

EÖRSI LÁSZLÓ

„MEGBOMBÁZTUK KAPOSVÁRT”

A kaposvári Csiky Gergely Színház és a kultúrpolitika

Részletek a kötetből

Napvilág Kiadó – 1956-os Intézet Alapítvány
Budapest, 2013

1956-os Intézet Alapítvány

A kötet megjelenését támogatta a Politikatörténeti Alapítvány

Lektor Sirató Ildikó

Felelős szerkesztő Török Gyöngyvér
Kézirat-előkészítés, korrektúra, névmutató Nácsa Klára

Könyv- és címlapterv Molnár Icsu István

© Eörsi László, 2013

© Napvilág Kiadó, 2013

© 1956-os Intézet Alapítvány, 2013

www.napvilagkiado.eu

Nyomdai kivitelezés Prime Rate Kft.
Ügyvezető Dr. Tomcsányi Péter
www.primerate.hu

ISBN 978-963-338-323-0

ÁLLAMI ÁRUHÁZ

Sarkadi Imre darabja, az 1976 őszén Gazdag Gyula rendezésében másorra tűzött *Oszlopos Simeon* felkelthette volna a kultúrpolitikusok gyanúját. Ahogy Tarján Tamás megírta: ez a sokat vitatott mű az értelmiség 1956-ot követő morális válságáról szól, amikor „tagadás és igenlés, végleges szembe fordulás vagy vívódó újrakezdés között nyílik választás”,¹⁰⁰ s már önmagában is dicséretes, hogy „e valóban problematikus, de színpadjainkról méltatlanul hiányzó művet a társulatnak volt bátorsága elővenni és bemutatni”.¹⁰¹

Fél évvel korábban, 1976 májusában mutatták be az *Állami Áruház* című operettet,¹⁰² Ascher Tamás rendezésében. A kritikák már nem sokkal később utaltak rá, hogy „Ascher [...] egy-két idézőjellel érzékelteti, hogy az előadás ideje mégsem 1953, hanem 1976”,¹⁰³ de persze voltak más vélemények is: „A jóízű paródiát egyrészt [...] az indokolatlan sokkolási szándék fojtja meg.”¹⁰⁴ Mindenesetre Kaposvárott távolról sem volt átütő sikere, hiszen a helyi operettrajongók nem azt a „igazi” operettet kapták, amit vártak,¹⁰⁵ pedig mint Koltai Tamás – akit Kaposvár „szembesített” „az operettel” – lényeglátóan megjegyezte: „A kaposvári kísérlet abban áll, hogy az operett ugyanazt a világképet és ízlést fejezze ki, mint a színház többi előadása.”¹⁰⁶

Az átértelmezett rendezésre és a politikai célzásokra („a reakciók gicsces, házi Lenin-szoborból szedték elő a dugi százasaikat, miközben két bőrkabátos, marcona ávós valahol mindig ott flangált a színpadon”¹⁰⁷) csak a budapesti közönség bizonyult vevőnek. De már akkor is tumultuózus jelenetek játszódtak le a Vígszínház előtt, amikor bemutatták Osztrovszkij *Erdőjét* Szőke István, illetve Shakespeare *Troilus és Cressidáját* Babarczy László rendezésében. E sikerrel bemutatott darabok csak fokozták az érdeklődést, és az *Állami Áruház* előadása előtt kibontakozott a „vígszínházi

100 Tarján (1977) 29. Eörsi István ezt írta: „A kaposvári Simeont [...] az a törekvés jellemzi, hogy minél hívebben keltsék életre a megírt darab szellemét. Az előadás [...] arra helyezi a fő súlyt, hogy végletes formák közt mindennapi folyamat tanúi vagyunk.” Eörsi I. (1977) 15.

101 Tarján (1977) 29.

102 Írta Barabás Tibor és Gádor Béla, zeneszerző Kerekes János, dalszövegíró Darvas Szilárd. Lukáts Andor színművész viszont azt állítja, hogy a művet nagynénje, Konkoly Lászlóné Vajtó Mária írta Péccsett, ám Kerekesék ellopták tőle, és megcsinálták a filmet. Lukáts (OHA) 8.

103 Koltai Tamás: *Láttuk, hallottuk...* Kossuth, 1976. június 11. OSZMI-dokumentáció.

104 Leskó László: Reményekre jogosultan. *Somogyi Néplap*, 1976. július 13.

105 Mihályi (1984) 445.

106 Koltai (2003a) 6.

107 Bóta Gábor: A sematizmus dicsérete. *Magyar Hírlap*, 2006. augusztus 25.

csata”, amelynek magam is részese voltam. A jegyek már jóval korábban elfogytak, ám sokkal többen akartak bejutni, és így valóságos közelharc bontakozott ki a jegy nélküli tömeg és a jegyszedők, illetve a segítségükre érkező rendőrök között. Sokan jegy nélkül is beverekedték magukat, a nézőtér teljesen megtelt.

Az előadás frenetikus sikert aratott. „Arra voltunk érzékenyek, ami úgy tűnt, hogy valami bátor leleplezése a minket körülvevő élet hazugságainak. Igazából mindenki erre várt. Igen gyakran előfordult az, hogy közönségreakció jött ott, mert érteni vélték valamit olyan helyen, ahol mi ezt nem gondoltuk – nyilatkozta Zsámbéki. – De hát természetesen egy ilyen alapvetően gyilkos iróniájú produkciót, mint az *Állami Áruház*, azt [a közönség] természetesen megértette úgy és ott, ahogyan azt az Ascher és az előadás akarta.”¹⁰⁸

„[...] Ascher Tamás [...] a magyar színjátszás teljes tetszhalottsága idején – ha úgy tetszik, a kultúrpolitikai »pangás« éveiben – az előadások hangnemével, azaz stílusával képes volt aktivizálni a nézőteret, egyfajta »indirekt« politikai színházat teremtve.”¹⁰⁹

A befejezés után mindenki a helyén maradt, szakadatlanul szólt a vastaps. A színészek még civilbe átöltözve is kijöttek a színpadra. Kórusban követeltük a rendezőt is, aki csak nem jött elő. Azt persze nem tudhattuk, mi zajlott a kulisszák mögött.

Ascher Tamás, mint később elmondta, egy félreértés miatt nem ment ki oly sokáig meghajolni. A darabban két bőrkabátos ávós áll a színpad két szélén. A tapsvihár után fölmegey a függöny, fölállnak a nézők, a két mozdulatlan ávós lesi őket, ahogy mennek kifelé, egészen addig, míg teljesen kiürül a nézőtér. „Na, ez mindig így volt, és a legjobban a Vígszínházban vártam, hogy így lesz. De ott nem akartak kimenni a nézők, hanem tapsoltak. Boszszús voltam, hogy miért nem mennek már ki. Én azt az utolsó effektet akarom, de ezek a marhák meg itt tapsolnak. Hát a francba velük! Hát ilyen dilis voltam, ez volt a bajom. És akkor a végén azt mondtam, ha ezek így tapsolnak ütemesen, akkor kiteszem nekik a Rákosi szobrát. Tessék, annak tapsoljanak! A Zsámbéki odajött, és kicsavarta a kezemből. »Te hülye vagy!« – mondta. – »Mit akarsz csinálni? Menj már a ...!« És akkor – nagyon helyesen – kicsavarta a kezemből. Tényleg tiszta hülye voltam. Na, és akkor a végén kimentem, és meghajoltam. Ascher, Ascher – ordították. Sajnos, csak később jutott eszembe, hogy úgy kellett volna meghajolni, hogy magamhoz intem a két ávóst. És akkor úgy hajoltam volna meg, hogy ez a két ávós már visz is letartóztatni. Ez lett volna a jó! A színpad mögött lényegében csak

108 Markovits Ferenc–Mélykúti Ilona: *Fülszám. A Kaposvár-jelenség*. 1994. május 18. OSZMI-dokumentáció.

109 Pályi (1989) 19–21.

ennyi történt, hogy nagyon hosszan akarták, hogy menjek ki, és én afeletti mérgemben nem mentem ki, hogy ettől az utolsó effektemtől megfosztanak. Tehát ebben nem volt részemről politikai tiltakozás, csak ez a bolondság.”¹¹⁰

„Tudtam, hogy abban a pillanatban vége a kaposvári színháznak, ez teljesen világos volt – indokolta a Rákosi-szoborral kapcsolatos mozzanatot Zsámbéki. – Azt gondoltam, hogy a kaposvári színház többet ér, mint egy ilyen akció.”¹¹¹ Ebben Ascher teljesen egyetért vele, szerinte is biztosan betiltották volna a színházat. „Ezt lehetett tudni. Ez az előadás azelőtt lement vagy harmincszor, és sose tettek ki Rákosit. Ha most itt Pesten kitesszük a Rákosit, az egy trükk, egy tőkös, rafinált gesztus, amivel direkt kiváltjuk a pesti botrányt. Ez egyértelmű.”¹¹²

Ha igazuk van, akkor csak Zsámbéki igazgató józanságán múltott, hogy a színház – amelynek működése már korábban is veszélyben forgott¹¹³ – megmenekült. Babarczy azonban azt állítja, csupán rendészeti botrányról esett szó, a színház betiltása ekkor föl sem merült.¹¹⁴ A levéltári források mindenesetre őt igazolják – a kultúrfunkcionáriusok csak a vígszínházi előadás kísérőjelenségeit minősítették szélsőségesnek,¹¹⁵ de természetesen nem tudhatjuk, mi zajlott valójában a háttérben. Az nem lehet kétséges, hogy kulturális vezetés tisztában volt a kivételes siker okával: az „előadás nemcsak a történetet állította színre – foglalta össze később Bérczes László –, hanem azt a hazugsággal és félelemmel teli közeget is, amelyben a történet született. [...] Szándéktól szinte függetlenül a fennálló rendszert veszélyeztető más-színház jön létre – immár intézményen belül.”¹¹⁶

Ascher szerint a kora tavaszi időpont miatt „bizonyos pihent agyak a vezetésben úgy gondolták, hogy ez már egy március 15-i provokáció”, vagyis hogy ő hívta oda az egyetemistákat. Többeket ki is hallgattak. Ascher tele-

110 Ascher (OHA) 10.

111 Zsámbéki (OHA) 9.

112 Ascher (OHA) 11.

113 Eörsi István: „A hetvenes évek elején megkérdeztem Zsámbékit, volna-e erre esély Kaposváron [hogy dramaturgként vagy segéddramaturgként dolgozzam], mire azt mondta, hogy a színház a betiltás határán van, ha engem odavesz, akkor ezzel átbillen a határon.” Vágvölgyi (2003) 229. Zsámbéki nem emlékszik erre (személyes közlés, 2009), de lehetségesnek tartja, hogy így történt.

114 Babarczy (OHA 2008) 8–9.

115 Tóth Dezső miniszterhelyettes tájékoztató jelentése az Agitációs és Propaganda Bizottság részére az 1976/77-es színházi évről és az 1977/78-as színházi évad műsortervéről. MOL XIX-I-7-aa, 8. d. 23. tétel. Kóhádi Zsolt szerint „a rosszállás a TKKO vezetőjén, Kornidesz Mihályon keresztül jutott el hozzánk, munkatársakhoz”. (Kóhádi Zsolt levele a szerzőnek, 2012.)

116 Bérczes (1996) 44.

fonját hosszabb időre kikapcsolták, Zsámbéki igazgatót és a színház párttitkárát, Dánffy Sándort kihallgatták, nyomoztak, és később mindenféle politikai kiátkozások születtek. Mi több, Aczél György „fejtágítóiban” – Kósa Ferenc Balczó-filmje (*Küldetés*, 1976) mellett – az *Állami Áruházat* említette, mint „két olyan jelenséget, amit hát ki kell seprűzni a magyar művészeti életből, mert provokáció”.¹¹⁷

Azzal kapcsolatban azonban, hogy mi is volt Aczél szándéka a kaposvári Csiky Gergely Színházzal, tudomásom szerint semmilyen dokumentum nem maradt fenn,¹¹⁸ sőt még fellelhető közvetlen munkatársai sem tudnak erről semmilyen konkrétumot, kivéve Pándi András művészeti főosztályvezetőt, aki „teljesen biztos” abban, hogy nem akarta megszüntetni a színházat, mivel erről ő tudott volna.¹¹⁹

„[K]öztudott volt, hogy Aczél utálja a kaposváriakat” – írja Mihályi Gábor, ám azt is hozzáteszi: „A Kaposvár-jelenségnek nem mellékes jellegzetessége volt, hogy szabadabban beszélhettek, merészebben szólhattak, mint más társulatok. Hamarosan kiderült, hogy megfeleltek annak a kormányzati manipulatív szándéknak, amely a Nyugat felé felvilágosultnak, liberálisnak mutatta magát, anélkül, hogy az ellenzékiesség számottevő tömeghatásától kellett volna tartania.”¹²⁰ Ebből egyenesen következne az a meglehetősen elterjedt hiedelem, miszerint a kaposvári színházat a kádári rendszer gőzleeresztő szelepként működtette.¹²¹ Ezt azonban még a csekély számú levéltári forrás is egyértelműen cáfolja.

Nyilvánvaló, hogy a szocialista eszmeiségű kultúrpolitika – és ezen belül természetesen a színházpolitika – célkitűzéseibe nem fért bele a rendszerkritika. Az akkori „puha diktatúra” azonban az enyhülő nemzetközi viszonyok között pragmatikusabbnak ítélte, ha minél kevésbé élezi a konfliktust a különböző társadalmi csoportokkal.

117 Markovits Ferenc–Mélykúti Ilona: *Fülszólás. A Kaposvár-jelenség* – interjú Ascher Tamással. Kossuth Rádió, 1994. május 18. OSZMI-dokumentáció; Ascher (OHA) 12. Zsámbéki nem emlékszik konkrétumokra.

118 Még a vele készült 412 oldalas interjúbán sem tett említést a kaposvári színházról. (Aczél György-interjú. Készítette: Hegedűs B. András, Kozák Gyula és Litván György 1989–91-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 162. sz.)

119 Pándi András személyes közlése, 2012.

120 Mihályi (2008). Másutt így fogalmazott: „Nyugat felé és saját értelmiségüknek Aczél és vezérkara fenn akarták tartani a szabadelvűség, a liberalizmus látszatát, pontosan tudták, csak módjával engedhetnek a diktatúra szigorán, hogy az elnyomás támasztékai nélkül fejükre szakad a ház.” Mihályi (2009) 15.

121 Lásd a 365. lábjegyzetet a 196. oldalon.

Természetesen Aczél nem pártfogolta a kaposvári színházat, az ő rendszerébe már csak nonkonformizmusa miatt sem férhetett volna bele.¹²² „Amikor már nagyon sikeresek voltunk – emlékszik vissza Babarczy egy találkozásra –, Aczél György megnézte *A Mester és Margaritát* a vígszínházi vendégjátékon. Ez volt az első eset, hogy megnézett egy kaposvári előadást. A szünetben Aschert meg engem berendelt a páholyába, leültetett bennünket, és nagyon bánatosan azt kérdezte, hogy ha annak idején odaadom maguknak a székesfehérvári színházat, akkor minden másképp történik? Ami azt jelentette, hogy egy kukkot sem értett az egészből. Még akkor sem. [...] Mi a kaposvári színházért rendkívül keményen küzdöttünk éveken keresztül. Szó nem volt arról, hogy azt valaki odaadta nekünk. [...] Aczél azt mondta nekünk sajnálkozva, hogy ők félreértették a helyzetet, mert nem látták, hogy a színházak hatása ugyan kis közönség körében érvényesül, de ez a hatás rendkívül intenzív. Késéssel mégis belátta a dolgokat.”¹²³

Az immár csaknem egy éve kulturális miniszterré kinevezett Pozsgay Imre a nyilvánosság előtt kultúrpolitikai problémáról beszélt a vendégjáték kapcsán: „[A]z *Állami Áruház* kaposvári rendezője, aki biztos – hangsúlyozom – tiszteletre méltó szándékkal fogott ehhez a műhöz, rosszul nyúlt bele a társadalmi viszonyainkba, és nem a generációk egymáshoz való kapcsolódását, hanem a szembenállást, a válaszfalak építését segítette.”¹²⁴ Szerinte ugyanis a darab budapesti bemutatója „bizonyos hisztériás jelenségekre” utalt, amelyek a „történelmi tudat zavaraiából” származnak. Mindezt döntően generációs problémának tartotta, mivel az ő korosztálya „ugyan nagyon fiatalon, de már tudatosan” láthatta az eredeti operettet. „Nem a persziflázst, nem az iróniát, hanem az eredeti, hittel átélte” *Állami Áruházat*, amely „kifejezett bizonyosfajta politikai tartalmakat”, azt a világot, amelyik „operettel, édes-bús vagy ragyogó zenei effektusokkal és szövegekkel takarta el az akkori valóságos viszonyokat”. Az a társadalom egy „aktív, dolgozni vágyó” társa-

122 Lukáts Andor így emlékezett: „[a]mbivalens volt az Aczél és a kaposvári színház viszonya. Legszívesebben bezárt volna bennünket valahová, és talán ő megnézte volna az előadásainkat, csak más ne lássa. Szerintem ő azért akárhogy is, viszonylag egy kulturált ember lehetett, és valószínű, hogy élvezte is, amit mi csináltunk. Nem tudom, hogy mit látott, biztos Pesten valahol megnézte, vagy felvétel közben, de igazából nem vállalhatta be, mert neki el kellett számolnia. [...] Átadott nekünk egy díjat valamikor a nyolcvanas években, és megkérdezte, hogy megérdemeljük-e. [...] Az üres poharakat a szánkhoz emeltük, és röhögünk. [...] És ez nagyjából mindenre vonatkozóan így volt a kaposvári színház és a központi hatalom között.” Lukáts (OHA) 10–11.

123 Koltai (2004b) 6., 9. Hasonlóképpen írta meg a történetet Huszka Imre, Babarczyra hivatkozva. Huszka (1997) 8.

124 Kepes (1977) 3. A következő idézetek is innen valók.

A „vígszínházi csata” kiváló oka: az *Állami Áruház*, 1976

Balról Cselényi Nóra, Beregszászi Olga, fölöttük a lépcsőn Sós László, lent tovább Fontos Magda, Balázs Andor, Dani Lajos, Csákányi Eszter, Agárdi László, Gőz István, Ötvös Éva
(A kaposvári Csiky Gergely Színház Archívuma)

dalom volt, „abban hitt, hogy a „legyen« oldalára kell állni, és nem a »van«-ból kiindulni”, bár – tette hozzá – olykor „összetévesztettük a vágyainkat a valóságos lehetőségekkel”. Az új nemzedékek viszont, amelyek az „’56-os ellenforradalom” után nőttek fel, kevésbé ismerik a Rákosi-rendszer politikai-történelmi tapasztalatait, innen a köztudatban kitapintható „történelmi szakadék”. Hiszen ez az ifjabb generáció mit sem tud törvénysértésekről, vagy arról, hogy itt „hittel és meggyőződéssel éltek nemzedékek, amelyek akkor mély meggyőződéssel vállalkoztak a társadalom átalakítására”. A fiatal nemzedék a rendezés kapcsán gúnyolódhat azon, miben hittek, hogyan gondolkodtak az idősebbek, akik viszont sértve érezhetik magukat, hogy egyszerűen csak becsmérik, lesajnálják a múltjukat. „Gondolom, a darab nem ezt akarta, gondolom, hogy az egész darab vidám leszámolás egy rossz emléké történelmi korszakkal. De a társadalmi hatása nem ez.” És „nem biztos, hogy az *Állami Áruház* környékén kell ezt a két nemzedéket összeütköztetni”. Így hát tekintettel kell lennie azokra a bíráló hangokra is, amelyek azt vetik fel: „van-e határozott kulturális irányítás, ha eltűrik azt, hogy a rendszer alapjáig hatoló és azt rosszul kezelő dolgok is nyilvánosságot kapjanak. [...] Hol van itt a kulturális irányítás, hol van itt a kulturális politika,

amelyik ezt a botrányt, ezt a rendszer gyökereit mardosó és rágcsgáló művet és magatartást megengedi?”¹²⁵

E Pozsgay-interjúból is nyilvánvaló, hogy az előadás sértette a befolyásos kádereket. (Bár Huszár János, a Kulturális Minisztérium főelőadója a Színházi Főosztály köszönetét tolmácsolta a társulatnak, amely a „gondolatiság szintjén akar hatni a nézőkre”.¹²⁶) Rosszallásuk – legalább is látszatra – abban fejeződött ki, hogy a társulat a vígszínházi előadás után többé nem játszhatta a darabot. A kaposváriak budapesti vendégszerepléseit a későbbiekben is csak igen kevésbé támogatta a kádárlista hatalom, így – a közönség igényeihez képest – meglehetősen ritkán léptek fel a fővárosban.¹²⁷

Helyi szinten azonban nem volt jele az elégedetlenségnek. „Büszkék vagyunk a Csiky Gergely Színházra, vezetőire és gárdájára, hiszen minden különösebb külső segítség nélkül vált néhány év alatt az ország egyik legkitűnőbb színházává” – mondta Böhm József megyei tanácselnök, hozzátéve, hogy produkcióikban „mindig helyes művészetpolitikai tendenciák érvényesülnek”, és előadásaik „a megye egész lakosságának szólnak”.¹²⁸ Hausz Gyula, a Somogy Megyei Tanács művelődésügyi osztályának vezetője azt hangsúlyozta, hogy a társulaton belüli jó közhangulat erősítéséhez a párt-

125 Erre az interjúra reflektálva Eörsi István írt a miniszternek egy nyitnak szánt levelet 1977 októberében, amely azonban sosem látott nyomdafestéket. Ebből egy részlet: „[...] Ön szemére veti a darab rendezőjének, hogy szembeállítja ezt az építő nemzedéket azzal a generációval, amely már 1956 után nőtt fel, és amelyik »az iróniára, a persziflázásra kacagni megy be azon, hogy miben hittek ezek, hogy hogyan gondolkodtak ezek.« Nos hát sajnos én is »ezek« közé tartozom, osztoztam a korszak illúzióiban, elköttem költeményeimet, amelyeken halálomig szégyenkezve röhöghetnek csak, és mégis – számos kortársammal együtt – pompásan szórakoztam az Állami Áruházon. Egy korszak akkor kerül végérvényesen a múlt tartományába, ha eszményei komikusnak mutatkoznak. Egy eszmény sorsáról nem az ellenségei döntenek, hanem önmaga. Ezért mondta Marx a komédiáról: az a szerepe, »hogy az emberiség derúsen [a levélben aláhúzva] válják meg a múltjától.« Azt azonban sehol sem állította, hogy a múltnak is derülnie kell ezen.” (Má-solat, a szerző tulajdonában.)

126 Cyrano, Sipov, Kálvin nem búcsúzik. *Somogyi Néplap*, 1977. június 29.

127 Zsámbéki ekkoriban ezt nyilatkozta: „Óvatosnak kell lennünk ezekkel a vendégjátékokkal, mert alkalmasak arra, hogy megcsaljanak minket. Varsó kivételével olyan kirobbanó sikere van a társulatnak mindig, hogy egyfajta feszültséget okozhat a színészekben a szériaelőadások itthoni fogadtatása és a vendégjátékok tomboló sikere közötti különbség. Azt gondolhatják, hogy másutt esetleg jobb lenne, vagy azt, hogy mi már mindent tudunk, csak itt még nem látják. Holott még nagyon sokat kell dolgoznunk.” *Magyar-Duró* (1977) 21.

128 Németh Géza: A Színház és árnyéka. *Magyar Hírlap*, 1977. július 12.

alapszervezet és az újonnan alakult KISZ-alapszervezet is hozzájárult.¹²⁹ (Ez az állítás azonban igen kevéssé felelt meg a tényeknek, a színházban nemigen lehetett felfedezni párt- vagy KISZ-életet.)

A sajtóban pedig ezúttal is kedvező kritikák jelentek meg.¹³⁰ Simonffy András például ezt írta: „Hallottad, hogy tüntetés volt a Vígyszínháznál? – kérdik tőlem. Aztán hozzátesszük: – Erről persze nem lehet írni, mi? – Tüntetésről nem tudok. Arról viszont igen, hogy csaknem ötszáz jegy nélkül maradt néző (többségükben fiatalok) rekedt kint azon az estén. Akárcsak előző nap a kaposvári társulat Shakespeare-előadásánál, illetve előzőleg Osztrovszkij *Erdőjénél*. Láttam az URH-készültséget, s azt is, hogy a zenekari árkon át beszivárgók közül az ügyeletes tűzoltók kiemelték néhány fiatalot. Bizonyára lett volna jobb megoldás, mondjuk, még egy pesti előadást tartani az *Állami Áruház*ból. Olyat, ahova nemcsak a bennfenteseknek jut jegy. És hát azt is meg kellene szokni, hogy léteznek nálunk olyan színházak, amelyeknek igazi sikerük van és igazi közönségük. S hogy ha egy színháznak ilyen sikere van, ez csak azt jelenti, hogy kitűnő együttese kitűnő produkciókra képes. Mint például a kaposvári Csiky Gergely Színház együttese budapesti vendégszereplésével, közte az *Állami Áruház* előadásával. Igaz, a huszonöt perces vastapsot nevezhetjük tüntetésnek. Tüntetésnek, a jó színház mellett.”¹³¹

„A harmadik felvonás általános boldogsághangulatában észrevétlenül laposra vertek egy toprongyos részegyet, aki zavarta az összképet, miközben két bőrkabátos alak vigyázott mozdulatlanul a tartós jókedvre – emlékezett vissza Koltai Tamás. – Kaposvár vízválasztó lett. Akik pártolták, egy kicsit gyanúsak voltak. [...] Kaposvár ettől kezdve részint hívószóvá, részint szitokszóvá vált, a művészi és – megkockáztatom – a politikai gondolkodástól függően.”¹³² „Egyszerre volt szenzáció és botrány” – írta évekkel később Forgách András.¹³³

129 Cyrano, Sipov, Kálvin nem búcsúzik. *Somogyi Néplap*, 1977. június 29.

130 Leskó László: Park közepén egy színház. *Somogyi Néplap*, 1977. március 19.; Szántó (1977) 28.; Simonffy (1977).

131 Simonffy (1977).

132 Koltai (2003a) 8.

133 Forgách (2004) 516. Ám a kedvező kritikák sem minden esetben jelentettek örömet a színház vezetőinek. Babarczy: „Nem is olyan régen megkérdezte tőlem valaki, hogy szükségünk van-e kritikai kíméletre. Erről szó sincsen. [...] Az úgynevezett kulturális visszhang, eddigi tapasztalataink szerint, legalább annyi zavart okozott, mint amennyit segített. Amennyire jó például, hogy a kaposvári színházról hosszú idő óta elég jókat írtak, annyira rossz, hogy rendezői tevékenységünk jelentős része abból állt: el kellett magyarázni egymásnak és a színészeknek, hogy ez nem annyira jó, vagy nem úgy jó és nem azért jó.” Nádra–Dérczy (1978b) 10. Néhány évvel később: Igazán veszélyesnek a korán jött siker bizonyult. Kezdetben úgy voltunk sikeresek, hogy törekvéseink lényegét

A mű szerzői letiltották a darabot – bár ekkor már amúgy is lekerült a műsorról... A kultúrpolitika irányítói – nyilván az *Állami Áruház* kapcsán – a szigorúbb megoldások lehetőségeit is kilátásba helyezték, egymás között és a nyilvánosság előtt egyaránt. „Továbbra is határozottan harcolunk a »pályán kívülről« érkező ál-kritikai, destruktív vagy negativista álláspontokkal – jegyezte le Almási Miklós, a Magyar Színházi Intézet megbízott igazgatója a művelődési miniszternek. – Mert a színházművészet új helyének keresése ürügyén nem vállalhatjuk, hogy a »tűr« kategória szakítószilárdságát ebben a művészeti ágban tegyük újra meg újra próbára.”¹³⁴ Pozsgay így nyilatkozott: „Felügyeleti jogunk van az általunk irányított intézmények és a tanácsok által irányított intézmények fölött, és ágazati felelősségünk egész kulturális, művészeti életünkért, bármely tárca bármely területen is folyjék ez a tevékenység. Az ágazati felelősséget azonban nagyon sokszor csak tiltás, valamiféle negatívum formájában tudjuk érvényesíteni.”¹³⁵

Koltai Tamás és a társulat egyes tagjai szerint a kaposváriak sohasem akartak politizálni vagy ellenzékieskedni; ezt a „(hízlegő) föltételezést” mindig határozottan elutasították,¹³⁶ nem voltak szándékoltan rendszerellenesek. A színház „[a]ttól vált törvényszerűen politikussá, mert az igazságot kereste” – támasztotta alá az állítást Csákányi Eszter, majd hozzátette: „Kaposvár talán csak ennyiben volt politikus: rendezőink mindig hamar ráéreztek a kor változásaira, arra, hogy mi foglalkoztatja az embereket.”¹³⁷ Bezerédi Zoltán is hasonlóképpen fogalmazott: „Soha nem akartunk politizálni. Igyekezünk megfogalmazni azokat a gondolatokat és érzéseket, amelyek közösek voltak a nézőkkel, ettől tudtunk jól kommunikálni velük. Mi mondtunk valamit, ők ezt tökéletesen értették, de soha nem volt tetten érhető, hogy »ez most azért lett mondva«. Tehát egy nagy népi összjáték alakulhatott ki, direkt politizálás nélkül.”¹³⁸

sem fogták fel igazán. [...] Úgy gondolom, ez okozta életünkben az eddigi legnagyobb válságot is, az 1977-es vendégjáték, az *Állami Áruház* után. Ez kanonizálta az addig történeteket, és néhányan kezdték azt hinni, hogy tudják, mi az igazi kaposvári stílus, egy olyan korszak következett, amikor nagyon nehéz volt dolgozni, a próbák kezdtek hasonlítani a pesti próbákhoz, több lett a beszéd, a fölösleges vita, az önimádat.” Csáki (1982) 27.

134 Színházművészetünk öt éve (1970–75), 1977. február 2. MOL XIX-I-7-cc 17. d. 117. tétel 11.

135 Kepes (1977) 3.

136 Koltai (2003a) 6–7.

137 Sándor Zs. (2001) 40.

138 Bezerédi Zoltán személyes közlése, 2011. Lásd még Proics Lilla: Később érkezett csopik. Kaposvár akkor és most – beszélgetés Tóth Gézával. <http://szinhaz.hu/intervju/41814-kesobb-erkezett-csopik> 2011. szeptember 2. Letöltve: 2011. szeptember 5.

Mindez azonban mégsem volt egyértelmű. Legalább egy lényeges kivételről tudunk. Zsámbéki igazgató az újságírói kérdésre – Politikai tényező-e a színház, a mai magyar színház és a kaposvári színház? – így válaszolt: „Én úgy látom, hogy a színház és a kaposvári színház igen, a mai magyar színház nem.” E mondatot a lapban csillaggal jelölték meg: „Szerkesztőségünk ezzel a sommás véleménnyel nem ért egyet.”¹³⁹ Néhány évvel később Babarczy így fogalmazott: „[A] művészetben a legfontosabb az őszinteség, hogy mindenről tudnunk kell, ami a nagyvilágban történik, hogy szabadon lehet felhasználnunk a világszínház formakincsét, hogy a stílári kérdések nem politikai doktrínák függvényei többé, s hogy az ország felemelkedésének egyedül járható útja a valósággal való nyílt szembenézés [...] ez politikai kötelességünk is.”¹⁴⁰ Vagy: „Mi tulajdonképpen individualisták vagyunk – a rövidség kedvéért fogalmazok így –, ami azt jelenti, hogy eleve úgy gondolkodtunk: nekünk nem egy rendszerrel, nem egy világrenddel van »elszámolnivalónk«, hanem az étellel. Az élet ránk vonatkoztatott igazságait próbáltuk ábrázolni. Ennek aztán olykor politikai hatása is volt, máskor viszont »csak« művészi üzenete lett.”¹⁴¹

Előfordult, hogy országos lapban is emiatt dicsérték a társulatot: a „kulturális élet legfőbb irányítói és a megye vezetői azt mondták, hogy »kiváló politikus színház a szó legjobb értelmében«”.¹⁴²

Források hiányában nem tudjuk, hogy az állambiztonsági szervek kiket (és milyen eszközöket) vetettek be a színházzal szemben, mindössze egy ügynökről, Kovács Péterről („Fehér Tamás”) van tudomásom, akit épp ekkoriban küldtek a Belügyminisztériumból Kaposvárra puhatolózni, azzal a feladattal, hogy kerüljön szorosabb baráti kapcsolatba Zsámbéki Gáborral, Ascher Tamással és Pauer Gyula díszlettervezővel. „Tudja meg tőlük, a különböző művészeti ágak képviselőiből tervezett »színházi alkotóközösséget« létrehozták-e, mik a terveik, kultúrpolitikánkat támadó, vagy megkérdőjelező ideológián dolgoznak-e; Próbálja felderíteni nevezettek budapesti kapcso-

139 Magyar–Duró (1977) 21. A szerkesztőség ezt a kérdés–feleletet kihúzta volna, ám az egyetemista szerzőpáros nem járult hozzá.

140 Csáki (1982) 24.

141 Gulyás J. Attila: Kaposvár – elszámolás nélkül. Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *Magyar Nemzet*, 1993. december 23. Ezt a választ újságírói kérdésekre Babarczy – igazgatói minőségében – számtalan formában variálta. Például Várnai Rita: Direktben nem politizálnak. *Zalai Hírlap*, 1995. október 31.; Csáki (1999) 2.; B. A. P.: Színház és politika. Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *Esti Hírlap*, 1995. május 29.; Varga Zsolt: Somogynak vállalni kell a színházat. *Somogyi Hírlap*, 1990. december 23.; Ács János, Ascher Tamás, Babarczy László beszélgetése Végel Lászlóval 1985-ben. (A hangfelvételt Hunyadkürti Györgytől kaptam, köszönet érte.)

142 Szijártó (1979) 10.

latait, kapcsolatuk jellegét; Kik azok a fiatalok, akik rendszeresen leutaznak színházi bemutatók megtekintésére, és milyen célból; A színház vezetői milyen kapcsolatban állnak velük, esetleges politikai befolyásolásuk érdekében milyen tevékenységet folytatnak; A színház vezetői rendelkeznek-e nyugati kapcsolatokkal, ha igen, kik ezek, rendszeresen beutaznak-e, milyen a kapcsolattartásuk módja, jellege, mikorra várható újabb beutazásuk; A művészeti főiskolákkal hogyan állnak kapcsolatban, kik támogatják koncepciójukat, ideológiai ráhatást folytatnak-e velük szemben.”¹⁴³

„Fehér Tamás” három jelentést írt tartótisztjének a rendezők elgondolásairól, a társulat egyes tagjainak közléseiről.¹⁴⁴ Mindezek azonban lényeges új információkkal nem gazdagíthatták a belügyi szerveket, annál kevésbé, mert igen csekély volt a valóság-tartalmuk.

Egyetlen esetben, három évvel korábban, 1974-ben, belülről indult egy veszélyes támadás. Szabó Kálmán színművész és párttitkár politikai okokból feljelentette a színházat a helyi pártbizottságnál. A feljelentés tényéről Zsámbéki igazgató és Babarczy főrendező tudomást szerzett, és azonnal revíziót kértek maguk ellen. Mindenre kiterjedő vizsgálat indult, minden dolgozót kikérdeztek a színházban. „A följelentés nyomán megjelentek a pártbizottság emberei, és a próba kellős közepén átgyalogoltak a színpadon – emlékezett vissza Lukáts Andor. – Én is épp színpadon voltam, és emlékszem, hogy bementek a színpadra, és lementek a nézőtérre Zsámbékihoz. Úgy mentek át, mintha az utcán járnának, mint akik egyáltalán nem tudják, hol vannak, mert hatalmuk, felsőbbbségérzetük volt.”¹⁴⁵

A veszély végül is elhárult, mivel „egyrészt, azt hiszem, hogy jó formában voltunk, jól dolgoztunk össze, és Laci agya meg az enyém működött abban a helyzetben. Másrészt a pártbizottság részéről volt egy Lukács József nevű, hihetetlen jó szándékú ember. A vizsgálat eredménye tökéletesen minket igazolt, sőt megerősített. De éppen bele is bukhattunk volna.”¹⁴⁶ „Végül is Szabó Kálmán rosszul került ki az ügyből, Zsámbékiék pedig jól, egyszerűen, mert taktikailag ravaszak voltak és okosak. Tehát tudtak bánni ezzel a helyi párt-

143 Békési András rendőr alezredes, alosztályvezető levele Jávor Miklós rendőr százados alosztályvezetőnek, 1977. január 23. ÁBTL M-38235. A levél így fejeződik be: „A keletkezett információkat, kérek, folyamatosan küldjétek meg alosztályunknak, valamint a Somogy megyei RFK III/III. osztálynak, akikkel közös operatív intézkedési terv alapján végezzük fent nevezettek ellenőrzését.” Kovács Péter az egyszerű ügynöknél magasabb kategóriájú tmb. (titkos megbízott) minősítést kapta.

144 „Fehér Tamás” jelentései Szabó Lajos hadnagynak, 1977. október 20., december 21., 1978. január 23. Uo.

145 Lukáts (OHA) 4.

146 Zsámbéki (OHA) 8–9. Lásd még Babarczy (OHA 2010) 7.; Ascher (OHA) 13.; Lukáts (OHA) 3–4. 6–7.

ÁLLAMI ÁRUHÁZ

bizottsággal, akik először is rettenetesen sötét emberek voltak.”¹⁴⁷ Szabó Kálmánnak el kellett hagynia a színházat. Nem tudjuk, Szabónak volt-e kapcsolata a belügyi szervekkel, Babarczy mindenesetre így vélekedett: „az a tény, hogy ezt a viszonylag rendes és normális és nem is tehetségtelen srácot megpróbálták beszervezni, arra utalt, hogy [a belügyieknek] káderhiányuk van”.¹⁴⁸

Zsámbéki arra is emlékszik, hogy a helyi ideológiai titkár, Kocsis László amiatt támadta a színházat, hogy „Pestnek játszik”, vagyis hogy megváltozott a műsorterv (de „hiszen minden évben próbáltunk egy lépéssel tovább menni” – jegyzi meg Zsámbéki).¹⁴⁹ Mindenesetre egyik eseménynek sincs nyoma sem a sajtóban, sem a levéltári források között, sőt a művészi munka eredményeit a megyei tanács végrehajtó bizottsága elismerésre méltónak minősítette. Szabó István osztályvezető (Kocsis László egyetértésével) azt hangsúlyozta, hogy „továbbra is példának tartják a kaposvári színház munkáját”.¹⁵⁰ Mindemellett Zsámbéki szerint Kocsis mindvégig a legellenségesebb viszonyban volt a kaposvári színházzal.¹⁵¹

[...]

Bár a Kulturális Minisztérium az évadból kiemelte Bulgakov *Bíbor sziget* című szatírjájának Babarczy László rendezte előadását, helyi szinten emiatt is bírálatok érték a társulat vezetését: „aránytalanságot, át nem gondoltságot érzünk abban, ha hét bemutató közül kettő – ráadásul egymás utáni kettő! – a személyi kultusz jellemtorzító, egzisztenciát is veszélyeztető hatásáról szól, ha különböző műfajban is (az *Augusztusi vasárnap*, és a *Bíbor sziget*¹⁸⁷). Ráadásul indirekt módon ezt a kérdéskört járta körül a *Szeget szeggel* kaposvári előadása is [Babarczy László rendezésében].”¹⁸⁸ A sajtókritikákban vagy a levéltári forrásokban azonban nem találunk a darabok „áthallásosságára” utaló megjegyzéseket.¹⁸⁹

A NEHÉZ BARBARA

Am az említetteken kívül is számos olyan előadást mutattak be a kaposváriak, amelyekben nem is nagyon lepezve figurázták ki a rendszert, de ezt a kultúrpolitika felelősei nem akarták észrevenni – legalábbis alig van nyoma ilyesminek.¹⁹⁰ A színház budapesti vendégszereplései minden alkalommal óriási, botrányos jelenetekkel kísért sikert arattak, mivel az előadásokat mindig

azonosították, hogy egy szegény iparosemberből király lesz. Kifejezetten politikai siker lett, miközben Kaposváron bukás volt. [...] Többekkel beszélgettem Pesten, amikor itt voltunk vendégjátékon, és kifejezetten azt gondolták, hogy ezt direkt így rendeztem. Erre pedig így nem gondoltam, természetesen.” Ács (OHA) 56.

187 „A *Bíbor sziget*et a város imádta, az összes rezdülésében értették a rendszerkritikát, a gúnyolódást, a pikírt felhangokat, az előadást félbe is kellett szakítani olykor-olykor a véget nem érő nevetések miatt – emlékezett vissza Huszka Imre. – A szovjeteket mint megszállókat érintő poénokra vevők voltak a helyi nézők.” (Személyes közlés, 2012.) Lásd még Huszka (2000). A cikket kéziratban kaptam meg.

188 Leskó László: Színházi évad tanulságokkal. *Somogyi Néplap*, 1979. július 8.

189 Legfeljebb Apáti Miklós a *Bíbor sziget*et elemző írása utal némi áthallásra: „Alkotás és bürokrácia máig eleven ellentmondásáról, furcsa, zavaros, kapcsolatáról szól az előadás. Szerencsés módon – azaz: nem politikai értelemben – kétkulcsos az előadás, hiszen itt a kikacsintás jelenti az egyenes tekintetet, míg a bandszaság a bürokrácia által megkövetelt nézési mód. Jókat, s fájdalmasakat nevetünk az alkotókon is, bürokrátákon is, hiszen egyelőre nem élhetnek meg egymás nélkül.” Színházi műhelyek (1982) 28.

190 Az erre vonatkozó dokumentumok egyike Rigó László osztályvezető előterjesztése az 1981–82-i színházi évad előzetes műsorkoncepciójáról, valamint az 1981-i nyári színházi programról (1981. március. MOL M-KS 288. f. 36. cs. 11. ó. e. 147.): „Több színházunkban azonban a jelzett nemkívánatos tendenciák egyike-másika felerősödött, és már-már arculatformáló erővel van jelen: így a szolnoki és kaposvári színház tervében.” E dokumentumból az is kiderül, hogy Edward Bond darabjának (*Kinn vagyunk a vízből*) kaposvári bemutatóját nem engedélyezték.

A nehéz Barbara műsorfüzetének hátoldala, 1980. Adolf Hoffmeister rajza (OSZMI)

sokkal több néző akarta látni, mint ahányan a nézőterre befértek. A fiatalok kifejezetten keresték a darabokban a „rázós” momentumokat.¹⁹¹ A hatalom mindezt természetesen nem nézte jó szemmel, de jobbnak látta, ha nem tesz

191 Lásd a 186. és 187. lábjegyzetet az 53–54. oldalon.

„Kivonulunk, bevonulunk könnyedén...” Tóth Eleonóra, Cselényi Nóra, Bezerédi Zoltán, Máté Gábor, Spindler Béla, Bal József *A nehéz Barbara* előadásán, 1980 (Ilovszky Béla felvétele)

semmit. Ez volt a helyzet Jiří Voskovec és Jan Werich zenés komédiájával, az 1980 júniusában bemutatott *A nehéz Barbarával* is (rendezte Gazdag Gyula). Az előadás – merő véletlen folytán – még a korábbiaknál is jóval provokatívabbnak tűnhetett, mivel a szovjet erők nem sokkal korábban szállták meg Afganisztánt. Néhány cikk történeti analógiával, a náci Németország 1939-es gleiwitzi (Gliwice) háborús provokációjának említésével – akarva-akaratlanul – érezte a produkció aktualitását.¹⁹² A közönség ütemesen tapsolt, amikor a konferanszié ezt énekelte: „*kivonulunk, bevonulunk könnyedén...*”. Ezt a kritikus, Szántó Judit nyilván nem részletezte, ennyivel kellett beélnie: „az előadás elsősorban kellemes színházi élmény, melyet a mába főképp **Eörsi István** bravúros dalszövegei emelnek át”.¹⁹³ Ugyancsak látványos öncenzúrát

¹⁹² Leskó László: Röpül a nehéz sajt. *Somogyi Néplap*, 1980. május 11.; T. A.: Ha jó útra tér Barbara. *Zalai Hírlap*, 1980. május 14.

¹⁹³ Szántó (1980). **Eörsi István** ekkoriban a színház dramaturgja volt. Szántó: „Visszamenőleg is csak irigyelni lehet a prágaiakat, amiért a harmincas években ilyen volt náluk a könnyű műfaj. Szatirikus zenés komédiában kifigurázni az agresszort, akinek nyomában a halál jár – brechti vállalkozás, ha több is benne a cseh kedélyesség, mint a maró brechti szarkazmus. A kaposvári társulat pedig, hagyományaihoz híven, újabb műfajt,

gyakorolt Szekrényesy Júlia, amikor csupán a fenti után következő verssort idézte: „*Ajánlom, hogy légy az enyém, kicsikém*”.¹⁹⁴ A Kossuth Rádióban pedig Báron György már a betiltást pedzegette: „[...] világos, hogy miért pont a kabaré volt az a színpad, amelyet rögtön betiltottak a megszálló hatóságok.”¹⁹⁵

A párt képviseletében a darabot Svéd Pál nézte meg.¹⁹⁶ Az igazgatósági páholyban Babarczy ült mellette, aki az előadás „rázós” momentumai pillanatában mindig a fülébe súgott valamit, hogy „az illető ne figyeljen oda Eörsi szövegére”.¹⁹⁷

Koltai Tamás „aktuálisan megpendített alapproblémáról” írt. „A mai világhelyzet készségesen kínálja a fegyveres konfliktusok korszerű példatárát: a TV Híradó és *A nehéz Barbara* eseményeiből ki-ki válogathat a neki tetsző párhuzamok között.” Írását így fejezte be: „Ilyenkor szokás valami szórakoztatót adni a véres komolyságban megfáradt bérleteseknek és a törzsközönségnek. [...] De azért gondolkodni sem tilos.”¹⁹⁸

A rendező így emlékezett vissza: „Az eredetileg 1937-ben, Csehszlovákia német megszállása előtt íródott darab elképesztően aktuális volt. Amikor elolvastuk a darabot, az 1968-as csehszlovákiai invázió jutott eszünkbe, de a bemutató előtt Afganisztán szovjet megszállása napi aktualitást adott az előadásnak, aztán egy évvel később, éppen két nappal azután vendég szerepeltünk vele a Vígszínházban, hogy Brezsnyev Gierkekhez írott fenyegető levelét közölte a *Népszabadság*. Ez a levél pedig kísértetiesen emlékeztetett a darabbeli levélre, amelyben Iberland megfenyegeti a kis Eidam polgármesterét. Lett is belőle cirkusz, azzal vádoltak bennünket, átírtuk a darabot a vendégjátékra.”¹⁹⁹

újabb stílust fedezett fel a magyar színház számára; és Gazdag Gyula irányításával ismét bebizonyították, hogy botladozás, dadogás nélkül, kivételes biztonsággal tájékozódunk a legszokatlanabb terepen is.” Csáki Judit így emlékezett vissza az előadásra: „Eörsi István »kivonulunk-bevonulunk« dalszövege rátelepedett a történetre, áthangszerezte az előadást, és [...] kivételesen nagy találkozást produkált az aktuálpolitika (Afganisztán) által felborított nézőtéri szellemmel.” Csáki (1995) 44.

194 Szekrényesy (1980) 13.

195 Báron György-interjú. *Láttuk, hallottuk*, 1980. május 30. Kossuth Rádió. OSZMI-dokumentáció

196 Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának tagja.

197 Máté (1994) 32.; Gazdag Gyula személyes közlése, 2009. Máté úgy véli, Babarczy leleménye nélkül betiltották volna a darabot, sőt a színházat is. A rendelkezésünkre álló dokumentumok szerint viszont a színház betiltásának veszélye ekkor semmiképpen sem állt fenn.

198 Koltai (1980). Az utolsó gondolatmenetet hasonlóképpen fogalmazta meg Mészáros Tamás is (*A nehéz Barbara*. *Magyar Hírlap*, 1980. június 8.).

199 Gervai (2004) 15. A „cirkuszról” nincsenek írott forrásaink.

Miután a produkciót – felújítva – 1981 júniusában bemutatták a Víg-színházban, Rigó László osztályvezető évadértékelő jelentésében azon két előadás között említette *A nehéz Barbarát*, amelyekben a „színpadra állítók a darab szellemétől idegen »aktualizálást« hajtottak végre, olyan koncepciót, illetve formai megoldásokat választottak, amelyek »áthallások«, igaz-talan párhuzamok létrehozására adtak alkalmat”.²⁰⁰ „A dalbetétek a pesti előadáson közvetlenül aktuális jelentőséget kaptak (tetőzött a lengyel válság), a színészek még jól rá is játszottak” – írta egy ismeretlen kultúrscinovnyik.²⁰¹

A kultúrpolitikusok – bár a levéltári források nem említették – számon tartották azt is, hogy a produkció rendezője, Gazdag Gyula aláírta a Charta '77-et, s hogy korábban már több alkotását betiltották. (Egy másik csehszlovák darabról, Hrabal művéről, a *Bambini di Pragáról* van szó, amelynek 1980-as bemutatását valószínűleg Husákék tiltakozása hiúsította meg.²⁰²)

Mindazonáltal az évadzáró ülésen Balassa Tibor bejelentette, hogy a Somogy Megyei Tanács másfél millió forinttal „toldotta meg” a színház költségvetését. „A bonyolult viszonyok közt a színház feladata nemcsak a kritika, hanem az útmutatás is.”²⁰³ Az igazgató két évad után kijelentette: „Egy pillanatra se adtuk fel elveinket. Következétesen, de rugalmasan valósítottuk meg céljainkat.”²⁰⁴

1981 márciusában közvetített első alkalommal élő műsort a Magyar Televízió a kaposvári Csiky Gergely Színházból. A forradalmi ifjúsági napok befejező programját *Triptichon* címmel sugározták Babarczy rendezésében.²⁰⁵

200 Az 1980/81-es évad értékelése. Előterjesztés az 1981. június 19-i miniszterhelyettesi értekezlet elé. MOL M-KS 288. f. 36. cs. 11. ő. e. 1981. 204–205. A másik darab a szolnokiak *Bíbor szigete* volt.

201 Tollal írt feljegyzés Szabó István (OSZMI-dokumentáció) gyűjteményéből.

202 Babarczy László személyes közlése, 2012. 1981-ben Szikora János akarta ezt a darabot Győrben megrendezni. A csehszlovák kultúrattasé tiltakozása nyomán azonban Kádár odaküldte Aczél, aki megfosztotta Szikorát az állásától, és a produkciót levették a műsorról. Bogácsi (1991) 56–57.

203 L[eskó] L[ászló]: Évadzáró ülés. Bonyolult viszonyok közt – nőtt a nézőszám. *Somogyi Néplap*, 1981. július 4. Néhány hónappal korábban, a színház fennállásának 25. évfordulóján Klenovics Imre, az MSZMP Somogy megyei Bizottságának titkára ezt mondta: „A jubiláló kaposvári színház társulatának mai munkáját a feladatok igényes vállalása és izgalma, korántsem feszültségmentes maisága jellemzi. Az MSZMP XII. kongresszusa határozatban mondta ki, hogy az irodalom és a művészetek a maguk sajátos eszközeivel fokozottan támogassák és szolgálják a szocialista céljaink elérését. A határozat megvalósításához számítunk a kaposvári, országos rangot kivívott színházi társulat felelősségteljes munkájára.” Ünnepe a színházban. *Somogyi Néplap*, 1980. október 16.

204 Heltai Nándor: A kaposváriak jelenidejű színháza. *Petőfi Népe*, 1980. február 15.

205 L[eskó] L[ászló]: A Triptichonról. *Somogyi Néplap*, 1981. március 19.

Marat/Sade. Reprodukció a műsorfüzetből. Fábián József 1982 (OSZMI)

MARAT/SADE

A legveszélyesebb (egyben a legsikeresebb) produkciónak az 1981. december 4-én Ács János rendezésében bemutatott Peter Weiss-darab, a *Marat/Sade* (vagy *Marat halála*; teljes címe: *Jean Paul Marat üldöztetése és meggyilkolása, ahogy a charentoni elmeegógyintézet színjátszói előadják de Sade úr betanításában*) bizonyult a kaposvári Csiky Gergely Színház történetében, amely előadásukban „egy darab színháztörténetté” vált.²⁰⁶

Az 1964-ben született Weiss-dráma szereplői, akik a charentoni elmeegógyintézetben a nagy francia forradalom történetét adják elő, mind a forradalom gyermekei, az ápolók, a betegek – jelesül a Marat-t játszó ápoló – éppúgy, mint de Sade úr. Az ancien regime-et egyikük sem restaurálná, sőt mind élesen elítélik. A forradalom emléke azonban sokféleképpen hat rájuk, feldolgozásában már nagyon különböznek.

A zenés dráma lényegét Bögel József, a Művelődési Minisztérium Színházi Osztályának referense a következőképpen foglalta össze: „P. Weiss darabja vitadráma: az emberiség – szerinte – úgy él, mintha egy elmeegógyintézetben volna (kozmosz pszichiátria). Komor és – talán – félig tudatlan igazgatók, vezetők, börtönőrök között a betegek el-eljátsszák a történelmet, mint itt is, de Sade betanításában, 1808-ban, egy francia elmeegógyintézet-

²⁰⁶ Koltai (1989) 42.

ben (inkább börtönben). A játék: a lélek belső pokoljárása (az individualizmusé, az abszolút szabadságé) és külső viaskodása (a forradalmi gondolaté és cselekvésé).²⁰⁷

Bár Ács rendezőtársaira jóval jellemzőbb volt a politikusi látásmód, mégis az ő nevéhez fűződött ez a későbbiekben hatalomingerlőnek bizonyuló színdarab.²⁰⁸ Már a premieren is nagy sikert aratott, az első elemzés a bemutató után két nappal, december 6-án jelent meg Leskó László tollából.²⁰⁹ A szerző a színház huszonhat éves története egyik legnagyobb alkotásának, sőt „színháztörténeti mérföldkőnek” minősítette az előadást. Aktuálpolitikai mondanivalójából ezt emelte ki: „Nem hűtlen az Ács János-i felfogás a weissitől [weisshez], de továbbfejleszti azt a magát marxistának deklaráló író egyik nyilatkozata alapján, amely szerint drámáját a sztálinizmus hívta elő.”

Másnap Takács István kritikus már arra hívja fel a figyelmet a Petőfi Rádióban, hogy az előadás (amely tudatosan sokkolja a nézőt) azt a problémát feszegeti, mi történik, amikor a forradalom felfalja a gyermekeit, majd felteszi a kérdést: „Mi történik, amikor a forradalom eszméi már konzolidálódnak, sőt egy kicsit szalonképtelenné is válnak?” És ezzel el is jutott mondandójának lényegéhez: „Nem lehet beülni úgy, hogy most látunk egy történelmi darabot, amelyik a francia forradalom eseményeiről szól, hanem Ács áthúzza az ívet a mába, és azt mondja, hogy szembe kell nézni korábbi forradalmár önmagunkkal is, vagy vállalni kell, vagy el kell vetni, de közböcsök nem maradhatunk.”²¹⁰

207 Bögél József feljegyzése Tóth Dezső miniszterhelyettesnek, 1982. szeptember 27. MOL XIX-I-9g, 23. d.

208 „Én semmilyen viszonyban sem voltam a hatalommal, annak letéteményeseivel. Szót váltani sem lettem volna képes velük. Ezért nem érdekeltek, sem a kegyük, sem a haragjuk nem érdekelt, cseppet sem. [...] Nem becsültem le a veszélyt, csak nem foglalkoztam vele. Igaz, Babarczy Laci szinte burokból tartott, a kemény fordulatokat többnyire utólag mondta el, amikor már túl voltunk a nehezén.” Bogácsi (1991) 75–76. De már az első kaposvári rendezésekor, Gombrowicz *Esküvőjének* bemutatóján szembekerült egy kultúrkorifeussal: „Fogadás volt, isteni szendvicsekkel, italokkal. Fogyasztott sokat az az ember [Tóth Dezső miniszterhelyettes], ivott, de jól ivott, lassan azért berúgott, s egyre agresszívabb lett. Odaintett engem, mint egy csicskást: mondjam el neki, miről szól az Esküvő! Mert ő nem érti, minek ilyen bemutatni egyáltalán. Mindenki állt, állt, valamit kellett mondani. Azt bökte ki: maga felemeli a hangját, én meg, fiatal ember vagyok, hallgatom, úgy teszünk, mintha kulturáltan beszélgetnénk, miközben tudjuk, mennyien néznek bennünket, s egyikünk sem képes természetesen *viselkedni* – valami ilyesmiről szól ez a játék.” Uo. 73. Gothár Péter szerint Tóth Dezső már az előadások előtt is „elázott”, „nem hiszem, hogy mondatokra tudott volna figyelni” (személyes közlés, 2012).

209 Leskó László: Marat passió. *Somogyi Néplap*, 1981. december 6.

210 *Láttuk, hallottuk*. 1981. december 7. OSZMI-dokumentáció.

Az országos napilapok közül a *Népszabadság* tudósított először az előadásról, egy héttel a bemutató után. Zappe László arról ír, hogy Ács Jánosék egyrészt „a vérben gázoló forradalmat” emelik ki, amely „nem váltotta be ígéreteit, csak a súlyos áldozatokat követelte meg”, másrészt a „kényelmes-pragmatikus szemléletet” is bírálják, amely a „forradalmat kiváltó szélsőséges szenvedélyeket, súlyos társadalmi-emberi problémákat egyszer s mindenkorra a múltba száműzné”.²¹¹

T. A. a charentoni színjáték örökérvényűségére hívja fel a figyelmet. Azt a Kádár-korszakban is bármikor feltehető kérdést teszi fel: „elámítható-e a nép, avagy őrzi-e minden körülmények között is igaza hitét?” A cikkíró Ácsék igazi bravúrájának azt tartotta, hogy Marat és de Sade párba közben „a valódi főszereplő a tomboló, éneklő, veszekedő, szenvedő és eszmélő csapat, a charentoniak álcáját öltő nép”, mint ez „a változó történelmi díszletek közt sincs másként”.²¹² Bogácsi Erzsébet Marat állambiztonságról és sajtószabadságról alkotott véleményét emelte ki.²¹³ (Ekkoriban a magyar demokratikus ellenzék mind erőteljesebb jelentkezésével e fogalmak még inkább „áthallásosakká” váltak.)

A bemutató után kilenc nappal vezette be Jaruzelski Lengyelországban a rendkívüli állapotot. „Az előadás ettől a tőle teljességgel független tényről iszonyatos pluszenergiákat kapott”, „a lengyel események hihetetlen aktualitást adtak minden mozzanatnak” – állapította meg a rendező.²¹⁴

Mi is bizonyult a legfőbb mozzanatnak? A darab végén a háttérfüggönyön feltűnt a Corvin köz fotója, amely előtt a Kikiáltó (Máté Gábor) utca-kövel a kezében siratja a forradalmat. Ráadásul „Ács többi szereplője sem a francia forradalom idejét juttatja eszünkbe, hanem a budapesti munkásokat, a lumpenproletárokat”.²¹⁵ A produkció tehát megjelenítette a Kádár-rendszer legsúlyosabb tabuját, az 1956-os magyar forradalmat is.²¹⁶ „A sajtó egyszerűen nem írta meg, és a helyi politika, tehát a kaposvári elvtársak nem

211 Zappe László: Marat halála. *Népszabadság*, 1981. december 11.

212 T. A.: Egy történelmi közjáték hullámverései, avagy miként készíthető állásfoglalásra a jó színház? *Zalai Hírlap*, 1981. december 16.

213 Bogácsi Erzsébet: Marat halála. *Magyar Nemzet*, 1981. december 16.

214 Bérczes (1996) 47. Ács hasonlóképpen fogalmazott Bogácsi Erzsébetnek adott interjújában is: „elkezdett valami mást, többet, fontosabbat sugározni. Olyasmit, ami ugyan benne rejtett korábban is, de nem volt olyan súlyos, mélységes, fenyegetése.” Bogácsi (1991) 75. Nánay István szakíró szintén úgy véli, a „lengyel puccs után más dimenziót kapott az előadás”. Nánay (1999a) 113.

215 Végel Lászlót idézi Bartuc Gabriella: Marat/Sade. *Magyar Szó*, 1982. október. 2.

216 Abban azonban több cikkíró is téved, hogy a kaposváriak az előadást éppen az 1956-os forradalom 25. évfordulójára időzítették. Ezt nem támasztja alá sem Babarczy, sem Ács közlése.

vették észre, hogy mi van benne – emlékszik vissza Babarczy. – A színházban ez volt a »nagy kuss-törvény«. Nem volt szabad kimondani, hogy az a Corvin köz. Ha nem akarják észrevenni, ne vegyék! Nem kell, hogy észrevegyék!²¹⁷ (A fiatalabb olvasók kedvéért: a sorok közötti olvasás, az összekacsintás mint közösségi mechanizmus működött a hatvanas évektől.)

Nem is volt könnyű felismerni a fotót, én képtelen voltam rá, de saját bevallása szerint Koltai Tamás sem ismerte föl elsőre.²¹⁸ Nem derül ki, hogy mások felismerték-e, mindenesetre nem írtak róla.²¹⁹ „Technikai trouvaillé volt, akkoriban a legnagyobb textiltető Magyarországon – emlékezett vissza Ács. – A díszlettervező, Szegő György azt találta ki, hogy a Corvin mozi tetejéről kell a házak karéját felvenni, mégpedig több sávban, amelyeket összeillesztett azután, szép ívben, panorámaszerűen. Vagyis ezt

217 Babarczy (OHA 2008) 4. Koltai Tamás felidéz egy beszélgetést: „Emlékszem rá [...], amikor Babarczy odajött, és föltette a háttérfüggönyre vonatkozó kérdést. [...] »Ugye, nem fogod megírni, hogy miről szól?« [...] Ha megírom, azzal mindenképpen följelentem a színházat (...ha viszont egyetértőleg, akkor magamat is), másfelől zavarba ejtő, mert egyrészt mégiscsak tartalmazott egy abszurd föltételezést (hogy tudniillik úgy lehet megírni, ahogy az ember gondolja), másrészt némi bizonytalanságot árult el afelől, hogy vajon a direktor épelméjűnek tekinti-e a színházzal jó ideje szolidaritást vállaló kritikust. Így aztán jobbnak láttam röviden és minden kommentár nélkül nemmel válaszolni.

A dolog ugyanis nem így működött. Ha, teszem föl, vagyok olyan hülye, hogy nyíltan megírom, miről szól a kaposvári *Marat/Sade*, az semmiképp sem jelenhetne meg, mivel nincs olyan öngyilkos szerkesztő, aki leadná. Mert akkor azonnal be kellene tiltani az előadást, eljárást kellene indítani a színház ellen, de még a kritikát közlő lap ellen is. Ez lenne az igazi botrány: kisebb baj, hogy ilyen előadás létezik, mint az, hogy kiderül. Vagyis nem derülhetett ki; erről nem szólhatott egy előadás, ilyen előadás egyszerűen nem létezhetett.” Koltai (2003a) 10–11.

218 Uo. 10.

219 Bartuc Gabriella a Kálvin térnek vélte. Bartuc Gabriella: *Marat/Sade. Magyar Szó*, 1982. október. 2. Schuller Gabriella tanulmányából kiderül, hogy Radics Viktória az *Új Symposium* 1982. 11. számában átveszi ezt a tévedést, ám ő már meg is nevezi a helyet: „’56-os forradalom tere”. Schuller (2008) 47. A magyarországi szerzők – jó okkal – meg sem kísérik az azonosítást. (Jugoszláviában ekkoriban a kultúrpolitika jóval liberálisabb volt.) „...egy tájképet, városképet kapunk hátul...” (Osgyáni Csaba: *Láttuk, hallottuk* – beszélgetés Almási Miklóssal. Petőfi Rádió, 1982. szeptember 27.) OSZMI-dokumentáció; „...néptelen utca vetített képe...” Pályi (1982b) 20.; „...egy nyomasztóan nagyszabású és jellegtelen nagyváros képének felderengése...” Szekrényesy (1982) 13.; „...egy, az ismeretlenségében is ismertnek tűnő fölsejlő nagyvárosi kép...” Róna (1982). Talán Koltai Tamás írta meg először Magyarországon, hogy a fotón a Corvin köz látható. Koltai (1989).

Marat/Sade, 1982

Kristóf Kata, Czakó Klára, Kamondi Imre, Csákányi Eszter, Hunyadkürty György, Lukács Andor, mögötte Serf Egyed, Karácsony Tamás, Kari Györgyi (fehérben, háttal) mögöttük hátulról előre: Gyuricza István, Gőz István, Vércse Bori (Ilovszky Béla felvétele)

sohasem látni így a valóságban, a mozi épületének a tömege nélkül. Mivel a kép túlemelkedett konkrét tárgyán, valamiféle általános víziót adott, sok mindenre hasonlíthatott. Tapasztaltuk is a vendégszereplések alkalmával, amikor hol egy leningrádi utcarészletnek, hol a párizsi Bastille térnek nézték. Nagyon szerencsés munka volt, mind esztétikailag, mind politikailag. Sikerültebb, mint azok a Parlamentről, illetve a Köztársaság térről készült fotók, amelyek között eleinte haboztunk.”²²⁰ Hozzátehetjük, hogy a függetlenségi harcoktól vérző Corvin köz egyébként is lényegesen hitelesebben szimbolizálja az 1956-os forradalmat, mint a tömeges halált előidéző sortűzről emlékezetes Kossuth Lajos tér, vagy a lincselésekről elhírhedett Köztársaság tér.

Ács szerint a lengyelországi rendkívüli állapot után „megváltozott a közönség. Nem úgy fogadták már, mint egy érdekes, furcsa előadást, hanem mint valami programnyilatkozatot. Csapatostul jöttek a nézők, buszokkal,

²²⁰ Bogácsi (1991) 76. Rádai Eszter szerint az ötlet **Eörsi Istvántól** származott. Rádai (2007) 51. Babarczy és Ács azonban cáfolja ezt (személyes közlés, 2009).

kocsisorokban. Szinte tüntetéshez hasonlított, ahogyan tapsoltak, ünnepeltek. Színpadra kellett mennem meghajolni, virágokkal dobáltak,²²¹ ami persze boldoggá tett. Egyre több prominens értelmiségi jött le, akiknek sorra bemutatnak. Lehívta barátait, ezeket az ellenállókat Eörsi István, aki dramaturg volt akkoriban Kaposvárott. Gratuláltak, rázták a kezem, én pedig éreztem, afféle szellemi adu lettem a lapjaik között. Egy érv, amely az ellenzékiek igazságát erősítette.”²²² Az előadás „nem pusztán a kiemelkedő esztétikai színvonalával érte el, hogy megkerülhetetlen kultuszelőadásá váljon” – emlékezett vissza Sebők Bori.²²³ „A fanyalgó funkcionáriusokat és pártideológusokat leszámítva, teljes volt az összhang.”²²⁴

Bár lehetett számítani rá, hogy a kulturális élet vezetése nem fogja túrni a dolgot, ebben az időszakban nincs jele annak, hogy fellépést fontolgattak volna a produkcióval szemben, noha – Zsámbéki Gábor szerint – „olyan hülye ember nem ülhetett a nézőtéren, aki nem tudta volna, hogy ez ’56-ról szól”.²²⁵ Koltai Tamás szerint sokkal több volt ez, mint „in memoriam előadás”, mert a legközvetlenebb jelenről, a szabadság hiányáról szól, ami szintúgy tabutémának számított.²²⁶

A szakírók, a kritikusok nem is próbálták azonosítani a háttérfüggönyön lévő fotót, annál több szó esett a Kikiáltóról, aki kezében az utcakövel „a leomlott díszletek között a történelem kibíratatlan ürességében ott áll [...], vállát rázza a zokogás, körülötte néma testek és tompa, szürke félhomály”.²²⁷ És „[...] felszisszenünk, amikor a Kikiáltó összekacsint a nézővel”,²²⁸ de legalábbis „megszűnünk kívülállónak lenni”.²²⁹

A sajtó ekkoriban természetesen még csak nem is utalhatott az „ellenforradalmi” 1956-ra, csupán általában a forradalom, a forradalmak értelmezése jöhetett szóba.

Pesszimista konklúziót vázol fel Róna Katalin és Koltai Tamás: „[a Kikiáltó] hangos zokogással siratja el Marat-t, a forradalmat, az álmokat”: „[a Kikiáltó] könnyáztatta jalkiáltása és fölcsukló zokogása – kezében a fölöslegessé vált utcakövel – azért megrázó befejezés, mert borzongató hitelesség-

221 Ascher szerint hagyománnyá vált, hogy az utolsó felvonáskor a közönség feldobálja a virágokat a színpadra, és így gyászolják meg együtt a forradalmat. Ascher (OHA) 14.

222 Bogácsi (1991) 75–76.

223 Sebők (2008) 44.

224 Forgách (2004) 521.

225 Zsámbéki (OHA) 11. Forgách András így fogalmazott: „Mindenkinek megértette, hogy miről szól az előadás (természetesen 1956-ról)...”. Forgách (2004) 521.

226 Koltai (2003a) 11.

227 György (1982) 25.

228 Vértés J. Andor: Marat/Sade/Weiss/Ács. *Fejér Megyei Hírlap*, 1983. június 21.

229 Bartuc Gabriella: Marat/Sade. *Magyar Szó*, 1982. október. 2.

gel ébreszt rá, hogy Charentonból nem lehet újrakezdeni a forradalmat.”²³⁰ Takács István viszont azzal a meglepő véleménnyel állt elő, hogy a Kikiáltó nem is utcakövet tart, hanem egy kis ládikót, „talán a Marat hamvait tartalmazó urnát”.²³¹

Zappe László már említett, még a lengyelországi szükségállapot bevezetését megelőzően megjelent cikkében bírálja a bukott forradalom toposzának megjelenítését, mivel a pesszimizmus jogosságát, érvényességét vitathatónak tartja.²³² Szekrényesy Júlia szerint ellenben hiteles a darabot záró érzelmi fellobbanás, amikor „még a szenttelen kommentátor [vagyis a Kikiáltó] is elsírja magát a konzolidáció szürke terrorja láttán”.²³³ (A „konzolidáció szürke terrorja” a korai Kádár-rendszert jelenthette.) „De még mielőtt ez megtörténne – folytatódik Szekrényesy írása –, csodálatos, lelkiismeret-éberszítő képekben hömpölyög előttünk a forradalom. Álmodokkal, rémálmodokkal, szélsőségekkel, beteljesületlen, vakmerő reményekkel, be nem váltott ígéretekkel és megszívlelendő figyelmeztetésekkel.”

Hasonlóképpen látja Pályi András is: „[A Kikiáltó] siratja a forradalmat, a világtörténelem valamennyi forradalmát; siratja az elveszett hitet. De épp ez a sírás, épp az ő sírása, s épp az, ahogyan sír [...] teszi a legelőbb tanúságot amellet, hogy a hit nem vezett el. [...] Az előadás már ezen a síkján is lelkiismeret-vizsgálatra kényszerít.”²³⁴ Svetislav Jovanov is elsősorban a zárójelenet időszerűségét emeli ki: „[...] a Kikiáltó, aki macskakövel a kezében zokog, körülötte csak a holttestekkel borított pusztaság csöndje, minden megghiúsított és félig véghezvitt forradalom holttesteinek csöndje nemcsak történelmileg provokatív aktualizáció, [hanem] az Utópia el nem ismert végének és láthatatlan (új) béli megfogalmazásának képe [is].”²³⁵

230 Róna (1982); Koltai (1982) 1179.

231 Takács (1982) 16.

232 Zappe László: Marat halála. *Népszabadság*, 1981. december 11. Tóth Dezső miniszterhelyettes nem véletlenül ezt a kritikát minősítette a *legfenntartásosabbnak* a produkcióval szemben. Tóth Dezső feljegyzése Köpeczi Béla művelődési miniszter részére, 1982. október 1. MOL M-KS 288. f. 36. cs. 17. ó. e.

233 Szekrényesy (1982).

234 Pályi (1982a) 81.

235 Idézi Radics (1983) 48. A későbbi elemzők közül Gerold László 1989-ben – miután elismeri, hogy az előadás az ő számára még 1982-ben, a BITEF-en is egyértelműen 1956-ot jelentette meg – ezt írta: „Most nem csak, vagy nem elsősorban 56-ról van szó, hanem A forradalomról. Minden forradalomról. Pontosan minden forradalom elárulásáról. Arról, hogy a forradalom csak eszköz, lehetőség, amivel visszaélnék, amit megcsúfolnak. Megcsúfolunk – mi, emberek. Máté Gábor zokogása most ezt mondja. A forradalmat siratja, azt, amelyet mindenki kihasznál és kihasznál. Ez érződik az egész előadásból.” Gerold (1989) 1474.

Marat/Sade, 1982

Jordán Tamás és Lukáts Andor. A háttérben Hunyadkürti György, mögötte Gőz István (Ilovszky Béla felvétele)

Csáki Judit szintén nagy hangsúlyt helyez a zárójelenetre (kiemelve, hogy azt „Weiss nem találhatta ki”), amelyben „a Kikiáltó egyedül marad a színpadon, kezében utcakő, és sír, sír keservesen. Ahogy nagy tragédiákba illő.”²³⁶ Hasonlóképpen látja Végel László is: „A Marat/Sade a forradalom eksztatikus siratóéneke, és újabb példája a tragikus forradalom korszerű megfogalmazásának.”²³⁷

Solténszky Tibor szerint a „magyar nézőnek a (bemutatókor épp negyedszázada) elabortált magyar forradalom fájdalma jelent meg lelkében, húsában. Az előadás zárójelenete, kissé elkanyarodva a német szerző eredeti szándékától, pontosan meg is fogalmazta ezt a kapcsolódását 1956-hoz: az elmeógyógyintézet falai összedőlnek, az ápoltakat maga alá temetve, s a háttér körfüggönyén a Corvin köz régi képe, hatalmasra nagyítva... A földön húshegyek, közöttük egyetlen, a talpán maradt figura [...], a Kikiáltó – a kortárs értelmiségiek szürke ballonkabátos alteregója – áll [...], nem képes mihez kezdeni helyzetével...”²³⁸

236 Színházi esték. *Népszava*, 1982. február 4. Lásd még Bartuc Gabriella: *Marat/Sade. Magyar Szó*, 1982. október. 2.

237 Idézi Radics (1983) 48.

238 Solténszky Tibor: *Ünnepi szellemidézés a Rádiószínházban*. Kossuth Rádió, 2004. október 21. OSZMI-dokumentáció.

Bögel József így értékeli Tóth Dezsőnek írott feljegyzésben: „Ácsnak és nemzedékének alapvető élménye tehát a megrendülés, a fájdalom. A darab narrátora ezért lesz egyre keserűbb, megrendültebb, s ezért felejthetetlenül őszinte végső zokogása, mikor szinte elsíratja az újból cselekvésbe lendült és újból letiport népet.”²³⁹

Mindezzel összefüggésben fontos hangsúlyt kap a konszolidáció kérdése is, amely szintén érzékenyen érinthette a kádárista hatalmat: aligha maradhatott rejtve, hogy a megjelenített francia forradalom és az utána következő konszolidáció 1956-ra aktualizálható. Vértes J. Andor ezt pontosan meg is írta 1983-ban: „Történelmi tapasztalatunk, hogy a konszolidáció nem mindenkinek egyformán kedvez, s egyes társadalmi rétegek a liberalizálódásban a forradalom megkérdőjelezését látják. Tudjuk, hogy a forradalmi diktatúra véres, s ismerjük a konszolidáció ideológiai útvesztőit is.”²⁴⁰

Ács igencsak kidomborította a konszolidáció ellentmondásait. „Nem ismerem előadást, amely őszintébben, igazabban, katartikusabban – és művésziabban – fogalmazta volna meg »a Kádár-konszolidáció« tragikumát, mint a kaposvári Marat/Sade” – jelentette ki Koltai Tamás.²⁴¹ A kaposvári előadás – ahogy Varjas Endre rámutat – lényegileg nem tért el Weiss inspirációjától, csak annyiban, amennyiben más jellegű konszolidációról volt szó.²⁴² Róna Katalin szerint viszont Ács „gyökeresen fordította ki a mű minden eddigi felfogását [...], [mivel] a konszolidáció szürke, megnyugtató, szentelen, megbékélő szomorúságába helyezte”.²⁴³ Végel László arra hívja fel a

239 Bögel József feljegyzése Tóth Dezső miniszterhelyettesnek, 1982. szeptember 27. MOL XIX-I-9g, 23. d.

240 Vértes J. Andor: Marat/Sade/Weiss/Ács. *Fejér Megyei Hírlap*, 1983. június 21.

241 Koltai (1989).

242 Varjas (1982) 13.

243 Róna (1982). Róna Katalin és Varjas Endre mellett több szakíró veti össze Ács koncepcióját az eredeti Weiss-darabbal vagy Peter Brook rendezéseivel. Zappe László azt emelte ki, hogy „a történelmi megrendülés az eredeti darab groteszk fintora helyett részvétteljes fájdalomba torkollik itt...”. Marat halála. *Népszabadság*, 1981. december 11. Bartuc Gabriella szerint Ács János újraértelmezte Peter Weiss drámáját, mivel rendezésében a charentoniak nem idioták, hanem a forradalom eszméjének megszállottai. Bartuc Gabriella: *Marat/Sade. Magyar Szó*, 1982. október. 2. Koltai Tamás hasonlóképpen látja: a szereplők nem elmebetegeket játszanak, hanem deviánsakat, vagy még inkább: „deviánsnak minősített magatartások üldözöttjeit”. Koltai (1982) 1178. Ahogy a sztálinista, poszt sztálinista rendszerekben elmebetegintézetbe zárták a másképp gondolkodó „deviánsakat”. T. A. szerint Ács indokoltan szélesíti és aktualizálja – Weiss is meghaladva – a darabot, „mintegy magyar Marat-vá változtatva, felrajzolva az 1945 utáni demokratikus kiteljesedés és a személyi kultusz hozta tragikus megtorpanás nemzeti méretű konfrontációját”. T. A.: Egy történelmi közjáték hullámverései avagy miként készíthet állásfoglalás-

Marat/Sade, 1982

Lukáts Andor és Jordán Tamás (Ilovsky Béla felvétele)

figyelmet, hogy az Ács-rendezés egy nemzedék aspektusából mutatja be a levert forradalmat és a konszolidációt.²⁴⁴

Örök érvényű az a szembenállás is, amelyet Marat és Sade testesít meg a forradalom, a történelem megítélésében.²⁴⁵ Róna Katalin szerint a rende-

ra a jó színház? *Zalai Hírlap*, 1981. december 16. Pályi András megállapítja, hogy Ácsot sokkal kevésbé foglalkoztatja az „örület és a szentség, a két archetipikus rendkívüliség konfrontálása”, mint Peter Brookot (aki színdarabot – 1964, 1965 – és filmet – 1967 – rendezett Weiss e művéből). Pályi (1982a) 81–82. Később a következő megállapítást teszi: „méltán leírható, hogy Kaposvárott a Weiss-dráma mitologikus színház”. Uo. 83.

244 Idézi Radics (1983) 48.

245 Részletek: de Sade: „...és most Marat, most már látom, hová vezet, mi ez a forradalom. Az egész elsorvasztása lassú felolvadás az egyformaságba. Az ítélőképesség elhalása, önmagunk megtagadása, halálos elgyengülés egy állam alatt, melynek formája végtelen távolra került az egyes embertől és megfoghatatlan. Én ezért elfordulok, nem tartozom többé senkihez...”

Marat: „... Ne hagyjátok becsapni magatokat, amikor elfojtják forradalmunkat, és azt hajtogatják, hogy most már jobbak az állapotok. Akkor se hagyjátok, ha a nyomor nem oly szembeszökő, mert kimeszelték, és ha pénzt kerestek és venni tudtok érte valamit... Ne higgyetek nekik, ha baráttan vállon veregetnek, s azt mondják, a különbségek szóra sem érdemesek már, és nincs ok többé a vizályra...”

zői felfogás „nem szolgáltat történelmi igazságot” a fanatikus forradalmár Marat-nak, vitáiban még a forradalmat elutasító, cinikus de Sade-dal szemben is alulmarad.²⁴⁶ A miniszteriumi munkatárs, Bögél József ezzel ellentétes következtetésre jut: „Sade márkija Jordán Tamás kiváló alakításában óriási erővel játssza el a belső pokoljárás kínjait, de azt is (megfelelő rendezői eszközökkel), hogy miképpen kopírozódnak egymásra (!) a forradalmi cselekvés eltévelyedései az individualizmus eltévelyedéseivel. [...] Marat-ja Lukács Andor interpretációjában borzas, gusztustalan, fanatikus, de forradalmi logikája metszően éles, és hát igaza van...”²⁴⁷

Pályi András – akit a kritikusok közül talán a legtöbbet foglalkoztatott ez a kérdés – egyik írásában köztes megállapítást tesz: „Marat mártíriumában fenntartja egy eljövendő, igazabb forradalom lehetőségét, a remélt szociális forradalom eljövételét, de fenntartja a történelem tanulságaira hivatkozó Sade kételyeinek jogosultságát is.”²⁴⁸

Csáki Judit szerint „a hatalmas formátumok leépülése, a szellemi párbaj időszerűtlensége válik igazi tragédiává a kaposvári előadásban”.²⁴⁹

Szinetár Miklós úgy véli, a kaposváriak „1968-as gondolata” valószínűleg ebben a produkcióban érte el csúcspontját.²⁵⁰

Több cikkszerző Coulmier, a charentoni elmeógyógyintézet igazgatójának megjelenítésére is felhívja a figyelmet. Nem orvos ő, hanem öltönyös tisztviselő; egyesek szerint „gyomorbeteg, szürke ember, akinek nagy erőfeszítésébe kerül kordában tartani az internáltakat”,²⁵¹ mások szerint viszont ő a „fő ceremóniamester [...], aki akkor enged szabadjára a betegeket és akkor rántja vissza a pórát, amikor kedve tartja...”²⁵² De abban mindenki egyetért, hogy minduntalan kordában próbálja tartani az internáltakat, több esetben közbelép, letilt, cenzúráz, fegyelmez.²⁵³ Ascher Tamás úgy emlékszik, volt olyan feljelentés is, amely szerint „mi az elmeógyógyintézeti igazgató alakjával Kádárt parodizáltuk. Mondjuk, az kétségtelen, hogy nem volt benne olyanfajta direkt paródia, de való-

246 Róna (1982).

247 Bögél József feljegyzése Tóth Dezső miniszterhelyettesnek, 1982. szeptember 27. MOL XIX-I-9g, 23. d.

248 Pályi (1982a) 117. Pályi ebben az írásában más értelmezést is felvet: „Sade igazsága [...] letiporhatja Marat-t, de tehetetlen a Kikiáltó sírásával szemben.” Uo. 83.

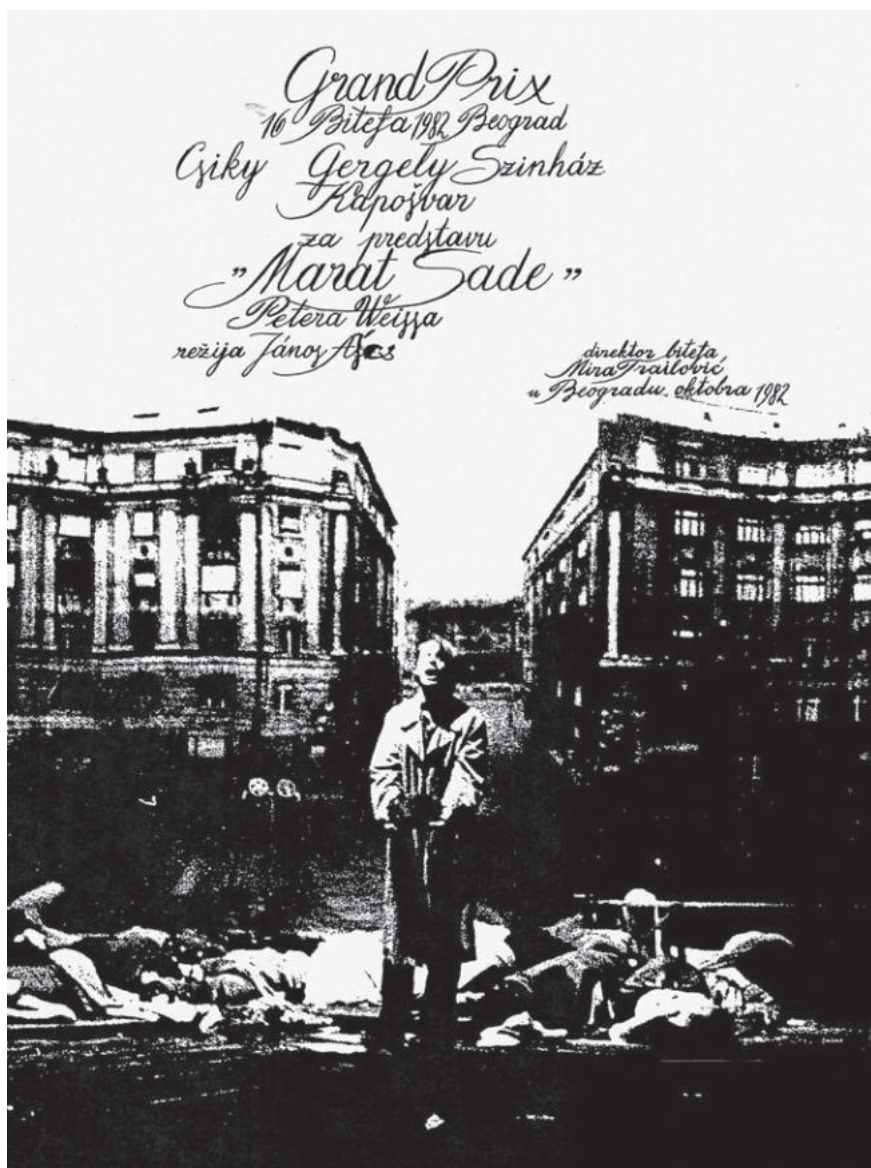
249 Csáki Judit: Színházi esték. *Népszava*, 1982. február 4.

250 Szinetár (1985) 35.

251 Bartuc Gabriella: Marat/Sade. *Magyar Szó*, 1982. október. 2.

252 Vellás Orsolya: Elmeógyógyintézet, mint a hatalom allegóriája. netambulancia.hu, 2009. február 20. Letöltve: 2011. április 15.

253 A fentiekben kívül Bogácsi Erzsébet is írt erről: Marat halála. *Magyar Nemzet*, 1981. december 16.

A BITEF-nagydíj, 1982 (Ács János gyűjteményéből)

ban, ez az öltönyös, egyszerű, bürokrata figura [...] a Kádár-kor szimbóluma volt.”²⁵⁴

Az említett feljelentés legalább tíz hónappal a bemutató után történt, mivel a sajtó kitüntetett figyelmére ellenére semmi jel nem utal arra – beleértve a levéltári forrásokat –, hogy a produkció a vígszínházi vendég-

²⁵⁴ Ascher (OHA) 3.

szereplésig (1982. szeptember 20–23.) felkeltette volna a kultúrideológusok figyelmét.²⁵⁵ Az Agitációs és Propaganda Bizottság meg sem említette az 1981–82-es színházi évadot értékelő előterjesztésében (szemben a Babarczy rendezte *III. Richárd*dal).²⁵⁶

A kaposváriak budapesti fellépései mindig is aggodalommal töltötték el a pártvezetést. Most nyilvánvalóan a még a vártnál is nagyobb siker, a közönség heves, tüntetésszerű reakciója váltotta ki a hatalom ellenakcióit.

1982. szeptember 27-én Tóth Dezső miniszterhelyettes megrendelésére készítette Bögel József (a Színházi Osztály referense) már idézett feljegyzését.²⁵⁷ Bögel igen kedvező véleményt formált az előadásról, és nyilvánvalóan arra törekedett, hogy megóvja a betiltástól. A feljegyzés így fejeződik be: „Őszinteségén túl hibája – meglepő, de így van, ők sem hiszik talán – történelmietlensége, dekonkretizáltsága. [...] Sokuk sugárzó tehetsége az évad [...] legjelentősebb előadásainak egyikévé tette. Kétszer láttam: februárban és egy héttel ezelőtt: a mostani még keserűbb, még megrendítőbb volt, *minden konkrét célzás, aktualizálgatás nélkül.*”²⁵⁸ Bögel kompetenciája valószínűtlenné teszi, hogy ne vette volna észre a „konkrét célzásokat”, az „aktualizálgatást”.

Rátki András, a TKKO alosztályvezetője egészen mást emelt ki a feljegyzésében: „A dráma budapesti előadásai kettős jelentést hordoztak: részben élt az eredeti szerzői szándék mint váz, részben, harsányabban, az a rendezői törekvés, hogy társadalmunk, szocialista forradalmunk sorsáról *közvetlenül* mondjon véleményt. Ez a kettősség az előadás művészi értékét rontotta. A szerzői szándék ellenére történő »ránk rendezés«, a napjainkra utaló kiszólás, kikacsintás zavaros anarchizmust, sőt bizonyos leegyszerűsítő »balos« kritikát tartalmazott. A Művelődési Minisztérium és Svéd Pál elvtárs véleménye szerint a kaposvári előadások sokkal hívebben követték a szerző

255 Almási Miklós e vendégjáték kapcsán a következőket mondta: „[I]tt valóban egy generáció akar eligazodni. Szóval ezt is tegyük hozzá, hogy ami itt változik, az az utánunk következő generáció világlképe, ami most már kezd szerveződni, és önálló múlt- és jelenfelfogást keres. Ez is benne van az előadásban.” Osgyáni Csaba: *Láttuk, hallottuk* – beszélgetés Almási Miklóssal. Petőfi Rádió, 1982. szeptember 27. OSZMI-dokumentáció.

256 Schuller (2008) 44–45. Több szerző is felveti, mi lehet az oka, hogy a párt és a minisztérium illetékesei csak egy év múlva kaptak észbe. Erre utaló forrás még nem került elő. Eleinte valószínűleg úgy vélték, hogy kisebb a feltűnés és így a kockázat, ha elhallgatják, és abban reménykedtek, hogy hamarosan lefut a darab, különösebb visszhang nélkül. Ez „pontosan leképezi azt a folyamatot, amely 1989-hez vezetett”. Bérczes (1996) 47.

257 Schuller Gabriella szerint Tóth ezt a jelentést feltehetően már a megindult nyomozáshoz kérte. Schuller (2008) 46.

258 Bögel József feljegyzése Tóth Dezső miniszterhelyettesnek, 1982. szeptember 27. MOL XIX-I-9g, 23. doboz 69–70. Az eredetiben aláhúzott szövegrészeket kurziváltuk.

szándékait, ott nem voltak a budapestihez hasonló közvetlen hatást kereső jelenetek.”²⁵⁹

Knopp András, az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának helyettes vezetője nemcsak megértette az interpretációt, de föl is jelentette a kaposváriakat.²⁶⁰ Az ügy a PB elé került. Ekkorra már Köpeczi Béla vette át a pozíciójában meggyengült Pozsgay Imrétől a kulturális tárcát. Aczél újra a felső pártvezetésbe került, a Központi Bizottság ideológiai titkára lett, és visszavette a kultúra tényleges irányítását. Köpeczi Béla, Knopp András, Tóth Dezső egyaránt őt támogatták. Mindez általános szigorítással járt, ebben az évadban már több mint negyvenet kirostáltak a mintegy kétszáz felterjesztett színdarabból.²⁶¹

Köpeczi miniszter bekérte a *Marat/Sade* szövegkönyvét. A társulat ugyanakkor – néhány nappal a vígszínházi fellépés után (szeptember 28–29.) – már Belgrádba tartott, a BITEF (Belgrade International Theatre Festival) rendezvényére. A belgrádi utat többen is aggályosnak tartották a kultúra irányítói közül. „A darab »mára« és »ránk rendezése« itthon is kemény kritikát érdemel, de még fajsúlyosabbá válik a kérdés azért, hogy ez a produkció vesz részt a belgrádi nemzetközi színházi fesztiválon. A nyelvet nem, de az eredeti darabot ismerő közönség csak azt érzékeli, hogy a mai Magyarország – brechti stílusban előadott – kritikájával találkozik” – írta Rátki András.²⁶² Feljegyzéséből az is kiderül, hogy a minisztérium korábban már eldöntötte: Magyarország ebben az évben nem szerepel a fesztiválon. Végül mégis kiengedték a kaposváriakat, de hamarosan nagyon megbánták. Erről Tóth Dezső kényszerült számot adnia főnökének, Köpeczi Bélának, feljegyzését Aczél György és Knopp András is olvasta.

Tóth azzal kezdte a magyarázkodást, hogy a rendezvényre, amely a Nemzetek Színháza mellett a legrangosabb nemzetközi drámai fesztivál volt, magyar színház (a Bábszínházon kívül) eddig nem kapott meghívót. Majd: „A BITEF válogató küldötte – mert a kaposvári színház varasdi vendégjátéka kapcsán a produkció Jugoszláviában ismert volt²⁶³ – más produkció-ajánlatainkat kategorikusan elhárította; a tárgyalás során érzékelhető volt, hogy kérésük nem teljesítése a BITEF-en való további magyar részvétel lehetőségeit befagyasztotta volna. A kérdés tehát úgy volt feltéve: vagy kiengedjük a pro-

259 Rátki András feljegyzése, 1982. október 1. Másolat Szabó István (OSZMI) gyűjteményéből.

260 Babarczy (OHA 2008) 4.

261 Serf (2007) 49. Lásd még Imre (2008) 43–44.

262 Rátki András feljegyzése, 1982. október 1. Másolat. Szabó István (OSZMI) gyűjteményéből.

²⁶³ A varasdi vendégjátékra Eörsi István hívta el a bítefeseket, és így hívták meg a társulatot. Babarczy (OHA 2008) 5.

dukciót, vagy ismét nem leszünk jelen.” A továbbiakban azzal igyekezett elháritani magáról a felelősséget, hogy a szakmai kritikák egyöntetű elismeréssel fogadták a produkciót, a leginkább visszafogott *Népszabadság* is beleértve. Sőt „a Színházművészeti Szövetség főtítkára nyilvánosan is kifejezésre juttatta a színikritikusok ama állásfoglalásával való egyetértését, hogy a produkció az év legjobb rendezése díját kapja”. Jelentést tett legfrissebb értesüléseiről is: „BITEF-en a produkció az átlagét messze meghaladó elismerést kapott”. Mindemellett (noha elismerte, hogy nem látta a darabot), mint írja, a színházvezetői értekezleten – politikai kétértelműség okán – elmarasztalta a produkciót.²⁶⁴

Az ügyben a legfőbb pártvezető is hallatta szavát, igaz, nem nyilvánosan. „Megyei első titkári értekezleten ismételt kritikát kapott Somogy megye a kaposvári Csiky Gergely Színház miatt. Személyesen Kádár János elvtárs is bírálta minket, hogy nem tudunk rendet teremteni a színháznál.”²⁶⁵

Eközben a kaposváriak valóban átütő sikert arattak Belgrádban, mindhárom fődíjat megnyerték: a zsűri három nagydíjának egyikét, a közönségét és a legjobb rendezését. Az előadásnak külföldön is komoly sajtóvisszhangja volt. (Néhány beszámolót idézünk: „Az első rész végén kitört a Belgrádban ugyancsak szokatlan taps, még mielőtt a felvonás valóban véget ért volna. S minthogy a Marat/Sade előadása valójában a második részben »robban«, nem csoda, hogy a fesztiválpremier végén valóban viharos ünneplésben volt része a magyar együttesnek: szünni nem akaró vastaps, ováció, bravózás a nézőtéren. [...] »Az este, amikor mindenki sírt« – ezzel a címmel tudósított a belgrádi »Politika« a bemutatóról. »Íme egy színház, mely bebizonyította, hogy ma is lehetséges az a katarzis, amit az ókori görögök ismertek« – mondta az egyik jugoszláv szakember. [...] Elmondható, hogy ez a siker igazi szakmai elismerés is volt: az első nemzetközi elismerése annak, amit kaposvári játéktílusnak vagy játszási módnak nevezünk, s amiről a hazai sajtóban több elemzés és vitacikk látott napvilágot. Második este valósággal megostromolták a nézők a most már ugyancsak parányinak bizonyuló Atelje Színházat. A bejárat előtt tolongó jegynélkülieket nem engedték be, de így sem maradt talpalatnyi üres »állóhely« sem a nézőtéren: a »bennfentesek«, elsősorban színészek és más szakemberek a színészbejáráron át bejutottak. [...] egy egyetemistaforma lány, kilépve a színházból, fejét fogta, s valósággal beleüvöltötte a tolongó tömegbe: »Hát én még ilyet nem láttam! Ezek még a Brookon is túltettek!« [...] talán az elnyert három díjnál is többet mond az, hogy a közönségnek mind a két estén valahogy nem akaródzott hazamen-

264 Tóth Dezső feljegyzése Köpeczi Béla részére, 1982. október 1. MOL M-KS 288. f. 36. cs.

17. ő. e. A dokumentum utolsó mondata: „A főszerkesztői értekezleten a bírálat nélküli hozsannázó kritikákat el fogjuk marasztalni.”

265 MSZMP Somogy megyei bizottsága végrehajtó bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1982. október 6. MNL SML XXXV. 1. c. 158. ő. e.

ni: csoportokba verődve tárgyalták-vitatták a látottakat a Lole Ribara utca járdáján.”²⁶⁶

Az előadás utáni kerekasztal-beszélgetésen Jovan Ćirilov – a BITEF művészeti igazgatója – a következőket mondta: „Ez az előadás a magyar kultúra új tapasztalatának csúcspontja, annak bizonyítéka, hogyan lesz a művészet életközeli. De még több is: a művészet belépett a történelembe, s ezzel a történelemmel azonosult minden színész. Szörnyű, hogy egy nép csak kínzó és keserves történelem árán jut el egy ilyen előadás megteremtéséhez, de hogy ilyen fogadtatásra találjon, a közönségnek is ugyanolyan keserves történelme kell, hogy legyen.”²⁶⁷

„Minden jugoszláv színikritikus nagy elismeréssel szólt a magyar Marat/Sade-ról. A napisajtóban már a díjazás kihirdetése előtt ilyen címek sorjázta: A fesztivál csúcsa, Az est, amikor mindenki sírt, A magyarok diadala. A bemutatót követő anketon csupa elragadtatott vélemény hangzott el: »A Marat/Sade a legjobb előadás jó pár BITEF-re visszamenőleg« – nyilatkozta Petar Cvejić rendező. »Véleményem szerint eddig ez a legjobb előadás. A meglepetést csak növeli, hogy egy kevésbé ismert együttes alkotása, amely megmutatta, hogyan kell komoly, fontos színházat csinálni« – vélte Bora Andjelić kritikus. »Eddig a magyar film fényes alkotásaival találkoztunk. Ez a találkozás arra sarkall minket, hogy a magyar színházra is kiterjesszük érdeklődésünket« – mondta Vlada Stojšin író. »Kitűnő előadás! Örülök, hogy végre történt valami, ami fölrázott bennünket« – állapította meg Slobodan Unkovszki rendező.

Dževad Sabljaković kritikus is lelkesen beszélt a bemutatóról: »Valódi gyönyörű csodának voltunk tanúi. Ez a legjobb, legkomplettebb előadás tartalmi szempontból és a színpadi kidolgozás szempontjából egyaránt az idei BITEF-en látottak közül. A társulat játéka hihetetlen teljesítményt eredményez: táncolnak, énekelnek, parodizálnak, szétrombolják a színpadi illúziót, s mégis katarzist váltanak ki a nézőből.« Suada Kapić kritikus szerint »Ebben az előadásban a színház megszűnik hazugság lenni, áthág minden határt. Nincs értelme külön-külön magyarázgatni a színészek vagy a rendező munkáját. Peter Weiss ezen az estén magyar íróvá vált...«²⁶⁸

A belgrádi és újvidéki napilapok felsőfokú jelzőkkel ünnepelték a társulatot. Feliks Pasič *Jajszó* című cikkében ezt írta: „A kaposvári előadás csöndben kezdődik és súlyos, szaggatott kiáltásokkal fejeződik be. A színpadon heverő mozdulatlan testek felett áll a Kikiáltó, aki nemrég még gúnyosan figyelmeztetett bennünket, hogy ami itt történik, annak nincs semmi köze a jelenhez – és sír. Erős, fájdalmas, kijózanító ellenpont. Ez a nagy finálé

266 Pályi András: Magyar siker a BITEF-en. OSZMI-dokumentáció, 1982.

267 *Politika* (Belgrád), 1982. szeptember. 30.

268 A színház megszűnik hazugság lenni. *Magyar Szó*, 1982. október 2.

Sajtótájékoztató Belgrádban, 1982. október. Spiró György (tolmácsol), Ács János, Babarczy László és egy BITEF-szervező (Ács János gyűjteményéből)

[...] Az előadást egy nagyon fiatal ember rendezte, Ács János. A társulat is zömmel fiatal, a játék egy szuszra történik, közös hitből fakad. Az előadás heves, polémikus, plakátszerűen nyílt, keserű, fanyar, extatikus, patetikusan forró, megrázó.”²⁶⁹

A *Politika Ekspres* kritikusa, Avdo Mujčinović a rendezők élvonalába, Otomar Krejča, David Esrig, Peter Brook, Günter Krämel, Roberto Guilli és Ljubisa Ristić mellé sorolja Ács Jánost. „[...] A BITEF-et elemző, összefoglaló írások egybehangzó kicsengése, hogy a kelet-, közép- és dél-európai térségben, tragikus történelmi tapasztalataink eredőjeként, kialakulóban van egy politikával átítatott, új öneszmélési folyamat, gócpontjában a forradalom történelmi, társadalmi, ontológiai kérdéseivel, melynek nemcsak jelzője, de tevékeny résztvevője is a színház.”²⁷⁰

Lehetséges, hogy azért is tetszett e produkció a jugoszlávoknak, mert már ők is csalódtak a titói forradalomban? De ezt csak sejtethetjük, erről nem ejtettek szót. Pogány Judit elmondta, hogy a közönség egy része kint az utcán hajnali ötig tanulta a színészektől a számára idegen nyelvű dalokat.²⁷¹

A közhiedelemmel ellentétben néhány hazai lap is tudósított a kaposváriak sikereiről.²⁷² A kultúrkorifeusok már a kemény fellépés mikéntjét

269 *Vecerne Novosti*. Idézi: www.csiky.hu/wiki/cikk/Marat_halala. Letöltés: 2012. április 18.

270 Radics (1983) 47.

271 Személyes közlés, 2011.

272 Magyar siker a BITEF-en. *Magyar Nemzet*, 1982. október 6.; Siker. *Szabad Föld*, 1982. október 9.; Leskó László: „Talán adalék ez a siker ahhoz a meddő vitához, mely színházi berkeken is túlnőtt: milyen legyen a színház. S amelyben egyik fél nyilatkozatokkal, a másik előadásokkal érvel. [...] A Csiky Gergely Színház szerepléséről összefoglalót adott az ottani televízió. A belgrádi *Politika* két írásban is méltatta a kaposváriak fellépését.

fontolgatták, és hideg zuhanyként érte őket a kaposváriak váratlan nemzetközi áttörése. Tóth Dezső október 20-án, Knopp Andrásnak írt feljegyzésében „kétes sikernek” minősíti a kaposváriak ünneplését, és visszatér az eredendő problémára: „[Az elvtársak] nem jeleztek olyan politikai érdekű fenntartást, amelyik a produkció BITEF-re való kiküldése kapcsán számba vehető lett volna.” De: „Ugyanez volt a helyzet a színikritikusok díjának minisztériumi jóváhagyása kapcsán is.”²⁷³ Hivatkozik arra is, hogy „kelletlenül bár”, de tudomásul vette a Színházművészeti Szövetség elnöksége által is támogatott kritikus díj odaítélését. A továbbiakban azt latolgatja, hogy a minisztérium a Színházművészeti Szövetség vezetőségének jóváhagyása ellenére leállítja a „nemkívánatos hatással járó” díj kiosztását. Aztán elveti ezt a lehetőséget, mert „egy általam elkövetett hibának egy másik hibával való tetézését jelentené”, ugyanis a *Színház* folyóirat már nyomdában lévő számának visszavonásával járna együtt, ami „színházművészeti közéletünk marxista és megbízható szövetséges bázisát is erősen megosztaná”. A leghelyesebb lépésnek végül a köztájékoztatás radikális korlátozását ítélte (ezzel Svéd Pál is egyetértett²⁷⁴): „a tervek szerint osszák ki október 25-én a kritikus díjakat, azon a Rádió és TV ne legyen jelen; az eseményről egy MTI tényközlés jelenjen meg, de ezt is csak az Esti Hírlap, a Magyar Hírlap, valamint az Élet és Irodalom hozza”.²⁷⁵ (Megállapodás is született, hogy erről név nélkül Tóth Dezső ír egy rövid ismertető jellegű cikket az *Élet és Irodalomba*,²⁷⁶ de aztán végül Köpeczi miniszter ragadott tollat, írásáról később lesz szó.) Mindazonáltal a fiaskót Tóth Dezső nem úszta meg fegyelmi nélkül.²⁷⁷

Az elhallgatás azonban már semmit sem használt, az ügyet nem lehetett sokáig rejtegetni. „Amikor hazajöttünk a trófeákkal, akkor tudtam meg, hogy itthon föl vagyunk jelentve, és hogy komolyan foglalkoznak velünk” – emlékezett vissza Babarczy. A titok is lelepleződött: „A Süddeutsche Zeitung-

A tudósítás címe: »Tegnap este mindenki sírt«. A lap beszámol arról a döbönt csendről, majd hosszú ünneplésről, mely az előadást fogadta.” Leskó László: A kaposvári színház nemzetközi sikere. *Somogyi Néplap*, 1982. október 5.

273 E dokumentum szerint Tóth Dezső ebben Koltai Tamás színikritikussal konzultált.

274 Svéd a produkció betiltása ellen emelt szót, elmondta, hogy a TKKO-n belül is nagy volt a fejtelenség. (Svéd Pál személyes közlése, 2012.)

275 Tóth Dezső feljegyzése Knopp Andrásnak, 1982. október 12. MOL M-KS 288. f. 36. cs. 17. ő. e.

276 Uo.

277 Schuller Gabriella szerint Tóth Dezső úgy tartotta, hogy félrevezetés áldozata lett, mivel a *Marat/Sade*-ot és Örkény *Forgatókönyvét* (a legjobb magyar dráma kategóriában) összel csempészték a listára. Ám már július 2-án megküldték a minisztériumba a díjak listáját. Schuller (2008) 46.

ban megjelent, hogy a Corvin köz van a háttérben, és ezzel megdőlt a »nagy kuss-törvény«.»²⁷⁸ „Önöknel Kaposváron nem veszik tudomásul, hogy véget ért az ellenforradalom” – korholták a kultúrvezetők megyei elvtársaikat.²⁷⁹

„Ez volt a legsúlyosabb helyzet az én működésem alatt – folytatódik Babarczy visszaemlékezése –, amikor nagyon közel kerültünk ahhoz, hogy kivágnak minket. [...] Igazolól jelentést kellett írnom a Tóth Dezsőnek [...] a Marat/Sade-ról. Sőt be is hívatott. (Váltottuk egymást a Kulinnal, ő jött ki, én mentem be – őt leváltották [fél évvel később, a *Mozgó Világ* éléről], én túléltem.) Ott előadtam, hogy az valóban a Corvin köz. Hogy Ács János, a darab rendezője ott lakik a Corvin közben egy albérleti szobában. Az előadás-hoz kerestünk egy olyan boltíves fotót, amely ugyanúgy hasonlít a Louvre néhány külső falához, mint az Ermitázs bejáratához, és azt lehet mondani, hogy ez az európai forradalmi nagyvárosoknak egy ilyen tipikus helye. Így merült fel, hogy ott nézte az ablakából ezt a boltívet a Corvin közben, és rájött arra, hogy ezt kell odatenni. Képzeld el, hogy ezt bevették! De nem azért, mert bárki is elhitte volna, hanem mert volt egy jó magyarázat. Ennyi. Hát nem akartak direkt politikai botrányt csinálni, ha nem volt muszáj.»²⁸⁰

Ascher úgy tudja, hogy ekkoriban – Aczél György (esetleg Köpeczi Béla) kezdeményezésére – felmerült, hogy az egész színházat betiltják, de a helybeli, lokálpatrióta pártvezetés kiállt a színház mellett, „mert már kezdtek büszkének lenni ránk”.²⁸¹ Ezt Babarczy is hasonlóképpen látja, de hozzáteszi: a helybeliek nem vették észre a színház ellenzékiességét, és az volt a vélemény-

278 Babarczy (OHA 2008) 7.

279 A megyei művelődésügyi osztály névtelenséget kérő egykori munkatársának közlése, 2012.

280 Babarczy (OHA 2008) 7. A találkozót egyébként Tóth Dezső is említi már idézett feljegyzésében.

281 Ascher (OHA) 14. „Kaposváron volt egy különleges, helyi mítosza is a színháznak. Megjelentek cikkek a világsajtóban például olyan címmel, hogy »Hol van Kaposvár?«. Mutatták a Balatont, és alatta ott volt egy pötty, hogy ott van Kaposvár. Ez azért a kaposvári önérzetnek vagy lokálpatriotizmusnak nagyon hízelgett.” Babarczy (OHA 2010) 3. Ascher és a visszaemlékezők általában egyetértenek abban, hogy Babarczy ügyessége, kommunikációs készsége igen jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Kaposvár „megmenekült”. Ács János viszont azt állítja, hogy Babarczy gyakran kimondottan durván beszélt a megyei vezetőkkel, ennek fültanúja volt. Ács (OHA) 26.

Koltai Róbert így fogalmazott: „[...] bármennyire a pártirányítás volt a döntő, [a helyi vezetők] mégis elkezdtek büszkének lenni a színházukra, és olykor – ez csak az érzésem –, ha dönteni kellett a felső direktívák és a színház érdeke között és a színháznak a fiatal csapata mellett, akkor mellettünk voksoltak.” Koltai R. (OHA) 4. Ács János viszont úgy véli, hogy ha a *Marat/Sade* külföldi sikere elmarad, a helyi vezetés lehetetlenné tette volna a színházat. Ács (OHA) 25.

nyük, hogy „ezek a hülyék ott Pesten paranoiások”. Másrészt idegesek is voltak, hogy a színház miatt molesztálták őket.²⁸² Végül a *Marat/Sade*-ot sem tiltották be, a nemzetközi hírnév nyilván különös védelmet jelentett.²⁸³ Ám a produkció nem hagyhatta el a város határát, de külföldi meghívásokra kiengedték.²⁸⁴ Később Gödöllőn mégis tarthattak egyszer vendégjátékot, de a Corvin közti háttér nélkül.

Azt egyébként Klenovics Imre, a megyei pártbizottság titkára is megállapította, hogy a „színház munkájának megítélésében a főhatóság és a megye politikai, állami szervei közt több alkalommal nem volt meg az egyetértés”.²⁸⁵ Erre utal négy évvel későbbi feljegyzésében Knopp András is, aki szóba hozta, hogy egyes produkciókkal kapcsolatban a legfőbb kultúrvezetés nemcsak a színházzal, de a megyei vezetéssel is konfliktusba került, mivel az „akkor sem volt, ma sem partner a színház vezetőinek, s nem tudta sem érdemben befolyásolni az egyes produkciók alakulását, sem megfelelően megítélni a kész produkciókat. A *Marat/Sade* problematikája számunkra csak a budapesti bemutaton vált világossá, a színház belgrádi kiküldése előtt egy héttel. Kiderült, hogy a minisztérium Színházi Osztálya egyértelműen pozitívan értékelte a darabot, a megyei vezetés szintén szó nélkül ment el az előadás aktualizáló történelmi »üzenete« mellett.”²⁸⁶

A produkciót ugyan nem tiltották be, de egy durva beavatkozás azért történt: az igazgatónak a színház fennmaradása érdekében 1982-ben el kellett távolítania ellenzékiségéről ismert dramaturgját, Eörsi Istvánt. A pártvezetés ezt a helyi szervekkel hajtatta végre. „Tudjuk, hogy a színházban található néhány kétes politikai felfogású, ellenzéki, vagy erre hajló személy. Ezek a személyek igyekeznek a hasonló gondolkodásúakat a színházi előadásokra mozgósítani. [...] Ismert előttünk [E]Örsi és Ascher ellenzéki maga-

282 Babarczy (OHA 2008) 6.

283 Spiró György szerint a hatalmas nemzetközi siker háráította el a színház betiltásának veszélyét. Spiró György: *Kanásztánc. Válogatott esszék, vallomások, publicisztikák*. Digitális Irodalmi Akadémia. Budapest, 2011, Petőfi Irodalmi Múzeum. dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=1159&secId=114232&limit=50&pageSet=1 43.

Legközelebb 1986 tavaszán ért el nagy sikert a társulat a határokon kívül: Spanyolországban, a 18. sítgesí nemzetközi színházi fesztiválon Federico García Lorca drámájával, a Lázár Kati rendezésében előadott *Bernarda háza* stúdióelőadásával a fesztiválszűri nagydíját szerezték meg, egyhangú szavazással. Az együttes televíziós felvétellel is ajánlatot kapott. Kaposvári siker a színházi fesztiválon. *Magyar Nemzet*, 1986. május 6.

284 Lásd a 83–84. oldalt.

285 Varga (1983) 3.

286 Knopp András feljegyzése Pál Lénárd részére, 1986. február 3. Szabó István (OSZMI) gyűjteményéből.

tartása, akikkel meglátásunk szerint Babarczy László igazgató is szimpatizál, számukra teret biztosít. Babarczy ezen állásfoglalását kifejezésre juttatta az egyik ellenzéki aláírásgyűjtés alkalmával, amikor elmondotta: a tiltakozás tartalmával egyetértett, de mint színházigazgató azt nem írhatta alá. Az ilyen magatartás számunkra elgondolkoztató.²⁸⁷

A beszélgetés, illetőleg tárgyalás során el kell érni, hogy Babarczy igazgató valljon színt, vállalja-e az elmondott (vázolt) politikai feltételeket. Ha nem, bármennyire sajnáljuk, a politikai bizalmat mint igazgatótól, nekünk meg kell vonnunk. Azt is el kell érni, hogy egyik-másik kétes személytől szabaduljon meg. Ilyeneket a jövőben a Csiky Gergely színházba ne gyűjtsön.”²⁸⁸

Eörsi Istvánt még 1978-ban hívta Kaposvárra Babarczy igazgató dramaturgnak. Ez „évekig tartó zaklatást vont maga után, a minisztérium és a Somogy megyei tanács szemében Eörsi nemkívánatos személy volt. Eleinte csak üzengettek, hogy nem javasolják, nem tanácsolják az együttműködést, majd durva fenyegetések érkeztek. Óriási nyomás nehezedett rám, mert egyszerűen nem akartam meghallani, tudomásul venni a figyelmeztetéseiket. [...] Eörsi elbocsátásáról szóló történetünknek nem is Aczél, hanem Tóth Dezső volt a főszereplője. A párt fejébe vette, hogy Eörsi a színház rossz szelleme, pedig csupán néhány darab – köztük a Marat halála – szövege hegyeződött az ő szíve vágya szerint. [...] A bosszúhadjárat részeként közölték velem: el kell küldenem. [...] Egyértelmű utasítást kaptam [...] az általam nem ismert, Nyugaton megjelent állítólagos nyilatkozatai miatt. Egészen pontosan Tóth Dezső utasította a megyei pártbizottságot, a megyei pártbizottság az én közvetlen felettesemet, a megyei tanács kulturális titkárát, ő meg utasított engem. [...] Választanom kellett: a színház vagy Eörsi. [...] Védtem Eörsit, elmondtam, hogy kiválóan dolgozik, [...] a színházon belül nem politizál. Erre közölték velem, ha nem bocsátom el, engem váltanak le. [...] Végül, hogy el kell küldenem.” A Marat/Sade „többek között az ő fordítói és kis túlzással szerzői közreműködésével lett nagy hatású előadás” – nyilatkozta Babarczy két interjújában is.²⁸⁹

287 Spiró György a belgrádi előadás után a követségi munkatársaktól azt hallotta, hogy döntést hoztak Babarczy leváltásáról, majd ezt visszavonták. (Személyes közlés, 2012.)

288 MSZMP Somogy megyei bizottsága végrehajtó bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1982. március 24. MNL SML XXXV. 1. c. 155. ő. e.

289 Babarczy (1991) 6.; Kővári (2006). Itt olvasható az is, hogyan reagált Eörsi. Nevét mint a dalszövegek fordítóját évekre el is tüntették a stáblistákról. Balassa Tibor, a megyei tanács elnökhelyettese már évek óta unszolta Babarczyt, váljon meg tőle. Tóth Dezső pedig így indokolta meg a döntést: „A minisztérium azon az állásponton volt, hogy mivel Kaposváron sok rendkívül értékes ember gyűlt össze, akiknek gondolkodásmódja azonban egy meghatározott, azonos irányban eltér attól, amit mi helyesnek

„Önként jelentkeztem kihallgatásra a megyei tanács illetékes tisztviselőjéhez – mondta **Eörsi István** 1988-ban. – [...] Babarczy [...] ugyanis fairül magára vállalta elbocsáttatásom ódiomát. Mivel régi jó barátok vagyunk, utána akartam járni a dolognak. Az illetékes tisztviselő aztán közölte velem, hogy »eddig csak kértük Babarczy elvtársat, hogy váljon meg öntől, most azonban utasítottuk«. Azt is mondta még igen becsületesen, hogy dramaturgiai munkám ellen nem merült fel kifogás, »de nekünk az egész embert kell nézni«. Kérdésekre, hogy miért épp most adták ki az utasítást menesztésemre, azt válaszolta, hogy »eddig minket is csak kért Tóth elvtárs, de most utasított«. Humorérzékem készíttetésére nyomban elmentem Tóth Dezsőhöz, aki művelődési miniszterhelyettes volt, és régi ismerősöm. Ő elmondta, hogy az Öreg – így becézte Aczél Györgyöt – eddig csak kérte őt, hogy közölje a szóban forgó utasítást a Somogy Megyei Tanáccsal, de most parancsba adta.”²⁹⁰

Knopp András négy évvel később így emlékezett vissza: „Osztályunk a 80-as évek elején ellenzéki tevékenysége miatt kénytelen volt kezdeményezni, hogy **Eörsi Istvánnak**, a Színház akkori dramaturgiájának bontsák fel a szerződését. Ez megtörtént, de nem konfliktusok nélkül. **Eörsit** ugyanis jó dramaturgnak tartják, s a Színház számos sikeres produkciója az ő fordításaival, illetve »átírásaival«, a »kiegészítéseivel« aratott sikert. (Így pl. a Marat-Sade vagy a Hamlet.) Részben **Eörsi** személye a Színház iránti, a fővárosi értelmiség körében akkoriban tapasztalható érdeklődésnek adott bizonyos »ellenzéki« mellékízt is, ez közrejátszott pl. az Állami Áruház vagy a Marat-Sade viharosan sikeres budapesti fogadtatásában csakúgy, mint abban, hogy volt egy időszak – a 80-as évek elején –, amikor egy-egy kaposvári bemutatóra szinte »különvonatok« indultak Kaposvárra. Ez azonban már a múlté, az **Eörsi**-ügy is, időközben ugyanis – s ez is a Színház vonzerejét

tartunk”, ezért volt szükséges **Eörsit** eltávolítani. Tóth azt is felfedte, hogy a döntésben a dramaturg színházon kívüli tevékenysége is nagy súllyal esett latba. (**Eörsi István** levele Babarczy Lászlónak, 1982. Másolata a szerző tulajdonában.) **Eörsinek** nem fedték fel az okokat, szerinte az Amerikában írt satirikus verseiért, az *Új Symposium*-ban közzétett írásáért, valamint az írószövetségi felszólalásáért szüntették meg a munkaviszonyát, vagyis egyáltalán nem a színházi tevékenységéért. (**Eörsi István** levele barátainak, 1982. október 29. Másolata a szerző tulajdonában.) A társulat rendkívül fájlalta **Eörsi** eltávolítását. Babarczy a színházban működő művészeti tanács véleményét a társulatot érintő fontos döntésekben rendre meghallgatta, de **Eörsi** elküldése előtt nem hívta össze a tanácsot. Csak utólag közölte aényt, mondván, hogy ezt a problémát nem akarta megosztani senkivel, egyedül akarja vállalni a felelősséget. „Iszonyú érzés volt, de tudtuk, nem tehetett mást.” (Pogány Judit személyes közlése, 2013.)

²⁹⁰ Bej (1988) 8. **Eörsi** így folytatta: „Érdekes lett volna a hierarchia létráján felkapaszkodni Brezsnyevig, de féltő, hogy Brezsnyev egyebek között engem se olvasott.”

mutatja – nem kisebb embert sikerült megnyerni dramaturgnak, mint Spiró Györgyöt.”²⁹¹

A vihar azonban ezzel még nem ült el, Köpeczi Béla miniszter 1983 februárjában, a *Kritikában* támadást indított a produkció ellen.²⁹² Nemtetszését természetesen leginkább a szocialista Magyarországra utaló aktualizálás váltotta ki. „A történeti csalódásnak ezt a drámáját sokféle módon lehet rendezni attól függően, hogy milyen körülményekhez kötjük. Rendezték úgy, hogy a pesszimista történetfilozófiát a hitlerizmus uralomra jutásával és grasszálásával hozták kapcsolatba. Rendezték úgy is, hogy a szocialista forradalomra és az azt követő sztálini politikára alkalmazták. Most a kaposvári színház Ács János rendezésében egy olyan előadást produkált, amely az utóbbi vonulatot folytatja azzal, hogy nem elégszik meg az utalásokkal, a darab mondanivalóját közvetlenül alkalmazza a jelenlegi Magyarországra.”

Vagyis: Ács koncepciója Peter Weiss történetfilozófiáját szinte csak a szocialista forradalomra érvényesíti, miközben az aktualizáló hatást kiteljesíti azzal, hogy a produkció nem egy elmegyógyintézeti előadást láttat, hanem egy valóságban lejátszódó történelmi dráma hangulatát sugallja, nem csekély mértékben a történelemhez való kötöttsége miatt. Köpeczi ugyanis felfedezte, hogy a kaposváriak olyan eredeti dokumentumokat is beépítettek előadásukba, amelyek Peter Weiss drámájában nem találhatók.²⁹³

291 Knopp András feljegyzése Pál Lénárd részére, 1986. február 3. Szabó István (OSZMI) gyűjteményéből.

292 Köpeczi (1983) 23–25. Elterjedt később, hogy Aczél György rendelte meg ezt az offenzívát. Bogácsi (1991) 128. Ez nagyon is valószínű. Tóth Dezső levelén, amelyet Köpeczinek írt (1982. október 1. MOL M-KS 288. f. 36. cs. 17. ő. e.), és amelyet Aczélnek is megmutattak, olvasható kézírással – az aláírást nem tudom azonosítani –, hogy „a tennivalókat megbeszéltük Köpeczivel. Az *Élet és Irodalomban* lesz egy cikk.” Terjedelmi okokból közölték végül a *Kritikában*.

Nánay (1999a) 113. és Mészáros Tamás azt állítja, hogy Köpeczi úgy bírálta meg az előadást, hogy nem is látta. Ebben tévednek, összekeverik Tóth Dezsővel. Markovits Ferenc–Mélykúti Ilona: *Fülszám. A Kaposvár-jelenség.* – interjú Mészáros Tamással. Kosuth Rádió, 1994. május 18. (OSZMI-dokumentáció).

293 Köpeczi felsorolja ezeket a dokumentumokat: Charlotte Corday búcsúlevelét apjához, Marat egyik forradalom előtti írásának néhány sorát a „kék törvényeiről”, Sade márki egyik perverz jelenetének leírását, Jacques Roux bűneinek felsorolását, Marat 1793. április 5-i javaslatát az állambiztonság megszervezésére, és egy másik, július 4-i javaslatát, amely a véleménynyilvánítást és a sajtószabadságot akarja korlátozni. „Kevés kádári funkcionárius jött volna rá erre” – vélekedett Ludassy Mária filozófus (személyes közlés, 2009), hangsúlyozva, hogy Köpeczi ebben komoly szakértő volt. Emlékei szerint Áccsal, Eörsi Istvánnal hármasan beszéltek meg, milyen szöveggel bővítik az eredeti darabot.

A miniszter helyteleníti, hogy a rendezői koncepció a történetiség elvét nem következetesen alkalmazza, torzít, amikor a beépített dokumentumokkal a forradalmi diktatúra olyan vonásait emeli ki, amelyek a legújabb kori szocialista forradalmakra is érvényesek. Így aztán a darab végén a Kikiáltó a szocialista forradalmat siratja el, s ez a felfogás az „érzelmes perspektívatlanságnak” ad teret. „Úgy tűnik, hogy a rendező egy nemzedéki csoport látásmódját követi, amelyet [...] utópista negativizmusnak neveznék [...], amelynek történetfilozófiája – bár egészen más irányból bírál – sok ponton egybeesik a neoliberais vagy a neokonzervatív áramlatok forradalom-felfogásával” – vonja le a végső következtetést.

Helyteleníti, hogy a színikritikusok nem vesznek tudomást az eszmei problémákról (s hallgatásukkal félrevezetik a közönséget), a belgrádi előadás jugoszláviai visszhangját pedig – mivel a kaposvári interpretációt Magyarország és más szocialista országok esetében hitelesnek, adekvátnak tartják – károsnak ítéli.²⁹⁴

Vértes J. Andor részben vitatja a miniszter megállapításait: szerinte Köpeczi rosszul értelmezte a „pesszimista” rendezői koncepciót, hiszen az eddigi belföldi és külföldi kritikák egyáltalán nem támasztják alá a „negativizmus” vádját.²⁹⁵ Nánay István szerint Köpeczi támadása már csak „utánlövésnek” számított, mivel semmilyen következménnyel nem járt.²⁹⁶ Zsámbéki így látja: „[...] ez az egész bohózat volt, látom magam előtt az ülést, ahol kiadják neki a feladatot, és úgy értékelik, hogy ez olyan súlyos jelenség, hogy erre a miniszternek kell válaszolnia. És Köpeczi megkapja a feladatot, hogy mutasson rá a Marat-előadás ideológiai gyengéire. Érződött, hogy csikorog a gépezet. De már olyan idők voltak, hogy igazából nehéz volt a betiltás.”²⁹⁷

294 Köpeczi 1991-ben úgy emlékezett – tévesen –, hogy még a miniszteri kinevezése előtt írta meg a cikkét. Bogácsi (1991) 127. Interjújában arról beszélt, hogy miniszterként, mint szakember, elsősorban az „érték-kritériumokat”, bizonyos elveket igyekezett érvényesíteni a művelődéspolitikában. Ám itt nem szakmai, hanem inkább politikai kérdésekről van szó, amelyekben a pártirányítás érvényesült. Uo. 119. Később viszont azt állította, hogy a pártvezetéstől függetlenül fejtette ki álláspontját. Uo. 128. Véleménye azonban mit sem változott az évek alatt: „Kérdés az, milyen következtetést vonunk le a francia forradalomról, és nem az, hogy milyen következtetést vont le maga Peter Weiss. Tehát a rendezés a szkeptikus, kiábrándult képet erősíti. [...] Egyrészt kifogásoltam a mondandónak ilyen satírozását, másrészt azt, miért nem hajlandó a kritika erről írni.” Uo. 127. Az exminiszter azt is állítja, hogy nem állt szándékában az előadás betiltása, sőt a további külföldi fellépéseket is támogatta.

295 Vértes J. Andor: Marat/Sade/Weiss/Ács. *Fejér Megyei Hírlap*, 1983. június 21.

296 Nánay (1999a) 113.

297 Zsámbéki (OHA) 11.

Ács szerint a miniszter cikke „nem volt durva, nem volt fenyegető, mégis fenyegetés rejlett benne. Hamarosan fölhívta volt tanára, osztályfőnöke, Ádám Ottó, „akit nagyon szerettem, de aki sohasem hívott fel annak előtte. [...] Ő rendkívül kulturált, disztíngvált ember, de ekkor játékos ingerültséggel [...] azt mondta: Az isten b... meg magát! Évtizedek óta vagyok a pályán, de én nem tudtam elérni, hogy egy miniszter ellencikket írjon egy előadásomra!”²⁹⁸

A társulat sikersorozata mindeközben sem torpant meg. Az évad végén, 1983 májusában nemzetközi színházi fesztiválon léptek fel, háromszor játszottak telt ház előtt Nancyban, majd Metzben is előadták a darabot.²⁹⁹ Ám a kiutazás engedélyeztetése körül ezúttal vita kerekedett. Pándi András művészeti fősztályvezető erőteljesen lobbizott a franciaországi vendégjáték érdekében, hiszen az elhíresült előadás kiutazásának megakadályozása kedvezőtlenül hatott volna Magyarország külföldi megítélésére.³⁰⁰ Schuller Gabriella szerint „Köpeczi Béla művelődési miniszter azonban ezzel ellentétes döntést hozott, így Sugár Imre Somogy megyei tanácselnök 1983. április

298 Bogácsi (1991) 75–76. Ács elmesélte, hogy a *Marat/Sade* rendezése kapcsán a belügy figyelme milyen előnnyel járt számára: „Akkoriban éppen a Corvin közben [...] laktam, egy 18 négyzetméteres lukban. Mikor odaköltöztem, beadtam a telefonkérelmem. [...] Természetesen nem kaptam meg. [...] Eljött a Marat ideje, s vele a cirkusz. Egyszer csak kapok egy ajánlott levelet, nem is azzal, hogy értesítenek a kérésem teljesüléséről, hanem egy neheztelő figyelmeztetéssel, miért nem fizetem már be az összeget, miért nem közlöm, milyen színű telefont és milyen hosszú zsinórt akarok. Mint az örült, szereztem 4000 forintot, berohantam a telefonközpontba, s mondom: semmiféle papírt nem kaptam, ilyet nem hajít el az ember. Erre hosszasan rám nézett a főnöknő, egy darabig még erősködött, sőt becsöngette valamilyen beosztottját, de az csak hebegett-habogott, nem vette a lapot, hogy neki tudnia kellene a hivatalos értesítésről. Végre leesett nekem a tantusz, miért is adnak »Ács művész úrnak« lóhalálában telefont, s nem feszegettem tovább. Ha igaz volt a sejtésem, hogy azt hitték, én is csatlakozom egy ellenzéki csoporthoz – talán Eörsi révén –, hamar csalódhattak. Hamar elunhatták lehallgatni a telefonom.”

299 „*A L'Est Republicain* kelet-franciaországi napilap szerint a magyar színház rendkívül gondosan előkészített, magas művészi színvonalú produkciót mutatott be a fesztiválon” – tudósított a *Népszava* a három telt házas előadásról (A kaposvári színház sikere Nancyban. 1983. május 29.). Mihályi Gábor viszont így értékelt: „Ács János Marat/Sade-rendezése, amely a magyar színház történetében először tudott egy világfesztiválon első díjat nyerni, csak Belgrádban vette be a szíveket, ahol még fel tudták fogni az előadás közép-kelet-európai üzenetét. Nancyban, ahol már csak a puszta művészi teljesítmény számított, ugyanez az előadás eltűnt a fesztivál áradatában.” Mihályi (1985) 4.

300 Schuller (2008) 46. Pándi András elmondása szerint ő a társulat BITEF-utazását is támogatta (személyes közlés, 2012).

5-én az utazási előkészületek leállítására szólítja fel Babarczyt”.³⁰¹ A volt igazgató azonban ezt az állítást tényyszerűtlennek tartja, hozzátéve, hogy Franciaországba kísérőként velük tartott a Somogy Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának vezetője, Sótonyi Sándor, aki kellemetlen helyzetbe hozta a társulatot, amikor a tolmácsot magával vitte a vásárlásaihoz.³⁰²

A pártvezetők a továbbiakban valószínűleg már nem gördítettek semmilyen akadályt a *Marat/Sade* elé, amelyet a rendszerváltásig, sőt – felújítva, de eredeti szereposztásban – még 1989 után is játszottak. Az 1985. február 17-i rendkívüli előadást a színház KISZ-alapszervezete szervezte az afrikai éhség-övezet gyermekeiért. „A darab szellemisége is alkalmas arra, hogy elmélyítse az együttérzés eszméjét. Marat, a nép barátja tehát afrikai gyermekekért halatja szavát...”³⁰³

Külföldön továbbra is komoly reputációja volt a produkciónak, a társulat fellépései (Zágrábban, Varsóban, Gdańskban) jelentős eseménynek számítottak. Nem mindig arattak osztatlan elismerést – hol világnézeti, hol művészi elítélétekbe ütköztek –, a színház rangját, jelentőségét azonban még a bírálók sem vonták kétségbe.³⁰⁴ Különös megbecsülést jelentett, hogy a francia forradalom bicentenáriuma tiszteletére ajánlott, 1989 áprilisában zajló karlsruhei nemzetközi színházi fesztiválra Magyarországról ezt az előadást hívták meg.

A darab sajátos módon megőrizte aktualitását a rendszerváltás után is. A rendező szerint „mint a lakmuszpapír, olyan lett a *Marat halála*, amely egy különleges világpolitikai pillanattól fogva jelezte a folyamatokat – hosszú éveken, hullámhegyeken keresztül, mindmáig. Hányszor akartam a műsorról levetetni! Mindig rábeszéltek [Babarczy] Laciék, hogy maradjon repertoáron, vigyük pesti vendégjátékra, s igazuk volt. Mert újra és újra mást jelentett.”³⁰⁵

301 Schuller (2008) 46.

302 Babarczy személyes közlése 2009-ben. Köpeczi 1991-ben úgy nyilatkozott, hogy eleinte nem, aztán mégis támogatta a társulat külföldi utaztatását. Bogácsi (1991) 127. „Sajnos nem mindig tudtuk kivinni azokat a műszakiakat, akik a darabban dolgoztak, mert a kor szokásainak megfelelően a párttitkárt, a szakszervezeti titkárt és a megyei tanács művelődési osztályvezetőjét is utaztatnunk kellett” – emlékezett vissza Hernesz János szcenikus, műszaki vezető. Lőrincz–Takács (2005) 102.

303 KISZ-kezdeményezés. Marat az éhezőkért. *Somogyi Néplap*, 1985. február 6.

304 Mihályi (1987) 24.

305 Bogácsi (1991) 76.

III. RICHÁRD

Shakespeare *III. Richárdját* (rendező Babarczy László) – ismét csak véletlenül – nem sokkal Jaruzelski hatalomra jutása után, 1982. február 25-én mutatták be. Közvetlenül a bemutató előtt és után Leskó László – nem tudjuk, szándékosan-e – igencsak „áthallásos” cikkeket írt a helyi lapba. „Úgy vélem, Shakespeare művei – közöttük a *III. Richárd* – bizonyos értelemben kortalanok; a történelem újra meg újra »kitermelt« hasonló egyéniségeket, hasonlóan kiélezett történelmi szituációkban. [...] Annyi bizonyos: az előadásban nyomon követhetjük, hogyan születik a véreskező zsarnok.”³⁰⁶ „Kortalan – vagy korunkhoz közeli? – Richárdot látunk a Csiky Gergely Színházban. [...] A zsarnoki diktatúrák lényege ez az intézményesített »éberség«, ez az állandó megfigyelés: a rettegés birodalma Anglia. [...] Az a három hivatalnok – igazi »angol szabású« úriemberek –, noha »szolgálatos fül« mindegyikük, maguk is egymás által megfigyeltek... A börtönrács körbekeríti az egész államot.”³⁰⁷ (Egy hónappal később a megyei pártbizottság e kritikát egyoldalúnak minősítette: „Amit leírtak, azt egyetértéssel lehet támogatni, amit nem írtak le, az viszont politikai hiba. Pl. az aktualizálás erőltetett, vagy apolitikus, nem egyezik a politikánkkal.”³⁰⁸)

A „Richárdok örök jelenvalóságának szándékolt hangsúlyozását” emelte ki a kritikus a zalaegerszegi vendéjátékot követően is, de inkább bíráló éllel: „Értjük a szándékot, megbocsátjuk az olykor túl didaktív, kiereletlennek érződő aktualizálásokat is...”³⁰⁹

Csáki Judit „rosszízű asszociációt” emlegetett a *Népszavában*,³¹⁰ a *Népszabadság* recenzense, Zappe László úgy vélte, az „időtlenítés” és a „nagyon is erőteljes időszerűsítés” gyengítette a produkció „egységes hatását”, majd ő is „erőltetett koncepcióról” ír, és pedzegeti a lényegét is: „A majdani VII. Henrik, aki véget vetett a rózsák háborújának, aki az Erzsébet-kor és Shakespeare felfogása szerint is a békét hozta meg, Anglia felvirágzásának alapjait rakta le, itt egy személytelen katonatiszt, aki átveszi a hatalmat, az új kort, új politikát, a viszálykodás felszámolását bejelentő szavai pedig, amelyeket mikrofonokba, tévékamerába mond, szokványos, demagóg politikai nyilatkozatként, hatalomátvételekkor szokásos programbeszédként hatnak. [...]

306 L[eskó] L[ászló]: Richárd már öltözik. *Somogyi Néplap*, 1982. február 24.

307 Leskó László: III. Richárd. *Somogyi Néplap*, 1982. február 28.

308 Varga Péter (az MSZMP Somogy megyei első titkára) tájékoztatója. MSZMP Somogy megyei bizottsága végrehajtó bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1982. március 24. MNL SML XXXV. 1. c. 155. ö. e.

309 T. A.: A jelenség neve III. Richárd lenne. *Zalai Hírlap*, 1982. március 11. Bogácsi Erzsébet is úgy látja, Babarczy „ezúttal túllőtt a célon”. Bogácsi Erzsébet: III. Richárd. *Magyar Nemzet*, 1982. március 14.

310 Csáki Judit: Shakespeare: III. Richárd. *Népszava*, 1982. május 5.

így ellenkezőjére fordul az eredetileg minden kétségbeejtő sötétsége ellenére is történelmi hittel, optimizmussal záródó történet.”³¹¹

Egy rádióadásban már arról is szó esik (szintén elmarasztalóan), hogy a megjelenő Richmond tábornoki ruhában veszi át a hatalmat, odaül a mikrofonok és tévékamera elé. És: „Nem érdemes firtatnunk, hogy milyen valóságos országnak az egyenruháját öltötte magára Richmond...”³¹²

A pártvezetés előtt sem maradt rejtve, hogy Richmond hercege, amint VII. Henriként egy mai zöld katonai egyenruhában átvette a hatalmat, Jaruzelskit parodizálta. A kulturális vezetők közül csak egyikük feljegyzése maradt fenn, aki neve elhallgatását kérte: „A drámát nem korabeli jelmezekben, hanem stilizált polgári ruhákban játsszák, de az előadás egésze szellemében hűen tolmácsolja az eredeti drámát, durva áthallások, politikai aktualitások nincsenek benne, az előadás nem sugall politikai párhuzamokat. A vitatható mozzanat az előadás végén következik be. [...] Richmond [...], amikor győztesen bevonul – az ötvenes évek khakiszínű magyar tiszti uniformisát viseli, tányérsapkával, azon kis vörös rózsával. Beszédét, amelyben békére és munkára szólít fel, több mikrofon előtt ülve, mereven, monoton hangon mondja. A Richmondot játszó színész [Kósa Béla] fiatal, bajszos, vékony, magas figurája semmiben nem hasonlít J. elvtársra, de az talán a leírtakból is érződik, mégis vannak olyan momentumok, amelyek alkalmat adnak az áttételes párhuzamteremtésre. Ezek az utalások nem közvetlenek, de a rendező könnyen *elkerülhette volna* annak lehetőségét, hogy akárcsak öntudatlanul is ilyen jellegű párhuzamot érezen a nézők egy része.”³¹³

Hamis feljelentések is befutottak, melyek szerint Richmond a darabban fekete szemüveget visel. Ascher Tamás úgy véli, ekkor a „kétoldalú képmutatás” eklatáns példája játszódott le: „Azt tudjuk, hogy mindegy, hogy rajta van-e a napszemüveg, vagy nincs. Nem az a baj, hanem az, hogy mi azt gondoljuk, hogy minden hatalomátvétel ilyen. Nem a jövőt szolgálja, és nem

311 Zappe László: A III. Richárd Kaposváron. *Népszabadság*, 1982. március 17.

312 Osgyáni Csaba: *Láttuk, hallottuk*. (Osgyáni Tarján Tamással elemzi az előadást.) Petőfi Rádió, 1982. március 22. OSZMI-dokumentáció. Egyébként ezekkel a kritikákkal a rendező is egyetértett: „Nem volt jó előadás. Használták [Shakespeare-t] mások is politikai jellegű előadásokra, Major Tamás és a gázárlarcos Rómeó és Júlia... Az ilyen produkciók nem működnek. Úgy is lehet mondani, hogy pontosabban akarunk, szélsőségesebbet, kitaláltabbat, élesebbet, mint ami írva van, de maradjunk abban, hogy ez kevesebb, mint amennyit Shakespeare tud.” Tegyi Enikő: Mint a focilabda – Babarczy László Shakespeare-ről. *Népszabadság*, 1995. február 4. Egyébként a kultúrpolitikusok művészi szempontok alapján is bírálták (és ma is bírálják) ezt a produkciót.

313 Feljegyzés, 1982. március 12. Kiemelés a dokumentumban. Szabó István (OSZMI) gyűjteményéből.

III. Richárd, 1982

Balról Galkó Bence, Spindler Béla, mögötte Kovács Gyula. Sisakban Csernák Árpád, Rajhona Ádám (a halott III. Richárd), hátul valószínűleg Széll István. Középen Kósa Béla (Richmond-Jaruzelski), Tóth Eleonóra, mögötte Focht Zoltán. Stella Attila (fehér ingben), Somogyi Géza, Dunai Károly, Tóth Béla (Ilovszky Béla felvétele)

az igazságot szolgálja, hanem az aljas összeesküvést. Ez volt a lényege.”³¹⁴ Babarczynak azonban igazoló jelentést kellett írnia e valótanságon alapuló feljelentés miatt.³¹⁵ Az állítást Varga Péter megyei első titkár is cáfolta feljegyzésében: „Richmond katonai egyenruhában (kínai) történő visszatérése

³¹⁴ Ascher (OHA) 12. A zavart növelhette Eörsi István is, aki a betiltott művei miatt többször konzultált a korábbi és későbbi kulturális miniszterrel: „Tisztelt Aczél György, tegnap akaratomon kívül félreinformáltam: a III. Richárdban nem szerepelt semmiféle napszemüveg – írta. – Tévedésemet az okozhatta, hogy Richmond alakítója, Kósa Béla civilben gyakran hord napszemüveget.” (1982. november 17. A levél másolata a szerzőnél.)

³¹⁵ Babarczy (OHA) 7. Babarczy húsz évvel később nyilatkozta, hogy a politikai tartalmú feljelentések háttérben a magasabb beosztású színházi vezetők, a Színházművészeti Szövetség vezérkara, egykori tanáraik személyes sértődöttsége állt. „Ez egy nagyon nemtelen játék volt, amiről a mai napig nem beszélnek a szakmában őszintén. [...] Ami a legszomorúbb, hogy épp ennek köszönhetően többé nem vettek föl olyan embereket, akikből hasonló színvonalú rendezői vagy színészosztályok jöhettek volna létre. Nem véletlenül állt be egy kb. húszéves szünet a főiskolai rendezőképzésben. [...] Máig hat az akkori minősíthetetlen és tudatos munka eredménye.” Váradi (2002) 114.

szűkebb körben alkalmas lehet arra, hogy félreértsék az eredeti mondani-valót, vagy abban új tartalmat feltételezve a lengyelországi, december 13-i események analógiáját lássák benne. [...] A Központi Bizottság Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztályára az észrevétel úgy jutott el, hogy Kaposváron a III. Richárdot Jaruzelskire játsszák, sötét szemüveggel. Ezt az utóbbi megállapítást nem tartottam bizonyítottnak, sem magam, sem munkatársaim ilyen egyértelmű aktualizálást nem tapasztaltak. Ilyen jelzés a biztonsági szerveinktől sem érkezett.”³¹⁶

Knopp András viszont még évekkel később is másképp emlékezett: „Richmond grófia [...] egy mikrofonokkal felszerelt előadói pulpitról intézett szózatot a »nemzethez«, s – félreértéseket elkerülendő – feltűnő sötét szemüveget is viselt.”³¹⁷

Varga Péter megyei első titkár a következőket mondta: „Egy hónapon belül az illetékesek, az MSZMP KB Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztálya, a megyei pártbizottság, a Művelődés[ügy]i Minisztérium, a megyei tanács és a színház illetékesei megbeszélést tartanak. A megbeszélésen ismertetjük a színházzal szembeni politikai elvárásainkat. Az állami támogatást mi adjuk, mi tartjuk fenn a színházat, ehhez jogunk van. A megbeszélésen többek között egyértelműen kifejezésre kell juttatni, hogy politikailag a III. Richárd drámára jellemző aktualizálásra nincs szükségünk, ezt a vonalvezetést nem tűrjük. Azt is kifejezésre kell juttatnunk, hogy a színház nem istápolhat ellenzéki gondolatokat és ellenzékieknek gyűjtőhelye, vagy ilyenek támogatója nem lehet.

[...] A darabbal kapcsolatosan a telefonbeszélgetés során Kornidesz Mihály, majd Aczél György elvtárs politikai intézkedést kezdeményezett, ennek végrehajtása a darab betiltását vonta volna maga után, az összes következőkkel. Kornidesz Mihály elvtárssal közöltem, hogy ezt az intézkedést kivételesen írásban kérem (eddig nem kaptam).

Aczél György elvtárs a telefonbeszélgetés során a klasszikus darabok ilyen aktualizálását elítélte, ezzel egyetértettem. Jeleztem azt is, hogy a műsorpolitikát nem mi hagyjuk jóvá, nekünk ilyen darabokra nincs szükségünk.”³¹⁸

316 MSZMP Somogy megyei bizottsága végrehajtó bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1982. március 24. MNL SML XXXV. 1. c. 155. ő. e. 39–40.

317 Knopp András feljegyzése Pál Lénárd részére, 1986. február 3. Szabó István (OSZMI) gyűjteményéből. A napsemüvegmitosz annyira elterjedt, hogy többen még ma is így emlékeznek vissza. Knopp egyébként ekkor is kifakadt, amiért a megyei vezetés „ezúttal sem vett észre magától semmit, s utólag sem csinált semmit, csak az Osztály közbelépésére”.

318 MSZMP Somogy megyei bizottsága végrehajtó bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1982. március 24. MNL SML XXXV. 1. c. 155. ő. e. 40–43.

Tóth Dezső kulturális miniszterhelyettes és Babarczy László színházigazgató, Kaposvár, 1980
(Illovszky Béla felvétele, MTI)

A dokumentumból nem hiányzott a jól ismert aczéli dogma: „[...] lehet indokolt esetben torzulásainkat, hibáinkat bírálni, de a bíráló a szocializmus talajáról, a szocialista társadalom érdekében történjen.”³¹⁹

A KULTÚRPOLITIKUSOK UTOLSÓ ERŐFESZÍTÉSEI

Fél évvel később Tóth Dezső miniszterhelyettes magához hívatta Babarczyt, és „felügyeleti eligazításában” neheztelését fejezte ki, hogy az elért kiváló eredményeket „esetenként” súlyos politikai, világnézeti hibák terhelik meg, amelyek „kilépve a művészet sajátos szférájából, *bel- és külpolitikai szempontból egyaránt nemkívánatos* tendenciákat erősítenek”. Tóth ezután vázolta a

³¹⁹ Kornis Mihály színdarabját, a *Halleluját* még a *Marat/Sade* előtt, 1981. május 27-én mutatták be Zsámbéki Gábor rendezésében a Nemzeti Színházban, pontosabban a Játékszínen. A kritikusok a legjobb darab és néhány alakítás díját ítélték volna oda, ám a kultúrpolitikusok nem járultak hozzá, hogy a *Halleluját* díjazzák. Ekkor a kritikusok igen bátornak bizonyultak, megállapodásuk értelmében abban az évben nem adtak ki magyar színházi kritikus-díjat. (Zsámbéki Gábor személyes közlése, 2012.) A produkciót – amelynek a régi kaposvári színészek is részesei voltak – folyamatos politikai támadás érte, végül sor került arra a döntésre, hogy a Nemzeti Színházból az ex-kaposváriakat és másokat el kell távolítani. Így kerültek az újonnan alakuló Katona József Színházba. Imre–Ring (2010) 316–378.; Zsámbéki Gábor személyes közlése, 2012.

„rendkívül kedvezőtlené” vált nemzetközi viszonyokat, a hazai problémákat, amelyek határozott kiállást, kellő állásfoglalást követelnek meg a „kulturális szféra munkásaitól” is, különösen a vezetőktől. Vagyis: „ebben a légkörben nem ismétlődhetnek meg a korábbi hibák” – utalt a *Bíbor sziget*, *A nehez Barbara* és a *III. Richárd* előadásaira, amelyeket a *Marat/Sade* előadás és annak „kétes” hazai és nemzetközi sikere „koronázott meg”.³²⁰

A miniszterhelyettes azt hangsúlyozta, hogy a „kulturális vezetés az igaz értékek jegyében hajlandó együttműködni a színház vezetésével, *de amennyiben a politikai hibák megismétlődnek, kérni fogják Babarczy lemondását, illetve le fogják váltani*”. Kérte Babarczyt, hogy konzultáljon a színházvezetés többi tagjával, és mielőbb adjon választ, tudja-e vállalni a feltételek teljesítését.

Babarczy „védekezésében kitért arra, hogy nem felületesen, cinikusan »odamondogató« színházat, hanem felelős politikus színházat akarnak csinálni. Csak a konzervatív erők magyarázzák félre előadásaik egyes mozzanatait. [...] Szándékaik szerint a Weiss-dráma azt akarja kifejezni, hogy körünkben nincs ésszerű alternatívája a konszolidáció érdekében megteremtett nemzeti egységnek, a forradalmi-anarchikus megmozdulások értelmetlenek. A darab narrátor-szereplője a forradalmi illúziókat és nosztalgiákat siratja el.”³²¹ Ezután az igazgató a darab nemzetközi sikerére hivatkozott, és arra, hogy a budapesti előadáson a szovjet követség jelen lévő képviselője elsőként gratulált az előadáshoz. Megismételte: „érzése szerint a politika fenntartásai a színházról kialakult »nem pontos« képre vezethetők vissza, és fél, hogy bármiféle változás esetén további munkájukat sem fogadja majd előítéletektől, elfogultságoktól mentes megítélés”.

A miniszterhelyettes „ennek ellenkezőjéről biztosította” Babarczyt. „A jogtalan támadások el lesznek háritva, hiszen nem a depolitizált színház a cél – de a *beszélgetés végén határozottan és egyértelműen megismételte a kulturális vezetés Babarczy további tevékenységére vonatkozó feltételeit*.”

A tárgyalás vége felé – a minisztériumi álláspontot támogató – a már említett, névtelenséget kérő kultúrpolitikai vezető is bekapcsolódott a beszélgetésbe. „Megerősítettem, hogy a színház tevékenységének részletes, elemző értékelésére – Knopp elvtárs ígéretéhez híven – a későbbiekben vizsztatúrünk.”³²²

A pártvezetés a következő évadban azzal próbálta megrendszabályozni a renitens kaposváriakat, hogy Kaposvárra küldte a színházhoz felügyelő-

320 Feljegyzés, 1982. október 13. A kiemelések a dokumentumban aláhúzva. Szabó István (OSZMI) gyűjteményéből.

321 Uo. Itt következik a pártfunkcionárius zárójeles mondata: „Ezt a koncepciót a létrejött előadás alapján vitattam.”

322 Uo. A dokumentum ezzel záródik: „A beszélgetés barátságos légkörben zajlott le, a felügyeleti instrukciók határozottak voltak.”

nek Knopp András, a MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának vezető helyettesét.³²³ Úgy volt ott, „mint egy komisszár, aki kutatja, hogy vajon fel kell-e robbantani a kaposvári színházat”.³²⁴ De nem bizonyult veszélyesnek – emlékszik Babarczy –, mert „hülyét csináltunk belőle. [...] Mindig olyan meggyőzően tudtuk előadni azt, hogy nagyon jó színházat akarunk csinálni, nem is lehetett másról szó.”³²⁵ (1983. február 2-án Knopp András, a helybeli pártvezetők – köztük Balassa Tibor és Klenovits Imre –, valamint a társulat tagjai közül Ács János, Babarczy László, Bezerédi Zoltán, Dánffy Sándor, Gothár Péter, Jordán Tamás, Lukáts Andor, Máté Gábor, Pogány Judit, Spindler Béla és Spiró György részvételével beszélgetést folytattak a kaposvári színházról, s erről Svéd Pál jegyzőkönyvet írt. A szöveg távolról sem koherens, Svéd láthatóan nem tudott lépést tartani a beszélgetés lendületével.

„Knopp: Korábban nem látta a kaposváriak előadásait, de a megnézett előadások láttán jó színháznak tartja. A Marat-val szemben sok – politikai – fenntartása van. Az aktualizálással nem ért egyet, mert olyan áthallásokat eredményez, amelyek nem igazak. Ez a magánvéleménye. Lukáts: Mivel magyarázza Knopp a nagy közönségsikert? Ács: A közönség fel kell nőjön a választáshoz, a néző döntse el, mi hat rá erősebben. A döntési lehetőségeket meg kell adni a nézőnek. Knopp: Azért elkötelezettebbnek kellene lennie a színháznak – nem a tanítóskodás szintjén. Jordán: Az eredeti darab sokkal cinikusabb, mint az ő feldolgozásuk, amely a forradalmi lét elvesztésének tragikumát jeleníti meg. [...] Babarczy: Ők [a társulat tagjai] másként látják az előadást, nem hallottak soha adekvát ellenvéleményt. Bezerédi: Az a hír, hogy ők ellenvéleményt, ellenzékiiséget képviselnek. Knopp: A TKKO-nak nem ez a véleménye. Máté: Hol akadt el a BITEF-győzelem közzététele? Holott ők Magyarországnak hoztak babért. Knopp: Ahogyan nem került be a győzelem a sajtóba... [...] Utána simán megkapta a kritikusok díját. Babarczy: A minisztérium »ellenforradalmi« produkcióra nem utal ki támogatást. [...] Jordán: Mintha itt létezne egy társulat, hogy politikai nézeteket gyártson. Ők politikailag nem elég képzettek, de ők a szakmai munkára koncentrálnak. De persze nincs színház politika nélkül. Ők érzékenyebbek, jobban tudják megfogalmazni a közérzetet. [...] Knopp: Nem tartja

323 „Szaglászott, mint egy hiéna. Ezek mind ilyenek voltak. Tóth Dezső is, Knopp András is, Malonyai elvtárs is” – emlékezett vissza Lukáts Andor (OHA) 11. Közülük Malonyai Dezső – Babarczy szerint – támogatta őket. Csáki (1982) 25.

324 Ascher (OHA) 15.; Tóth Berta: *Nem vagyok állatszeliidítő. Beszélgetés Ascher Tamással.* szinhaz.hu/interjuk/40481-nem-vagyok-egy-allatszeliidito, 2011. május 3. Letöltve: 2011. június 10. Ascher szerint a színház ekkor végveszélyben volt, és megmenekülése valószínűleg a lokálpatrióta megyei pártbizottsági vezetés kiállításának volt köszönhető.

325 Babarczy (OHA 2008) 5.

jónak azt, ami a Marat körül kialakult. [...] Az elején kellett volna szólni az illetékeseknek. Változás nincs a kultúrpolitikában. Nálunk nem tartják ellenzékinek a színházat. Spiró: [...] Itt rendkívüli erővel képviselnek játszó személyek igazságokat. Dialektikus előadás! Ennek a társadalomnak a színháza. A színház azt csinálja, ami a feladata. Ezért degradáló és érthetetlen a BITEF-győzelem elhallgatása. Bezerédi: [...] Nem eléggé [...] érezhető a felső közeg, Knopp: A párt értelmiségpolitikája megújításra szorul...³²⁶

Lukáts Andor 28 évvel később így emlékezett: „[...] azt hiszem, hogy meglepődött a Knopp elvtárs, amikor elmondtuk, hogy mit gondolunk ró-luk, a színházról, a támadásaikról és [...] hogy [...] mennyire nem akarják hallani azt, amit mi igazságnak gondolunk. [...] Nagyon nyílt, nagyon remek volt ez a másfél órás beszélgetés, ahol döbbsen ült az a funkci, mert semmit nem rejtettünk véka alá.³²⁷ Hasonlóképpen emlékszik Bezerédi Zoltán is, aki szerint Knopp azt is elárulta, hogy leánya egyenesen rajongója a *Marat/Sade*-produkciónak.³²⁸

Knopp András szerint is jól sikerült a beszélgetés, de azt még évek múlva is felemlegette, hogy az „úgy zajlott le, hogy a jelen lévő megyei vezetők (köztük Klenovits elvtárs, aki akkor még megyei ideológiai titkár volt) nem szóltak egy szót sem”.³²⁹

„Nagyon nem tudtak bennünket hogyan kezelni. Szerettek volna valahogy megfelelni a küldetésüknek, és valahogy velünk azt szerették volna éreztetni, hogy értik, és szerettek volna összekacsintani velünk. Csak nem ment. Mi nem kacsintottunk.”³³⁰

Gothár Péter szerint Knopp barátian, kreatívan igyekezett megközelíteni a problémákat. „Tárgyalóképessége is volt. Ez nem zárja ki, hogy feljelentett darabokat. Mindig azzal jött, hogy ők is milyen bajban vannak. Őt is mennyire b...szatják. »Nekünk is milyen nehéz. És ha ti azt akarjátok... értsétek meg...« Pándi és Svéd a kis ember szerepében igyekeztek mutatkozni. Hogy ők hivatalnokok, és mennyire jó a művészeknek, nekik mindet szabad... »Ne csináljátok, Laci! [...] Péterkém...!« Aztán jött egy jegyzetomb, amelyben benne voltak szavak, mondatok, amelyekért meg kellett harcolni. Mindez már a Tóth Dezső utáni érában.”³³¹

Ascher úgy emlékszik, hogy Knopp végül is megkedvelte a Csiky Gergely Színházat. „Tehát nem az történt, hogy megnevelte vagy megrendsza-

326 Szabó István (OSZMI) gyűjteményéből.

327 Lukáts (OHA) 5.

328 Személyes közlés, 2011.

329 Knopp András feljegyzése Pál Lénárd részére, 1986. február 3. Szabó István (OSZMI) gyűjteményéből.

330 Lukáts (OHA) 11.

331 Személyes közlés, 2012.

bályozta a színházunkat [...], hanem valahogy egy kicsit a hatásunk alá került.”³³²

Babarczy ezt nem említi, és még mindig neheztel rá, „ébersége” miatt. Nem sokkal később Soros Györgyöt látták vendégül, aki mintegy két hetet töltött Kaposvárott. Babarczy szerint őt az érdekelte, hogy a kaposváriak miért nem nemzetközi piacon is eladható produkciókat mutatnak be. „Mindenkinek a saját agya szerint működött.” Az igazgató azt válaszolta neki, hogy „olyan produkciókat készítenek, amelyekre idehaza van szükség”.³³³ Soros később Ács Jánost ösztöndíjjal hívta az Egyesült Államokba, ám a magyar illetékesek hosszas tünődés után másféle ösztöndíjat szereztek számára.)

A megyei tanácselnök-helyettes, Balassa Tibor később ismét kitért a politikai kifogásokra. „Az egyes előadásokra jellemző magas fokú szakmai színvonal azonban – vitatható és vitatott megoldásokkal is együtt járt. Ezek politikai, ideológiai konzekvenciákat is jelentenek. A közelmúltban ez több előadásra érvényes, de erőteljesen a Marat/Sade, illetve a III. Richárd előadásai juttatták leginkább kifejezésre ezt. A műsorpolitika a polémia eredője: a vitatott aktualizálás, illetve egyes történelmi szituációk időtlenítése, s ennek hangsúlyozása, a hatalomhoz való viszony, a forradalmi folyamatok pesszimista megítélése, kilátástalanság. [...] A Csiky Gergely Színház fenntartó és felügyeletét ellátó Somogy Megyei Tanács vezetése az alábbi teendőket tartja szükségesnek, mind a színház vezetése, mind a felügyeletet ellátó tisztségviselők és a szakigazgatás számára:

Egyértelmű elhatározásra kell jutni a műsorpolitika vitatott, koncepcionális kérdéseit illetően: a magas színvonalú műhelymunka továbbfolytatásával *a szocializmus építése iránti alapvető elkötelezettséget kell kifejezésre juttatni.* [...] Ez nem jelenti valamiféle sematizmus alkalmazását, avagy a jobbitó szándékú bírálat feladását, de mindenképpen kell, hogy jelentse a társadalmi progresszió igenlését, ennek tükrözését, a kilátástalanságot, a pesszimizmust sugalmazó megoldások (aktualizálások) felülbírálatát, illetve a szakítást ezekkel.”³³⁴

Az 1982–83-as műsorterv elkészülte után a már említett, névtelenséget kérő kultúrpolitikai vezető visszatekintő értékelést írt a legutóbbi évről. Legelső megállapítása, hogy a kaposváriak (a kecskemétiakkal és a szolnokiakkal ellentétben) átvészelték a „vérvetéseket”, és a színház „egységes művészi elképzelések jegyében működő, kiegyensúlyozott művészi erőket felvonultató” társulattal büszkélkedhetik. Feljegyezte, hogy a színház „tudatos” mű-

332 Ascher (OHA) 15.

333 Babarczy (OHA 2008) 5.

334 Balassa Tibor állásfoglalása, 1983. május 5. Kiemelés a dokumentumban. MNL SML XXIII. 2. a

sorpolitikával,³³⁵ „egyenletesen színvonalas” előadásokkal „visszaszoktatta” a közönséget, és ezzel „ízlésnevelő funkciót” is teljesített. Elismerően szolt a művészeti vezetőkről, s arról is, hogy a stúdióban színészek is rendezési lehetőséghez jutnak. Megemlíti, hogy a színház gyermek- és ifjúsági produkciói országos viszonylatban is kiemelkedők.

Egyes darabok rendezői koncepciói azonban problémát okoznak. „A műhely hajlamos az eredeti darabok »átértelmezésére«, időnként »elcsúsztatott« politikai aktualizálására, és ezáltal néha felületes művészi eszközökkel (sanda célzásokkal, kétértelműségekkel) ún. áthallásokat hoz létre.”

A jellemző értelmezési sémákat ekképpen sorolta fel:

„A hatalom emberellenes természete, a manipuláció és a motiváció öszszemosása;

A hatalom és az egyén viszonyának a társadalmi viszonyoktól független vizsgálata;

A társadalmi beilleszkedés konformizmussal való azonosítása;

A konszolidáció társadalmi-gazdasági problémáinak felnagyítása;

Egyfajta általános kiábrándultság, a szocialista értékek (időnként még a humanista értékek is) megkérdőjelezése, erkölcsi relativizmus.”

A pártfunkcionárius mindehhez hozzátette: a fentiek „természetesen” nem jelentik azt, hogy a színház „ellenséges vagy ellenzéki” beállítottságú lenne, de minden évadban rendre adódik „egy-egy politikai szempontból problematikus előadás (III. Richárd)”. Megállapította, hogy a „társadalomkritika a színház feladatai közé tartozik, de ezt ne olcsó eszközökkel, demagóg módon, hanem művészileg magas színvonalon, felelősen tegye”. Kevesellte a mai magyar színműveket, már csak azért is, hogy „ne »bujdokoljon« a rendezési szándék a klasszikusokban”. Terhükre róttá, hogy a szovjet műveket és más szocialista országok szerzőit mellőzik. Szükségesnek találta, hogy a „felügyeleti szervek erősítsék a kapcsolatot a színházzal, és a belső műhelymunkában hangsúlyozzák a felelősséget”, mert kívánatos lenne, hogy a „belső marxista pozíciók” erősödjenek. (Itt egy zárójeles mondat következik: „Jó, hogy [E]Örsit elküldték.”) Több „világnézeti-világzsemléleti” vita kezdeményezését javasolta az alkotókkal.

Miután felsorolta az 1982–83-as évad tervezett bemutatóit, megállapította: „átgondolt, szép program, a döntő azonban most is a megvalósítás lesz, erre kell figyelniük a felügyeleti szerveknek”.³³⁶

Figyeltek is. Jean Genet *Balkonjának* bemutatását túlságosan provokatívának ítélték, és nem engedélyezték. Emellett a francia szerző – mivel az adóhatóságok packáztak vele – dühében visszavonta művei játszási en-

335 „Babarczy nagyon liberálisan intézte a műsortervet: mondjunk két-három darabot, amit megrendeznénk, és ezekből válogatta ki az évadot.” Mohácsi János közlése, 2012.

336 Szabó István (OSZMI) gyűjteményéből.

gedélyét szerte a világon, ezért *Ács János kísérleti színháza* címen hirdették meg a produkciót.³³⁷ A helyi hatalomnak nem tetszett, hogy az előadás egy bordélyban játszódik, ahol obszcén szavakkal és tiszteletlenül beszélnek a hatalomról, a rendről, a törvényről, a forradalomról.³³⁸ Babarczy szerint nem politikai okokból, hanem prudériából tiltották be az előadást. „Nagyon fájdalmas volt, mert két hónapig keményen próbáltunk, létrejött egy erős produkció” – emlékezett vissza Ács János rendező.³³⁹

Babarczy igazgató végül annyit tudott elérni, hogy az előadást ötször lejátszhatták, rádiós műsorközlésekkel, a legszerényebb körülmények között, plakátok, fotózás nélkül. De kritika sem jelenhetett meg róla, illetve csak egy.³⁴⁰ Minderről akkoriban csupán a bennfentesek tudtak, korabeli forrás nem maradt fenn erről a kuriózumról. „[...] Csak páran nézhatték meg [...] valójában megint én csináltam olyasmit, amit a kultúrpolitikának ilyen ravaszul kellett lesöpörnie a színpadról” – mondta Ács.³⁴¹

A megyei tanács végrehajtó bizottsága 1984 márciusában tárgyalta a társulat tevékenységéről. Az ülésen részt vett és felszólalt Gödöllői Lajos, a Művelődési Minisztérium Színházi Osztályának vezetője is. A színház műsorpolitikáját „általában megfontoltnak, felfelé ívelőnek” tartotta a testület, bár az előadások egy részének rendezői felfogását, megjelenítését többen problematikusnak ítélték. Az ellentétes álláspontok közül végül – ahogy várható volt – a művelődési osztály véleményét fogadták el, szinte szó szerint

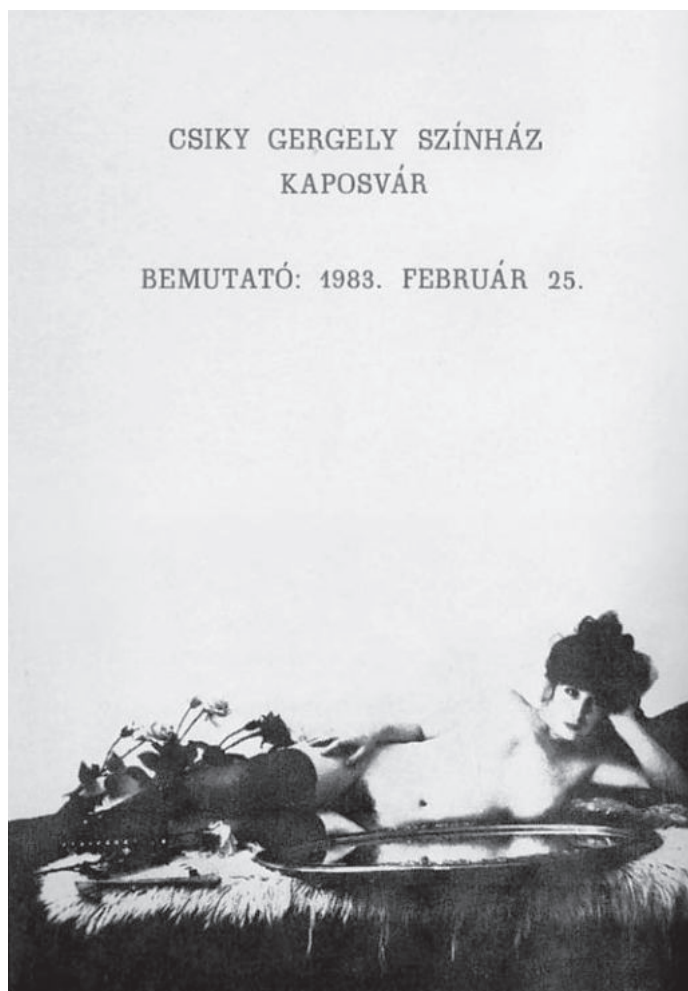
337 Bogácsi (1991) 76.; Ács (OHA) 43.; B[alassa] T[amás]: Balkon – szabadon. *Somogyi Hírlap*, 1999. november 6.; B[alassa] T[amás]: Bordélyforradalom. *Somogyi Hírlap*, 1999. november 20.; Bóta Gábor: „Megpróbáltam beszélgetni a darabbal”. *Magyar Hírlap*, 1993. június 29.

338 „[...] A pártállam kaposvári szemei is kinyíltak. És a szemeket bökte valami, ami pedig nem csak róluk, hanem általában a hatalomról szólt. *A Balkont* ez alapján bármely hatalom betilthatná. A mostani is. Bökhetné az egyház szemét, hogy az első – s egyik legszebb – színben onanizáló püspököt lát, a törvényhozását és a végrehajtó hatalomét, hogy a bíró egy örömlány talpát nyaldossa, hogy a tábornok vad kancán lovagol. S persze a közösülés sosem marad el. A Balkon azonban egy bordély, ahol mindenki szerepet játszik. Nem püspök, nem tábornok, nem bíró jár a piroslámpás házba, hanem eljátsszák őket szerelmi előjáték gyanánt a kielégülés előtt. Ettől persze még haragudhat, akit eljátsszanak, de többre megy azzal, ha megpróbálja megérteni azt a társadalmat, amiben él. Mert csak úgy – s nem tiltással – változtathat az emberen, amikor gyóntat, amikor ítél, amikor vitézkedik” – írta B[alassa] T[amás] (*Bordélyforradalom*, *Somogyi Hírlap*, 1999. november 20.)

339 Bogácsi (1991) 76.; Ács (OHA) 43.

340 Leskó László: Az illúziók házában. *Somogyi Néplap*, 1983. február 27. Négy nappal korábban ugyancsak Leskó készített interjút a rendezővel.

341 Bogácsi (1991) 76.

A Balkon műsorfüzetének hátoldala. Reprodukció: Fábíán József (OSZMI)

megismételve Balassa Tibor már említett szavait: a „műsorpolitikai polémia eredője [...], a vitatott és vitatható aktualizálás, illetve egyes történelmi szituációk időtlenítése és ennek hangsúlyozása volt”. Mindezt a színház vezetőknek, művészeinek a figyelmébe ajánlották.³⁴²

Babarczy szerint szélesebb ismertségükkel egyébként sokat javult a helyzetük. „[M]indig azok terjesztik a koholmányokat, akik nem is látják a munkánkat. [...] Vannak, akik primitív politikai igazolást keresnek ahhoz, amit művelnek.”³⁴³ Az aktualizálás vádjára már korábban megadta a választ:

342 Reflektorfényben a Színház. A tanács-vb álláspontja. *Somogyi Néplap*, 1984. március 7.

343 Bogácsi Erzsébet: Társadalmi megrendelésre. Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *Magyar Nemzet*, 1984. április 20.

„Ehhez azt kellene tudni, hogy mi a klasszikusok autentikus értelmezése. A kijelentés mögött tájékozatlanság, műveletlenség van. Nem lehet például a tizenkilencedik századi Shakespeare-értelmezéseket autentikusabbnak tekinteni más értelmezéseknél. Ha ez így van, akkor pedig hogyan beszélhetünk átértelmezésekről? Mihez képest? Ha másként közelítenek a problémához, és azt mondják, hogy a klasszikusokat jelen viszonyainkra aktualizáljuk, és megkérdőjelezzük ennek létjogosultságát, akkor az a válaszom, hogy amíg az esztétikai minőség adekvát, az élmény csorbítatlan, a történet valóban elmondódik, és színpadon működésképes, addig ez nemcsak jogosult, hanem kötelező is. A fentiekből következik, de azért hangsúlyozom, hogy ez az aktualizálás nem lehet primitív. Ha ugyanis napi politikai poénok, utalások sorozata lesz, akkor a műalkotáson belüli folyamatokat ez a külső elem egyszerűen szétöri, nem jöhet létre színházi élmény.”³⁴⁴

1984 őszén a hatóságok nem gördítettek akadályt a társulat tíznapos moszkvai vendégszereplése elé.³⁴⁵ „Nagy sikert arattak mind a közönség, mind a szakma körében” – ismerte el még Knopp András is.³⁴⁶ A következő év tavaszán színházi együttműködés keretében Tbiliszi Babarczy irányításával egy fiatal színházi társulat játszotta Örkény István darabját, a *Tótékat*, a premieren Rajnai Sándor moszkvai magyar nagykövét is részt vett.³⁴⁷

A Kádár-rendszer utolsó éveiben már jócskán lecsökkent az addigi tabuk száma. Sőt Suzanne Marko már az 1985-ben előadott Majakovszkij-darabban, a Gothár Péter rendezte *Gőzfürdő*vel kapcsolatban megállapította a svéd *Dagens Nyheter*ben, hogy „Magyarországon elő lehet adni olyan darabokat, amelyek nyíltan és szókimondóan bírálják a rendszert”. Ez „a precíz, keserű humorú előadás kíméletlenül leleplezi és kigúnyolja a kommunista állam korrupcióját”. Ám Marko azt is hozzátette: bár „a *Gőzfürdő* kaposvári előadása igen színvonalas és eredeti, vagy stílszerűen mondhatnánk úgy is, hogy sok »gőz« van benne, vagyis tartalmilag és formailag egyaránt provokatív, mégsem szenzáció”. „[A]z izgalmas és sikeres előadáshoz ma már nem elég igazságokat kimondani a »rendszerrel« [...], ezért a kaposvári színház fél házaknak játssza a *Gőzfürdőt*.”³⁴⁸ Egy magyar kritikus viszont ekképp

344 Csáki (1982) 27.

345 A Szovremennyik Színházban háromszor játszották Molnár Ferenc *Liliomát* Babarczy László, két alkalommal a *Hamletet* Ascher Tamás rendezésében.

346 Feljegyzés Pál Lénárd részére, 1986. február 3. Szabó István (OSZMI) gyűjteményéből.

347 Színházi együttműködés. *Somogyi Néplap*, 1985. május 6. Knopp ezt a teljesítményt is elismeréssel nyugtázta. Feljegyzés Pál Lénárd részére, 1986. február 3. Szabó István (OSZMI) gyűjteményéből.

348 Suzanne Marko: Kaposvár még mindig elragadó. *Dagens Nyheter*, 1985. június 18.

bírálta a produkciót: „az a legnagyobb baja, hogy többször kacsint össze a mai kor mai nézőjével, mint kéne”.³⁴⁹

Mohácsi Jánosnak még egy gyermekdarab (Kiss Anna: *Bolondmalom*) rendezésével, „néhány vad és naturális jelenettel” is sikerült felhergelnie az „elvtársakat” (miután valaki feljelentette a produkciót), „[d]e Babarczyn sosem jutott át semmi [...], mindig meg tudta védeni a társulatot”.³⁵⁰

Az 1985–86-os évadban a *Munkásoperett*ben (írta és rendezte Ács János) kódotlanul került szóba az 1968-as csehszlovákiai bevonulás, abban a formában is, hogy a főhős nem akar részt venni benne. És erről – immár nyíltan – számos kritikus írt, még a rádióban is elhangzott.³⁵¹ Sőt: az eseményt a „szocializmus válságos időszakával” összefüggésben is említették.³⁵² Legalaposabban Zappe László elemezte a darab politikai hátterét. „Nemcsak színpadainkon, de egész művészeti életünkben ritkán jelennek meg mostanában társadalmi, politikai kérdésekkel közvetlenül foglalkozó művek. [...] Ács János és Márta István [zeneszerző] musicalje minden megformálási problémájával és vitatható társadalmi-politikai közlendőjével együtt is azért érdemes külön figyelemre, mert végső soron igen egyenesen, világosan beszél ma is eleven közéleti kérdésekről. [...] A rádióból halljuk a híradást a Varsói Szerződés öt országa csapatainak csehszlovákiai bevonulásáról.”³⁵³ Huszka Imre szerint azt viszont nem értették meg a kultúrpolitikusok, hogy a produkció a *Hair* tükörképe, parafrázisa, sőt ez még a kritikusoknak sem tűnt fel.³⁵⁴

A három hónappal később bemutatott stúdióelőadás, a *Kozma* – Kornis Mihály műve, amelyet szintén Ács János rendezett – egy balatoni pártüdülőben játszódik, nem a várt elvtársias közegben, mi több, az 1956-os forrada-

349 Ligeti Nagy (1985).

350 Sztankay (2001) 36.; lásd még Sztankay (2006) 34. Előfordult, hogy a helyi „elvtársak” hergelték fel túlságosan a színház igazgatóját. Egy Deák nevű tanácsagot Babarczy szabályosan kipenderítette a hóba. (Babarczy László személyes közlése, 2012.)

351 Mélykúti Ilona: *Láttuk, ballottuk...* Petőfi Rádió, 1985. december 30. OSZMI-dokumentáció.; Bécsy (1986) 3.; Nánay (1986) 14.; igen kritikusan írt a produkcióról Siposhegyi (1986a) 114–117.

352 Péntek Imre: „Zenét minekünk, muzsikát!” *Fejér Megyei Hírlap*, 1986. január 24. A bírálatallal egyébként Péntek sem fukarkodott.

353 Zappe László: Azok a hatvanas évek?... *Népszabadság*, 1986.február 1. Zappe írása végén indokoltan látja, hogy megvédje Ácsot a várható támadásoktól. „Ács János szövegkönyvét szemlátomást a szocializmus számára sem idegen eszmények, erkölcsi és társadalmi igények vezérlik. Bírálatában van ugyan indokolatlanul fölös harag és naivan idealisztikus igényesség, nincs azonban benne politikai sandaság.” Szabó István igényes elemzésnek minősítette Zappe munkáját Pál Lénárdnak írt feljegyzésében – 1986. február 3. Szabó István (OSZMI) gyűjteményéből.

354 Huszka Imre személyes közlése, 2012.

lom is szóba kerül, mégpedig abban az összefüggésben, hogy egy minisztert a forradalmi tevékenysége miatt kivégeztek.³⁵⁵ A produkciót eredetileg a Kátana József Színház mutatta volna be, de Székely Gábor túlságosan kockázatosnak tartotta.³⁵⁶ Kaposváron felére szűkített nézőtérrel játszották, hogy stúdióelőadásnak minősüljön. Ács emlékezete szerint a kultúrkorifeusok néhány dialógust nem is engedélyeztek,³⁵⁷ de így is maradtak benne olyan szövegrészek, amelyeket az évtized első felében még semmiképpen sem vihettek volna színre. Mindezekhez a sikerekhez – ismét említeni kell – nagyban hozzájárult az is, hogy Babarczy mesterien oldotta meg az összes problematikus helyzetet, „páratlan képességgel rendelkezett ezeknek az alakoknak a kezelésében,”³⁵⁸ és ekkorra már nemcsak Kaposvárott, de a teljes honi színházi életben is óriási tekintélye volt.

1988 márciusában – tizennyolc hónapos munka után, 372 millió forintot költséggel – befejezték a színház felújítását, s ezt számos illusztris vendég részvételével ünnepelték meg. Köztük volt Medgyessy Péter, a Minisztertanács elnökhelyettese, Egon Padovan jugoszláv szövetségi miniszter, a Jugoszláv–Magyar Kormányközi Vegyesbizottság elnöke,³⁵⁹ Vajda György művelődési miniszterhelyettes, Petrovai László építési és városfejlesztési miniszterhelyettes, dr. Gyenesei István, a megyei tanács elnöke, Losonczy Pál, az Elnöki Tanács nyugalmazott elnöke, Klenovics Imre, a megyei pártbizottság első titkára, jó néhány magyar és horvát miniszter, miniszterhelyettes, nagykövet és polgármester, a megye és a városok, nagyközségek párt- és állami vezetői.

Medgyessy Péter ünnepi beszédében többek között ezt mondta: „Egyetlen megújuló szándék sem nélkülözheti a szellemiség, a kultúra hathatós támogatását. A gazdaság megújítóit tehát nem jellemezheti szűklátókörűség, nem válhatnak a kultúra »Harpagonjaivá«, csak pártolóivá, mecénásaivá. [...] A kaposvári színház társulatának példája is igazolja, hogy a színművészet építhető, önszervező folyamat. Jelentősége ezért túlnő Somogy megye határain. Ez a színház nem elégedett meg azzal, hogy csak saját térségére sugározza ki szellemiségét; sikerült is felhívnia magára a figyelmet hazánk-

355 Szántó (1986) 14.; Molnár Gál (1986).

356 Egy másik Kornis-darab, a *Halleluja* bemutatása – 1981 tavaszán – már komoly feszültségeket okozott e színházban. (Zsámbéki Gábor személyes közlése, 2012.) Lásd még a 319. lábjegyzetet a 89. oldalon.

357 Ács (OHA) 8., 51. Varga István szerint az akkori kritika nem vette észre, miről szól a színdarab. (Személyes közlés, 2012.)

358 Gothár Péter személyes közlése, 2012. Ebben az összes visszaemlékező egyetért. Gothár és Gazdag Gyula (2009) ehhez hozzátette, hogy „nemcsak azért, mert többet tudott inni, mint ők”.

359 A munka fővállalkozója a jugoszláv Ingra-Zagorje cég volt.

ban, sőt országhatárainkon túl is. Szándékaival és produkcióival vívta ki az elismerést.”³⁶⁰

Ekkorra végképp megszűnt a pártállami befolyás, nem volt szükség áthal-
lások furfangokra. Korábbi tiltólistás szerzők színdarabjait is bemutatták, mi-
vel „betiltásukhoz már nem volt elégséges akarat vagy lehetőség”.³⁶¹ „Ekkor-
riban, ’88 körül már más szelek fújdogáltak. A nómenklatúra kezdte tisztelni
a szakértelmet, másrészt sznobok is lettek.”³⁶² „Új évadjukból Eörsi István
A kihallgatás című művének magyarországi ősbemutatója ígérkezik különleges
színházi csemegének” – hirdették a lapok.³⁶³ A darabot, amelyet a hatvanas
évek második felétől tiltottak,³⁶⁴ Babarczy László és Mohácsi János rendez-
te. Babarczy éppen tíz éve, igazgatói megbízása óta küzdött a bemutatásáért,
idáig hiábavalóan.³⁶⁵ Az 1988-as atmoszférát Kovács Dezső így érzékeltette:
„A dráma [...] másról és máshogy szól most, mint szólt – ha szólhatott – volna
huszonhárom éve. [...] S hogy most erőteljes megformálásban színre kerülhet-
tett e dokumentum hitelességű játék, érvényesen szól a múltból a jelennek.”³⁶⁶

360 Somogy és színházának ünnepe. *Somogyi Néplap*, 1988. március 5.

361 Nánay (1999b) 165.

362 Mohácsi János személyes közlése, 2012.

363 Virágh (1988).

364 Zsámbéki Gábor igazgató 1975-ben szerződést kötött *A kihallgatás* előadására, amelyet
már akkor is Babarczy rendezett volna. „Megjegyzendő: 13 év alatt négyszer kéri a mi-
nisztériumtól a játsszói engedélyt. Négyszer utasítatnak vissza.” Molnár Gál (1990) 93.
Eörsi szerint is ekkor akarták bemutatni, de elutasították. J. Győri (2005). „Az elég al-
posan kidolgozott dráma végső gondolati magvával, sugallatával nem lehet egyetérteni.”
A dráma egyes elemei „történelmi perspektívtalanságot sugallnak” – írta Tóth Dezső
Aczél Györgynek, 1969. december 30-án. MTA Kézirattár, Aczél György Kézirat Ha-
gyatéka (AKH) Ms 6059/71. „Míg [...] a dráma érezteti a múltat, pontosabban azt, hogy
a személyi kultusz nyomán hogy oszlottak meg, és kerültek egymással szembe kommu-
nisták, addig a jövőt illetően a történelmi mozgást teljesen elmerévíti, illetőleg teljes
történelmi-politikai székesziszbe fullasztja. A fentiek alapján – eszmei okoknál fogva – a
drámát nem tartjuk bemutathatónak.” 1968-ban Aczél azt mondta, hogy „nem tekinti
ellenséges műnek, de bízom rá, hogy mikor és hol mutatják be”, ám 15 évig nem került
erre sor – nyilatkozta Eörsi. Bej (1988) 8. Eörsi nem volt hajlandó átírni a darabját. Aczél
György még 1983-ban is csak ahhoz járult hozzá, hogy az NSZK-ban bemutassák. Az
interjúban Eörsi, akit 1956–60 között „ellenforradalmárként” bebörtönöztek, arról is
beszél, hogy a kulturális vezetés azzal vádolta: csak cselből láttatja a Rákosi-rendszer
börtönét, valójában a Kádár-korszakot állítja pellengérré. „Ha a »három T« kiagyaloí
elfogulatlanul olvasták volna darabomat, észre kellett volna venniük, hogy a benne ábrá-
zolt világ a sztálinizmus első megrázkódtatásaitól szenved.” J. Győri (2005).

365 Babarczy László személyes közlése, 2012.

366 Kovács (1989) 32.

A NÉPKÖZTÁRSASÁG NEVÉBEN!
A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG LEGFELSŐBB BÍRSÁGA

EÖRSI ISTVÁN: **A kihallgatás**

Tárgyalási jegyzőkönyv

Készült Budapesten, a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága előtt 1953. évi
december hó *10* napján *aktív költői tevékenység* miatt
Uoplató Ferenc József ellen indított bűnügyben megtartott nyilvános tárgyalásról.

Jelen vannak:

Balla Károly elítélt.....	<i>Kondoróy Tamás</i>
Horetzky Sándor elítélt.....	<i>Tóth Béla</i>
Kolosa Kálmán elítélt.....	<i>Lukács Anikó</i>
Kopjár István elítélt.....	<i>Földes Tamás</i>
Fóti Ferenc börtönparancsnok....	<i>Spindler Béla</i>
Sajtos József őrnagy.....	<i>Imre Endre József</i>
Cella-Cella foglár őrmester.....	<i>Böszörményi István</i>
Bobély, aki felcser is.....	<i>Kösa Béla</i>

Cselkői István Jelmez *Böszörményi István* Világítástervező

Zsanda Zoltán Dlszlet *Babinszky István, Molnár István* Rendező

Elnök a tárgyalást megnyitja s megállapítja, hogy erre az ügyre vonatkozó jegyzéket 1953. évi
november hó *10* napján a hirdetőtáblán kifüggesztették, továbbá, hogy a tárgyalásról értesítettek közül a fentiek jelentek meg.

Elnök felkérésére *Lukács Anikó* előadó az ügyet előadja, feloLVassa az elsőfokon hozott ítéletet, ismerteti azokat az okokat, amelyekre a fellebbezést alapították, valamint a fellebbezésre adott észrevételeket.

A KAPOSVÁRI CSIKY GERGELY SZÍNHÁZ	
LAPTELEPÍTÉS	A MÉRÉS SZÁMÁBAN
ERKEZETT: <i>1953. 10. 18</i>	előadások: <i>december 29. 30.</i>
Fekély: <i>5</i> Melléklet: <i>8</i>	a helyszínen: <i>1952 Bp. Gerlőczy u. 4</i>
Képek: <i>2</i>	

A Merlin színházi vendéjátékokra készült szórólap, Zsanda Zoltán, 1989 (Eörsi István hagyatéka)

Ekkorra már dr. Gyenesi István, a Somogy Megyei Tanács elnöke is nyíltan kijelentette: „őszinte és tisztességes művészeti tevékenységével a színház jelentős politikai tevékenységet folytat”.³⁶⁷

367 Horányi Barna: Évadnyitó után próba. *Somogyi Néplap*, 1989. szeptember 2.

„Kaposvárnak a legjobb jár...”

Szita Károly, Kaposvár polgármestere, 2008

„Rombolni nem színházat építeni szívesen jövök Kaposvárra!”

Részlet Schwajda György igazgatói pályázatából, 2008

Az 1988 végén életbe lépett tanácsi rendelet értelmében a színházak már engedélyeztetési kényszer nélkül állíthatták (volna) össze műsortervüket. Ám mivel a hatalom mégsem kívánt teljes mértékben lemondani irányításukról, a rendelet záradékában egyértelművé tette: a tanács „egyeztető céllal” a továbbiakban is irányítani, koordinálni, orientálni akarja a műsorokat. Így a műsortervek leadásában nem következett be jelentős változás.

Székely Gábor ezzel kapcsolatos nyilatkozatából úgy tűnik, nem számított döntő változásra: „Természetesen nem függetlenedhet a színház az adott kultúrpolitikától. Két ténytet nem szabad elfelejteni. A színház mindig nagy nyilvánosság előtt játszik, és jó esetben mozgósító erejű. Hatása kétélű lehet; a politika akár propagandacélokra is használhatja. Csupán a közönség pénzéből a színház nem tud megélni, dotáció nélkül szintetizáló színházi forma nem működhet. Ha visszagondolunk a nagy színházi korszakokra, akkor mindegyik mögött az adott ország politikai-kulturális vezetésének egyértelmű támogatása fedezhető fel.”¹

A rendszerváltás első éveinek tapasztalatával Székely így fogalmazott: „A színházművészet szerintem mindenkor politizált és politizálni is fog, de nem úgy, mint a pártok, amelyek az egymástól való különbözőségüket igyekeznek minél erősebben definiálni. A színházművészet humánus művészet, az emberrel foglalkozik akkor is, amikor az élet minőségével vagy az egész társadalommal foglalkozik.”²

A kultúrpolitikai kérdéseknél sürgetőbb volt a színházak tulajdonjogi viszonyainak rendezése, finanszírozásának megoldása. A rendszerváltásig állami tulajdonban lévő kulturális intézmények tanácsi igazgatása azt jelentette, hogy mindenben a pártközpont és a helyi pártbizottság szava döntött. A rendszer nem volt átlátható, a személyi és a fenntartási kérdések megvitatására nem volt lehetőség. 1990–92 között megtörtént az elmozdulás a decentralizáció felé, majd 1992-ben, az önkormányzati törvénnyel egy időben szabályozták,

1 Bérczes (1989) 10.

2 Székely (1993) 27.

hogyan oszlik meg a teherviselés az önkormányzatok és az állam között. Az évtized közepétől ismét erősödött a költségvetési központosítás: az állam a bevételek egyre nagyobb részét elvonta, majd úgy adta vissza, hogy megszabta, mire mennyit lehet költeni.³

A színházi vezetők 1990 után is úgy látták, helyes, ha az állam a színház mecénása marad, noha tisztában voltak vele, hogy a hatalom majd ennek fejében a művészeti kérdésekbe is igyekszik beavatkozni.

A kommersz vagy a „szószékszínház” irányában? Azaz „zsibbasztásban” vagy „agitációban?” – tette fel a kérdést Spiró György.⁴ „A félelem a létbizonytalanságtól a könnyebb ellenállás felé taszította, főleg a fővárosi együtteseket. Szellemi irányokat, beharangozott művészi programokat hiúsított meg a jövőtől való szorongás. [...] A kockázati együttható, ami pártállami békeidőkben sem volt a magyar színház erőssége, a létért való küzdelem hevében minimálisra csökkent” – írta Koltai Tamás, hozzátéve, hogy „csak Kaposvár dacol a lehetetlennel”.⁵

A rendszerváltás időszakában – és később is, visszatekintve erre az időszakra – főleg az foglalkoztatta a szakírókat, kritikusokat, hogy a paternalista rendszer összeomlásával, a demokrácia kibimbózásával (amikor a „bátorság nem művészeti kategória többé”⁶) a fontos kérdésekben meg tud-e szólalni a színház. „A közönségnek természetesen édes mindegy, hogy milyen értelmiségi ravaszkodás révén jut a maga estéli szórakozásához; tapasztalom, hogy a közönségnek nincs komplexusa – állította Spiró György. – A színházi rendszerváltást ő úgy érti: szabad nevetni. Értve ezen, hogy *mindenen* lehet nevetni. 1989-nek és 1990-nek a legnagyobb tanulsága az volt, hogy *mindenen* lehet nevetni.”⁷

„Amit eddig mondtak, azt nem ismételték tovább. [...] Megszűnt, eltűnt a színházat és közönségét összekapcsoló ellenzéki szellemiség, a tegnapi mítosz szép emlékké halványodott. Ami a maga módján a kaposváriakat és a Katonát is szakrális színházzá tette, ahová az egyvallásúak imádkozni jártak, amelyet a más hitűek gondosan elkerültek. A színházak új, nagy, egyetemes hitek hiányában Hyde Parkokká változnak, ahol immár mindenki szabadon hirdetheti a maga eszméit. Mondhat butát, okosat, szomorút, nevetetőt. Csak éppen a szavaknak nincs többé súlya. Fényes léggömbök, csillogva ragyognak a magasban – az arra járók bámulatára, öröme” – írta Kovács Dezső.⁸

3 Szabó István szóbeli közlése, 2012. Lásd e témában Stuber (1990); Szabó (1992); Szabó (1994); a finanszírozásról és a színházi struktúráról lásd még: szinigazdasag.hu.

4 Marx (1994) 1.

5 Koltai (1991) 1.

6 Pór (1990) 13.

7 Marx (1994) 1.

8 Kovács (1999) 46.

„Most nem a színházi helyzetről szól a világ – nyilatkozott 1990-ben Mészáros Tamás. – Akkoriban sok politikai kérdés áttevődött a művészi élet csatározásaiáé. A színház az egyetlen olyan terület volt, ahol ki lehetett mondani lényeges dolgokat. Áttételesen bizonyos társadalmi feszültségek és harcok jelentek meg ezen a területen. Jelenleg ezek a problémák máshol, nyíltabban meg tudnak mutatkozni, ezért a színházi kérdések nem olyan izgalmasak, nem olyan fontosak. És talán ebből a szempontból már nem is olyan fontos a színház és a színházkritika.”⁹ Mindennek megfelelően csökkent a közönség is, azok maradtak, akiket a produkciók csakis művészi szempontból érdekeltek.

Kulka János 2005-ös véleménye szerint „bármilyen kegyetlenül hangzik, 1989-ig sokkal könnyebb volt valami ellenében színházat csinálni. Majd hirtelen itt találtuk magunkat egy szabad országban, és kiderült, hogy a magyar színház alapvető funkciója a »rendszer« bírálata, támadása. A mai napig nem tudjuk, miről kellene beszélni.”¹⁰

Jordán Tamás a pártpolitikai küzdelmek anomáliáira hívta fel a figyelmet, amelyek nem hagyták érintetlenül a színház közönségét sem: „Az értelmiség megosztott. [...] Akik válllvetve küzdöttek a rendszerváltást megelőzően, most a legnagyobb ellenségek. Azokban pedig, akik nem vesznek részt a politikai életben, hatalmas közöny alakult ki. Egymással sem akarnak találkozni. A színházról sem várnak semmit. Nagyon leegyszerűsítve arról van szó, hogy egy csomó csalódás, rengeteg kudarcélmény után megtört az a lendület, amely átsegített bennünket a változás évein. Most nagy úr van. Megszűnt az a kohézió, amelyben olyan fontos szerepet játszott a színházba járás. De politikai fórumként sincs többé szükség a színházra.”¹¹

A rendszerváltás kori produkciók – köztük a kaposvári *Állatfarm*¹² – „menthetetlenül” múlt idejűvé váltak – vélekedett Nánay István 1999-ben. „Kiderült: üresek a fiókok. Az íróké is, a fordítóké is, a dramaturgoké is. Jöhetett a szórakoztató színház, a zenés színház, a formai bravúrokba menekülő színház. Itt tartunk.”¹³

Szűcs Katalin Ágnes szintén úgy véli, hogy 1989–90-ben elsősorban a művészet társadalmi funkciójának megítélése alakult át, és radikálisan változtak a művészethez fűződő elvárások is. „A társadalom rendszerváltással kapcsolatos illúziói a közvélemény-formáló társadalmi szerepvállalás föladására készítették a színházak jó részét, s a művészetről mint a megismerés egy

9 Bóta (1990) 29. Mészáros kifejezte abbeli reményét, „eljön az az idő, hogy a színház esztétikai önértékén méretik meg”.

10 Kóvári (2005) 20.

11 Sándor L. (1992) 25.

12 Lásd a 110. oldalt.

13 Nánay (1999b) 167.

formájáról való gondolkodást jobbra felváltotta a posztmodern beletörődő gesztusa, a társadalmi összefüggésekkel való szembesülés-szembesítés lehetőségéről való lemondás. Jeles színházi alkotók úgy gondolták – számos nyilatkozat utalt erre –, hogy a sajtószabadsággal, a szólás, a kimondás szabadságával nemcsak a kódolás-dekódolás színpadot és nézőteret meghittten összekötő játéka vesztette értelmét, de fölöslegessé vált a társadalmi makrokörnyezet művészi vizsgálata is, a feladat immár az egyes ember mikrovilágában való elmélyedés.” Ám akadtak olyan színházi műhelyek, alkotók – jelzi Szűcs –, akik a „megváltozott társadalmi körülmények között sem veszítették el tájékozódási képességüket és realitásérzéküket. Akik – szemben az össznépinek mondott eufóriával s az értelmiség jelentős része által táplált társadalmi illúziókkal – nem mondtak le a (művész) értelmiség intellektuális felelősségéről.”¹⁴

A kilencvenes évek közepén a színházi hatalom, a legnagyobb befolyás a pártállami idők ellenzéki színházi vezetőinek jutott. Babarczy László ezt jogosnak tartotta: „Azt hiszem, hogy a magyar színházi szakma tekintélyét az elmúlt évtizedekben mégiscsak mi mentettük át. Ezért nem teljesen értelmetlen az a befolyás, amivel rendelkezünk. [...] Hiszen ma részben azoknak a politikusoknak van hatalmuk, akik akkoriban ugyanazon az oldalon álltak, mint mi. Ez ilyen egyszerű.”¹⁵

Az ezredfordulótól a politika mind látványosabban gyűrte maga alá a kultúrát, a színházak egyre inkább kiszolgáltatottá váltak. „Most nehezebb ezt a művészetet támogatni, mert mindenből tüstént politikai kérdés lesz. A pártharcok pedig könnyen beszippanthatják azokat a politikusokat is, akik a színházi gondok orvoslásán munkálkodnak” – nyilatkozott Zsámbéki Gábor.¹⁶ Ekkor zajlottak a Nemzeti Színház körüli és az igazgatóváltásokkal kapcsolatos botrányok, amelyek országos és helyi hatalmi érdekeket szolgáltak, és művészi szempontból igen károsaknak bizonyultak.¹⁷ Sándor L. Ist-

14 Szűcs (2009) 145.

15 Bóta Gábor: „A tényekről kell beszélni”. Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *Magyar Hírlap*, 1997. október 11.

16 Sztankay (2000) 30–31.

17 Így volt ez a vidéki városok többségében is, ahol a felkért szakértők egybehangzó véleményét figyelmen kívül hagyva neveztek ki színházigazgatót, azzal az indokkal, hogy az önkormányzatok politikai szervek, természetes tehát, hogy politikai döntést hoznak. „Ez szintiszta pártállami logika” – írta Eörsi István, utalva arra, hogy a Kádár-éra második felében a politikai megbízhatóság szempontjait már rugalmasabban érvényesítették, a szakmai szempontokat jóval inkább figyelembe vették. „A fideszes szellemiség a pártállam szilajabb korszakainak szemléletét részesíti előnyben, és még csak nem is titkolja ezt.” (Eörsi István: Színház a világ. *Népszava*, 2001. április 30.)

ván szerint ekkoriban vidéken csak Kaposvárott és Nyíregyházán működött továbbra is magas színvonalon a színház.¹⁸

„Azt nyilván senki nem gondolta komolyan [a rendszerváltáskor] – legföljebb a gyógyíthatatlan naivak –, hogy megszűnik az önérdékvényesítés és az általános haszonlesés. De az eszünkbe sem jutott, hogy az állami és pártapparátus hatalmi és ideológiai eszközökkel ugyanúgy ki fogja használni az értelmiség és a művész társadalom egy részének önfeladó hajlandóságát – s lényegében megint csak egzisztenciális alapon –, mint az előző pártállam” – írta Koltai Tamás.¹⁹

Csányi János szerint Magyarországon a színház – elsősorban a még helyzetben lévő igazgatók összefogásának köszönhetően – az állami támogatással, a kiépült társulati és repertoárrendszerrel, a közönség kivételes érdeklődésétől kísérve „megőrizte kultúrák közvetítő társadalmi szerepét, továbbra is az alapvető műveltség része, miközben a »piacra dobott« nyugati színház kultúrákban ez a funkciója már alig létezik. [...] Az elmúlt 15 év alatt negyven százalékkal nőtt a befogadóképesség, miközben az előadások változatlanul magas, átlagosan kilencvenszázalékos látogatottsággal mennek.”²⁰ Mások viszont keményen bírálták az egész színházi struktúrát.²¹

A 2006-os helyhatósági választás – a Fidesz–KDNP hatalmas győzelmével – fordulópontnak bizonyult. A baloldali és liberális vezetés alatt is előfordult politikai jellegű beavatkozás (például Görgey Gábor művelődési miniszter sem egyeztetett a szakmával, amikor Huszti Pétert a Nemzeti Színház élére kinevezte, a korábbi helyi vezetők is neveztek ki hozzájuk közel álló művészeket – Székelyi Józsefet Szegeden, Szilágyi Tibort Sopronban),²² de 2006-tól már nyíltan ignorálták a kulturális értékeket, a szakmai szempontokat, a kulturális színvonalat, a társulatok véleményét, és a politikai elkötelezettséget, a feltétlen lojalitást tartották szem előtt. Így választottak új igazgatót a vidéki színházak zömében, olyan nagy múltú színházakban is, mint a szolnoki és a kecskeméti.²³ A Fidesz–KDNP 2010-ben aratott kétharmados győzelme tovább erősítette ezt a tendenciát, a szakma pedig egyre kevésbé mert oponálni.

18 Sándor L. (2001) 636.

19 Koltai (2001b) 15.

20 Csányi (2004).

21 Például Koltai Tamás: *Maszk és meztelenség*. Budapest, 2006, Palatinus; Schilling Árpád–Gáspár Máté: A színházi struktúra modernizációja (vitairat). *Kritika*, 1994. 11.; Jordán Tamás vitája Schilling Árpáddal és Gáspár Mátéval. *Kritika*, 2005. 1. Sándor L. István: Összeomlás vagy újjászületés. *Ellenfény*, 2007. 2–3.

22 Csáki (2008) 32.; Dobszay–Kelemen (2011) 24.

23 Ezt az eseménysort foglalja össze Vásárhelyi (2008); N. G. M.: Vidéki igazgatókeringő. *Népszava*, 2011. január 31. és a *Magyar Narancs* Színházrajongók című keretes írása. In Kovács B. (2008).

Tóth Géza kaposvári rendező szerint „az volt a csoda, hogy a színház a rendszerváltás után képes volt még 2008-ig a régi értékrend szerint működni”.²⁴

„Ha van egységes kultúrpolitika, annak vannak különböző paraméterei, különböző jellemzői, akkor az kiszámítható rendszer – mondta Imre Zoltán szakíró. – De nálunk nincs ilyen, a Kádár-rendszer mechanizmusa még mindig tart, bár '89-ben az volt az illúzió, hogy a politika kivonul a művészetből. Még mindig mindenki, aki a kultúrával foglalkozik, kiszolgáltatott az aktuális hatalomnak. A rendszerváltás óta egyik párt sem tudott ezen érdeemben változtatni. A mostani hatalom mindezt még erőszakosabban teszi, mint a korábbiak, mivel teljesen kiszolgáltatottá teszi a kultúrát.”²⁵ A pártállamban kialakult műhelyek tehát – amelyek egy része akkor sikerrel vívta meg a maga küzdelmét – a demokráciában lassanként hasonló problémákkal találták szembe magukat.

KRITIKÁK A RENDSZERVÁLTÁS IDEJÉN KAPOSVÁROTT

Már 1988-tól többen felvetették, hogy a szabadság beköszöntével nem lesz igazi mondanivaló. Vagyis hiába a kiváló produkciók Kaposvároton is, nincs meg korábbi „nagy közösségi erejük, hatásuk”.²⁶ Sőt megfogalmazódott olyan vélemény is (még a színházépület rekonstrukciója idején), hogy a társulatra szintén ráférne a megújulás, mivel „még mindig annak a farmernadrágos, vászoncipős, papucsos közönségnek játszanak, amelyik már kiment a divatból”.²⁷

Az 1989–90-es évadban mutatták be a korábbi „nagy mumus”, George Orwell művét, az *Állatfarmot*, Ascher Tamás rendezésében, amely – bár jó előadás volt – menthetetlenül múlt idejűvé vált.²⁸

24 Proics Lilla: Később érkezett csopik. Kaposvár akkor és most – beszélgetés Tóth Gézával. <http://szinhaz.hu/interjuk/41814-kesobb-erkezett-csopik> 2011. szeptember 2. Letöltve: 2011. szeptember 5.

25 Személyes közlés, 2012.

26 Bartuc Gabriella: A felújított kaposvári színház. *Magyar Szó*, 1988. április 9. Bartuc példaként a korábban már említett *Mester és Margaritát*, a *Cseresznyéskertet* (rendezte Ascher Tamás), a *Bernarda házá*t (Lázár Kati), a *Tom Jonest* (Gazdag Gyula) és a Ionesco-egyfelvonásosokat (Ascher Tamás) említette.

27 Bartuc Gabriella utalása a forrás megjelölése nélkül. (A felújított kaposvári színház. *Magyar Szó*, 1988. április 9.) Bartuc hozzáteszi: „Megkockázatom a kijelentést, hogy Ács János rendező éppen ettől az önmaga felülmúlásától, a *Marat/Sade*-tól szenved azóta is.”

Bartuc szerint mind általánosabb véleménnyé vált, hogy a kaposvári színház hanyatlik.

28 Nánay (1999b) 167.

Megindult a „belső” kritika is, bár más aspektusból. Saád Katalin, a társulat korábbi segédrendezője ezt írta: „Állítsuk most élesre a kérdést. Milyen e dicső színház jelene? Megvan-e még a *jelenléte*? [...] Szellemi műhely-e? [...] Ez a szellemi bástya [...], mely ilyen sokáig – hús esztendőn át! – képes volt *valóság* maradni [...], beérje azzal, hogy *önnön visszfényében sütkérezik*. [...] A mai kaposvári színházban minden megvan. Csak egy dolog hiányzik belőle. Az, amit a mindannyiunk által szent emlékként tisztelt első igazgatónk, Komor István tűzött a színház jelszavaként a lobogónkra. *Az emberközpontúság.*”²⁹

1990 októberében mutatták be Ács János rendezésében Csehov *Sirályát*. „A *Sirályt* Kaposvároton ma sem lehet másnak tekinteni, mint programatikus előadásnak – írta Koltai Tamás. – Nemcsak az immár színháztörténetté vált előzmények miatt, hanem mert újra »helyzet van«, a »Kaposvár-jelenség« a jelek szerint kikezdzhető, mind belülről, a hőskorszak önfeláldozó heroizmus-iránti nosztalgiából, mind kívülről, hála a színházművészet elmúlt évtizedeit szürke hályogon át szemlélő új érzéketlenségnek.”³⁰ A külső támadás azt a rosszindulatú feltételezést sugallta, hogy a színház pártállami megrendelésre dolgozott. „Mindamellet, ha az együttes bemutatja a *Sirályt* – folytatja Koltai –, jelzi, hogy maga is szükségesnek tartja az önvizsgálatot, kíváncsisággal fordul a múltja felé, nem fél szembenézni a »Kaposvár-jelenséggel« [...]. Keserű igazság, vitathatatlanul. Talán megkockáztatható következtetés: ha a hús évvel ezelőtti kaposvári *Sirály* az indulásról szólt, a mostani a megmaradásról.”³¹

A megyei sajtó jóval optimistább hangot ütött meg: „A színház nem vesztette el érzékenységét a jelenre, jövőre, de más – áttételesebb – módon politikál, mint tette ezt korábban, s már ezzel is *van mondanivalója* a demokrácia nevében »vaduló« feleknek. Oda kell figyelni ezekre az üzenetekre [...]. Nem féltém a színházat, *lesz üzenivalója* az elkövetkező években is!”³²

Babarczy László igazgató szerint több liberális politikus is helytelenül ítélte meg a színház szerepét. „A rendszerváltással természetesen sok minden változott, de ezt nem művészeti válságnak nevezném. A szadeszes barátaink egy része volt olyan pofátlan és tudatlan főleg, hogy megkérdezze, hogy akkor most mi lesz a kaposvári színházzal. Ezt az új világban kérdezték, mert azt hitték, hogy mi abból élünk, hogy ellenzékiek vagyunk. Pedig nem abból éltünk soha. Az egy melléktermék volt. Mi abból éltünk, hogy jó színház-

29 Saád (1990) 2.

30 Koltai (1990) 30.

31 Uo. Koltai szerint „Kaposvár máris kétszer annyi időt élt meg, amennyi a nemzetközi közmegegyezés szerint »benne van« az efféle társulásokban”.

32 Leskó László: Évad végén. Világ az egész színház. *Somogyi Néplap*, 1990. június 30.

zat akartunk.”³³ „Mi sohasem utaztunk politikai botrányokban – mondja másutt. – [...] Tiszteletesen csinálni egy színházat provokatív, felhőborító, nyugtalanító és egyben fantasztikus.”³⁴

A DEMOKRÁCIA ELSŐ ÉVTIZEDÉBEN

Az új rendszerben természetesen nyugtalanító volt a finanszírozás kérdése is. „Bízom abban, hogy a magyar kultúra, ezen belül a színház sorsa megnyugtatóan rendeződik, képletesen fölhúzva a függőnyt az 1990/91-es évad előtt” – nyilatkozta az igazgató, érzékeltetve az új helyhatósági vezetők felelősségét a kultúra támogatásában is. „A kaposvári társulat sajátos helyet foglal el a hazai színházkultúrában” – emlékeztetett, majd egyértelművé tette, hogy alapvető kérdésekben nem hajlandó kompromisszumokra. „Semmiféle leépítést nem hajtunk végre, ha mégis erre kényszerítenek bennünket, föladjuk ezt a színházat.”³⁵

Babarczy javaslatára – aki ráértett, hogy megváltozik a költségvetés rendszere – Pogány Judit, az egyik vezető színész önkormányzati képviselő lett, hogy a színház érdekekeit kellően érvényesíthesse.³⁶

Hat hónapos bizonytalanság és feszültség után Kaposvár önkormányzata minimális szavazattöbbséggel úgy döntött, hogy 1991 második felétől átveszi a megyétől a színház kezelését.³⁷ Végül a feleknek abban sikerült

33 Babarczy (OHA 2010) 2.

34 B[alassa] T[amás]: Színházi műhelytitok. Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *Somogyi Hírlap*, 1996. augusztus 27.

35 Horányi Barna: Rendhagyó évadkezdés. Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *Somogyi Nép-lap*, 1990. augusztus 28. „Azt hittem, hogy a rendszerváltással együtt annyira megváltoznak a viszonyok, hogy például megszűnik a színházak támogatása. Szóval, hogy kitör egy rendes kapitalizmus, és akkor vége lesz mindennek.” Babarczy (OHA 2010) 3. „A jelenlegi gazdasági-pénzügyi helyzetben azt a bonyolult és drága dolgot, hogy színház, csak állami támogatással lehet csinálni, legyen az akár központi, akár önkormányzati. Erről engem senki nem tud lebeszélni.” Troszt Tibor: Drága színház. Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *Somogyi Hírlap*, 1991. március 30. „Ilyen méretű országokban, mint Magyarország, nincs olyan színház, amely el tudná tartani magát” – nyilatkozta még később is. Váradi (2002) 115.

36 Pitrolffy (2004) 26. „Mivel én voltam egyedül kaposvári születésű és politikailag már korábban is exponáltam magam Eörsi Pistához kötődő barátságom révén, be is léptem az SZDSZ-be, és az erős kommunista jelölttel szemben ötpárti nagykoalíciós jelölt lettem, és bekerültem. Nagy kihívás volt, abból a szempontból is, hogy vissza kellett adnom bizonyos szerepeket.” Pogány Judit személyes közlése, 2011.

37 Kaposvár – mivel megyei jogú város lett – önállóan dönthetett ebben a kérdésben. Hosszú vita után Szabados Péter polgármester megszavaztatta a testületet. Elsőre egyik javas-

megállapodniuk, hogy a város a teljes költségvetés kétharmadát biztosítja, a megyei önkormányzat pedig egyharmaddal járul hozzá a színház működéséhez.³⁸ Babarczy – aki felszólalásában fölidézte a színház két évtizedes küzdelmét, amely nélkül talán nem is lehetnének pozíciójukban³⁹ – kiábrán-

lat sem nyerte el a minősített többséget, majd újra szavaztak, amikor is tizenhét igennel arról döntöttek, hogy július 1-jétől átveszik a Csiky Gergely Színházat. Horányi Barna: A színház Kaposváré. *Somogy Megyei Hírlap*, 1991. május 22.

Szita Károly kaposvári alpolgármester: „Én a közgyűlésen amellet érveltem, hogy ne vegyük át a színházat. Az volt számomra a fontos és ma is az, hogy a színház a jelenlegi felállásban és a jelenlegi színvonalon működjön tovább. Ehhez pedig a feltételeket biztosítani kell. Ehhez nekünk – megítélem szerint – nincs elég pénzünk, és tudom, hogy a megyei közgyűlésnek van pénze. A színház ügyéről a közgyűlés – sajnos – érzelmi alapon döntött, és nem gondolta át döntésének a következményeit.” Babarczy László: „Én első pillanattól kezdve azt képviseltem – tudván, hogy a színház mekkora teher –, hogy kettős fenntartás jöjjön létre. A város azonban – legalábbis a vezetők egy része – teljes mértékben át akarta vállalni a színházat. [...] Ez a színház rendkívüli helyzetben dolgozik ebben a városban. Csak akkor képzelhető el, hogy tovább működjön, ha nagyon biztos a háttere, és nagyon jelentős a polgárok akarata amellet, hogy ilyen színház legyen. Ha ez nem áll fönn, akkor nekünk ezt nem szabad csinálni. [...] Szita Károly ki akart tolni Gyenesei Istvánnal, a megyei közgyűlés elnökével. Vissza akarta dobni a labdát a megyei önkormányzatnak, mert a megyei önkormányzat azt mondta, legyen a városé a színház, és ők adják a költségek egyharmadát. Szita Károly el akarta érní, hogy a város dobja ki a színházat. Miután a megyei önkormányzatnak már elfogadott a költségvetése, komoly zavart okozott volna, ha vissza kellett volna venni a színházat. Ezt a zavart akarta Szita Károly, és egyáltalán nem érdekelte, hogy mi lesz a színházzal.” Politikai örvényben a színház. *Somogyi Hírlap*, 1991. május 25.

38 A szavazás után Gyenesei úgy döntött, megleckézteti a város vezetését; a megyét teljesen kivonja a színház fenntartásából, a város képtelen lesz egymagában fizetni a költségvetést. (Pogány Judit személyes közlése, 2012.) Gyenesei erről nem beszélt, ő a következőt nyilatkozta: „Teljesen természetes volt a kaposvári vezetés igénye, hogy szeretnék, ha hozzájuk kerülne a színház. Mi nem támasztottunk ez elé semmiféle akadályt, a kérdés csak az volt, milyen arányban osztozzunk meg a terheken. Számomra teljesen érthetetlen akár politikai csatározásként beállítani ezt, akár úgy, hogy a megye »odadobta« a színházat, hiszen egyértelmű és határozott kérésről volt szó a város részéről. Nem értem a kaposvári önkormányzat néhány tagjának hevületét. Ha valaki változtatta az álláspontját és lehetetlen helyzetet teremtett, akkor az Kaposvár város néhány vezetője volt. Ezzel nehéz helyzetbe hozták a színházat és a megyét.” Varga István: Kaposvári Csiky-csuki. *Népszabadság*, 1991. május 30. Újabb huzavona után sikerült tető alá hozni a fenti megállapodást.

39 Uo. Varga szerint – aki tudósítóként volt jelen – Babarczy hozzászólását többen visszatartották.

dítónak tartotta a közgyűlés lefolyását, a képviselők egy részét cinikusnak, érzéketlennek minősítette. „Természetesen szeretném a munkát folytatni, de lehet, hogy kénytelen leszek beismerni, hogy itt ez nem megy.”⁴⁰ „Mindket-
tőnknek [Ascher Tamás főrendezővel] nagyon komolyan át kell gondolnunk, hogy akarjuk-e csinálni ezt a színházat. Nyilvánvaló, hogy a magyar színházi életben különlegessé váló intézményt csak nagyon biztos háttérrel lehet csinálni, ez a szavazati arány pedig nem nevezhető annak.”⁴¹ Az évadzáró társulati ülésen viszont már biztosította a társulatot, hogy maradnak.⁴²

Szita Károly alpolgármesterrel – aki valójában már ekkor is a város ügyei-
nek legfőbb irányítója volt⁴³ – a kezdeti konfliktus után Babarczy kedve-
ző együttműködést tudott kialakítani. A helyiek többsége is úgy ítélte meg,
hogy komoly értékről van szó, amelyet támogatni kell, már csak azért is,
mert a „politikai rendszerváltoztatással a színháznak nem kellett erkölcsi
értékrendváltást véghezvinni”.⁴⁴ Mindezeknek a tényezőknek, valamint
az igazgató mindenütt megmutatkozó különleges tekintélyének köszönhe-
tően a kaposvári színház magasabb helyi dotációhoz jutott, mint a többi.⁴⁵

A finanszírozás problémájának megoldódásával sokkal nyugodtabb
idők köszöntöttek be, mint addig bármikor. Nem történt semmiféle tar-
talmi vagy műsortervi beavatkozás, sem az MDF, sem az MSZP, sem más
pártok, hatalmi szervek nem próbáltak nyomást gyakorolni a színházra.⁴⁶

40 Politikai örvényben a színház. *Somogyi Hírlap*, 1991. május 25.

41 Varga István: Kaposvári Csiky-csuki. *Népszabadság*, 1991. május 30.

42 Varga Zsolt: Nyugalmat és biztonságot a társulatnak! *Somogyi Hírlap*, 1991. június 18.

43 Huszka Imre és Varga István személyes közlése, 2012.

44 Gulyás J. Attila: Kaposvár – elszámolás nélkül. Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *Magyar Nemzet*, 1993. december 23.

45 Babarczy (OHA 2010) 4. Babarczy egyébként ezt is szóvá tette: „A kaposvári színház megkapta a pénzt, de vannak színházak, amelyekről tízmilliókat vontak el. Ezek nagyon nehéz helyzetben vannak.” (Bartuc Gabriella: Kényszeredett filozófiák nélkül. Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *Magyar Szó*, 1991. július 2.) Pogány Judit felszólalt a színházat érintő feszült légkörű költségvetési vitában. A színház jelentőségéről beszélt a város életében, és arról, hogy a kaposvári eljárók szeretnek büszkélkedni a színházzal, de most tenni is kellene valamit érte. Éppen csak hogy sikerült megszavaztatni a megfelelő költségvetést.

46 „Ma már a politika nem befolyásolja közvetlenül a színházat. [...] Ritkán találkozom politikusokkal. Ha ettől függne a színház, akkor megnézhetném magam. Nem a politikusoknak csináljuk, hanem a közönségnek. A Kádár-rendszerben ha egy vezető politikus ellátogatott Kaposvárra, hogy egy előadást megtekintsen, akkor kötelező volt fogadnunk, szórakoztatnunk őt. Úgy hét-nyolc évvel a rendszerváltás előtt ez már nemigen volt divatban. Ma pedig már nem is tudjuk, ha politikus ül a nézőtérén” – nyilatkozta Babarczy. B. A. P.: Színház és politika. *Esti Hírlap*, 1995. május 29.

„A művészek szembesülnek valóságos feladataikkal. És nem a politikusokkal szembesülnek, hanem a közönségükkel. A feladat tehát a maga igazi mivoltában jelenik meg. [...] A nehézségek egyre kevésbé a politikai rendszerből fakadnak, hanem abból, amit ez a világ kínál.”⁴⁷

Eközben a sikerek sem maradtak el. 1992-ben Molière *Mizantrópja* Ascher Tamás rendezésében az Országos Színházi Fesztivál fődíját kapta.⁴⁸ A társulat strasbourgi vendégszínháza is sikeresnek bizonyult 1993-ban, a francia szaksajtó nem fukarkodott a dicsérő jelzőkkel, 1995-ben stockholmi fellépéseiken a közönség ünnepelte és a kritika is méltatta a kaposváriakat.⁴⁹ Venyegyikt Jerofejev *Walpurgis-éj avagy a Kövendég léptei* című darabját, Keszég László rendezését itthon ekképpen méltatták: „A vállaltan sötét tónusú, kivételesen koncepciózus kaposvári szízeson a közelmúlt magyar színházának legerősebb, ma is érvényesnek bizonyuló hagyományát folytatja: a valóságra reagál, a körülöttünk lévő világról beszél. Ugyanúgy áttételeken keresztül, ahogy azt az elmúlt évtizedekben a magyar színháztól megszoktuk.”⁵⁰

Mindezek ellenére a társulat, amelyből Ács János, Gazdag Gyula, Gothár Péter, Jordán Tamás, Máté Gábor kivált,⁵¹ a rendszerváltás előtti időszakhoz képest kissé kikerült a kulturális élet vérkeringéséből, mivel az amerikai kommersz, a szappanopera, a valóságshow, a „brutális ízléstelenség hullámok”⁵² országszerte egyre nagyobb teret nyertek. „A nonkonformizmus hirtelen elvesztette hamvas báját.”⁵³ A kritikusok is ritkábban mentek Kaposvárra előadást nézni.⁵⁴ 1996-ban a társulat vezetőinek a

47 Csáki (1999) 3.

48 Gulyás (1993a) 40. „Mi kicsit olyanok vagyunk, mint egy vallási szekta. A mi »kolostori« világunk eltér a többi színházétól, módszereinket bizony gyanakvással nézik. Eredményeinket viszont nem tudják elvitatni” – nyilatkozta Bezerédi Zoltán színművész. Gulyás (1993b) 40.

49 B. P. F.: Lába kelt az öreg hölgynek. *Kurír*, 1995. április 5. Svédországban a *Tótékat* (Örkény István drámája, Znamenák István rendezésében), *A gondnokot* (Harold Pinter drámája, szintén Znamenák rendezésében) és *A kiballgatást* (Eörsi István drámája, Mohácsi János rendezésében) játszották.

50 Sándor L. (1998) 42–43.

51 Helyükre érkezett Keszég László és Znamenák István. Rajtuk és Babarczy igazgatón, valamint Ascher főrendezőn kívül főleg Bezerédi Zoltán, Mohácsi János és Pogány Judit rendezett a kilencvenes évek második felében.

52 Ascher Tamás kifejezése. Koltai (2005) 19.

53 Koltai (2003a) 12.

54 Földes (1995) 26–27. Molnár Piroska hozzátette, hogy a lapok legfeljebb Ascher Tamás vagy Mohácsi János bemutatóira küldtek kritikust.

forradalom 40. évfordulójára kiírt pályázata is csak részsikereket ért el.⁵⁵ A Csiky Gergely Színházat mindazonáltal ekkoriban is az ország egyik legjobb társulatának tartották, népszerűségét a látogatási mutatók egyértelműen bizonyítják.⁵⁶

MEGBOMBÁZTUK KAPOSVÁRT

1998-ban a Fidesz vezetésével a jobboldali pártszövetség alakíthatott kormányt, és ez a pártszövetség Kaposvárot is megerősödött. „1990–98 között a városra volt bízva, milyen viszonyt alakít ki a színházzal.”⁵⁷ Az ezredforduló táján ismét elkezdődött a kultúrharc.⁵⁸ A helybeli kereszténydemokraták az erősen katolikus városban igen jelentős bázist alkottak. Ők – bigottságukban – mindig is gyűlölték a színház szellemiségét, de idáig csak kevésé

55 „Elsőrendű közérdeknek tartjuk, hogy történelmünknek ez a meghatározó eseménye méltó helyet kapjon közgondolkodásunkban” – írták a pályázatban. Hatvan drámáirót kértek fel részvételre. A lista összeállításában világnézeti szempontok nem számítottak (tehát Csurka István éppúgy meghívást kapott, mint Csalog Zsolt), csak az, hogy kitől várhattak eredeti és értékes színművet. A pályázatot a Soros Alapítvány, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium és a kaposvári önkormányzat támogatta. 24 pályamű érkezett be. Az első díjat megosztva kapta: Jeles András *Szenvedéstörténete* és Hamvai Kornél *Körvadászata*. A második helyezett megosztva: Szilágyi Andor *Pepe* és Deák Ferenc *Fojtás* című darabja. A harmadik helyezett megosztva: Schwajda György *Sámsoniak* és Spiró György *Kvartett*. De „sem Kornis, sem Esterházy fantáziáját nem mozgatta meg a lehetőség. [...] A remekmű ezúttal is benne maradt az alkotókban.” Huszka (1997) 32. Lásd még: Barabás Tamás: Kaposvár és '56. *Népszava*, 1995. augusztus 30.; B[alassa] T[amás]: Drámák születnek 1956-ról. *Somogyi Hírlap*, 1995. szeptember 2.; V. A.: Drámapályázat – 1956-ról. Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *Esti Hírlap*, 1995. szeptember 13.

56 „Elérte a bűvös harmincezeres határt a kaposvári Csiky Gergely Színház béreletesinek a száma. Országos unikum ez, hiszen hetvenezeres kisváros színházpolitikáját, közönség szervezőinek a munkáját minősíti, és azt, hogy szereti a közönség a színházát, a társulatot. [...] ...a legendás Kaposvár-jelenség újra él” – lelkenedett Lőrincz Sándor helyi újságíró. (Harmincezer. *Somogyi Hírlap*, 2000. október 24.)

57 Varga István személyes közlése, 2012.

58 Babarczy 1999-es interjújából úgy tűnik, nem számított erre a tendenciára. „A bolsevizmus idején minden politika volt. Szerintem húzzunk éles határvonalat a társadalom mélyáramában lévő problémák – melyek ábrázolása, ugye, a művészek feladata – és a politikai játékok között. Hál' istennek, egyre világosabban válik el a kettő; egyébként az elmúlt tíz évben az egyetlen pozitív fejlődés, hogy csökken a politika jelentősége a mindennapi életben. Erre nem lehet elégszer gondolnunk, hiszen úgy nőttünk fel, hogy minden a politika. Nagyon komolyan kell hangsúlyoznunk, hogy ez nem igaz, nem így van, és holnap még kevésbé lesz fontos, és holnapután még kevésbé.” Csáki (1999) 3.

Megbombáztuk Kaposvárt, 2001

Leghátul Karácsony Tamás, előtte Kósa Béla, tőle jobbra Tóth Géza, előtte balra Kocsis Pál,
jobbra Nagy Viktor, legelöl Anger Zsolt (Simara László felvétele)

adtak ennek hangot.⁵⁹ A 2000 októberében bemutatott *Megbombáztuk Kaposvárt* (Joseph Heller nyomán írta és rendezte Mohácsi István és Mohácsi János) – amelyet a szakírók a politikai színház kategóriájába utaltak – különösen kevésbé kedvelték.

Ebben az időben a Kaposvárhoz közeli Taszáron amerikai támaszpont volt, és az egykori Jugoszlávia területén még mindig folyt a háború. „Aligha kell bővebben kifejteni, hogy mit jelent Kaposvárot s környékén Taszár, az elmúlt évek s hónapok alatt onnan történt amerikai bevetések, milyen idegrendszeri károkat vagy csak közérzetet eredményezett a horvátországi, a boszniai, a koszovói háború okozta közvetett és közvetlen fenyegetettség. Érthető hát, hogy sokan már a téma hallatán elriadnak az előadástól” – írta Nánay István.⁶⁰ „Miután kiszolgáló gépek innen, Taszárról is szálltak fel a légitámadások kíséretétül, tálcán kínálta magát az analógia: az emberi ostobaság és agresszió kvintesszenciája a hadsereg, melynek irracionális önmozgása elől nincs menekvés” – állapította meg Huszka Imre.⁶¹ Koltai Tamás így fogalmazott: „Ez az előadás a katonaságnak nevezett idiotizmusról szól, amit az öngyilkos, problémamegoldásra impotens emberiség eszelt ki magának [...], és a bárhol, bárki által kiadható parancsról, amelynek nyomán a bombák a fejünkre hullhatnak.”⁶² A katonaság, a háború ironikus, groteszk, sőt abszurd formában jelent meg, nagyon hangosan, sokkolóan, de „igazából akkor kezd élessé válni a helyzet, amikor kiderül, hogy Kaposvár a következő helyszín, s a színészek mint civil emberek arról vitáznak, hogy miért éppen ezt a várost kell a földdel egyenlővé tenniük. Ekkor hangzik el [...] az a számon kérő, kérdőre vonó, a nézők felelősségére és lelkiismeretére apelláló prófétai ihletettséggű beszéd, amelyben a színész a nézőtérben ülők magánemberi és állampolgári mulasztásaira, kis és nagy gazemberségeire figyelmeztet, s felteszi a költői kérdést: hát nem érdemi meg Kaposvár, hogy elpusztítsák? [...]. Ezután] egy óriási kivetítőn felvillan Kaposvár látképe, kinagyítódnak a helybeliek által jól ismert épületek, amelyek hatalmas detonációk közepette sorra felrobbannak a képmezőn. Egyre több a romos épület, végül a színház tűnik fel, az operatőr egészen ráközelít a jól ismert részletekre, végül éktelen robaj közepette a teátrum is megsemmisül. Ez az, amin a katasztrófafilmeken edződött gyerekek könnyebben röhögnek, hisz az egészet nem lehet komolyan venni. Mégis borzongani jönnek az előadásra. Ez az, amit nehéz elviselni kaposvári vagy somogyi polgárként.”⁶³ És hogy teljes legyen a „polgárpukkasztás”, csak úgy röpködtek a trágár kifejezések.

59 Babarczy (OHA 2010) 4. A KDNP és a Fidesz ekkor már közös frakciót alkotott.

60 Nánay (2001) 14.

61 Huszka Imre: Kaposvár romokban. index.hu/kultur/klassz/kaposvar/ 2000. november 2. Letöltés: 2011. július 3.

62 Koltai Tamás: *Még egyszer: Megbombáztuk Kaposvárt* (OSZMI-dokumentáció).

63 Nánay (2001) 16.

Lehetséges azonban, hogy mindennél még zavaróbb volt a hatalmi mechanizmus működésének aktuálpolitikai áthallása. Molnár Gál Péter ezt írta: „Azon időben, amikor majdnem mindenkit meggyőznek arról, hogy a politizáló színház bolsevik huncutság, Mohácsi visszaadja a világ ábrázolhatóságának időszerűségét.”⁶⁴

OPERETT

Witold Gombrowicz színdarabját, az *Operettet* 2001 januárjában mutatták be, Keszég László rendezésében. Mivel Gryllus Dorka színésznő tíz percen át meztelenül mutatkozott a színpadon, kitört a botrány. Ám e jelenet iránt a tiltakozók is feltűnő érdeklődést tanúsítottak a nézőtéren. „A jó erkölcs nevében tiltakozó »nemzeti« városatyák csak az ürügyre vártak, hogy »lecsaphassanak a színházra«. Hát most megtörtént” – írta Gantner Ilona.⁶⁵

„Jó lenne, ha még a bemutató előtt megnézhetnénk a darabokat” – háborgott az egyik képviselő, és a cenzúra bevezetését követelte: „elvégre a város fedezi a színház fenntartási költségeit, így hát joga van ahhoz is, hogy döntson a bemutatandó művek sorsáról”.⁶⁶ Ez az érvelés igen hasonló ahhoz, amit Varga Péter, az MSZMP megyei első titkára írt feljegyzésében, 1982-ben.⁶⁷

64 Sztankay (2001) 37. „POSZT-ot nyertünk vele, Varsó, Nyitra, Budapest, Thália – Kaposvárt kivéve mindenütt sikeres volt.” Kocsis Pál személyes közlése, 2012.

65 Gantner Ilona: Meztelen botrányok. *Vasárnapi Hírek*, 2001. március 11. Simara László közlése szerint a botrányt kiváltó jelenetet tilos volt fotózni.

66 Uo.; Eörsi István: Operett és bohózat. *Népszava*, 2001. március 12.; Koltai (2001a) 27. Többen úgy tudják, hogy Vajda Imréné (Fidesz–KDNP) lépett fel legradikálisabban az „erkölcstelenséggel” szemben, és ő volt az, aki „megpendítette”, hogy előbb játsszák le a testület előtt a produkciót, mielőtt bemutatnák, ám Vajdáné cáfolta ezt, és a fellelhető iratokban sincs nyoma. Más források szerint Börczi Miklós képviselő (FKgP) hangoztatta a színház megrendszabályozásának szükségességét, ám a 2001. február 22-i közgyűlési jegyzőkönyvben foglaltak szerint ő is tagadta. Kaposvári Polgármesteri Hivatal irattára.

67 Lásd a 88. oldalon a 318. lábjegyzetet. Erről Eörsi István a következőképpen írt: „[Az incidens] beszédesen illusztrálja, hogy milyen elevenen hatnak ma is a régi és a pártállami Magyarország beidegződései. Különösen az a szemlélet érdemel figyelmet, amely szerint a pénz birtokosa döntőbírónak érezheti magát a művészi mondanó és ízlés dilemmáiban. Minthogy a közpénzek kulturális célokra történő felhasználásában nagy szerepet játszanak az éppen időszerű politikai erőviszonyok, e szemlélet könnyen vezethet oda [...], hogy a politikai vonzalmak és ellenszenvek meghiúsítják az értékorientált döntéseket. Máskor nem politikai, hanem erkölcsi és művészi kifogások merülnek fel. [...] Nem állíthatja senki, hogy Gryllus Dorka meztelensége politikai szempontból helyteleníthető, némelyek ezért erkölcsi és művészi ellenérvekkel próbálkoztak. Csakhogy a pénzek fölötti rendelkezés nem finomítja feltétlenül a művészi ízlést és az erkölcsi ítélőképességet.

Operett, 2002

Balról hátul Váradi Szabolcs, Gyuricza István (széttárt kezekkel), Végh Zsolt, Fekete Kata, Horváth Zita. Előtérben balról Tóth Eleonóra, Gryllus Dorka és Szarvas József (Simara László felvétele)

Néhány városvezető a „köz érdekében” kívánt beleszólni a színház művészetébe: egyikük a műsorpolitikával kapcsolatos, másikuk a közízlést féltő aggodalmának adott hangot. „Bebetették a régi jó munkáslevelező-trükköt: olvasók háborognak hosszasan, követelve a változásokat, felróva a trágár beszédet, az akciókat, a darabválasztást. [...] A levelezők lettek volna a nép hangja a városatyákat meggyőzendő.”⁶⁸ A kaposvári önkormányzat többsége azonban teljes a bizalmát fejezte ki a színház és az intézményvezetés iránt.⁶⁹

Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata jogerősen pert nyert a *Mai Blikk* szerkesztőségével szemben, amely lényegében csak ugyanazt kö-

[...] A cenzúrárt követelők szempontjai mögött a Kádár-korszak kultúrpolitikai alapeszméje rejlik. Aki pénzt ad, az adhasson cenzúrárt is: ez élteti és éltetheti még a támogatót, túrni és tiltani hármasszavát.” **Eörsi István:** Színház a világ. *Népszava*, 2001. április 30. „Világ szégyene, hogy az önkormányzati közgyűlés elé kerülhetett a »téma«” – emlékezett vissza Mohácsi János. Sztankay (2006) 35.

68 Huszka Imre: Kaposvár romokban. index.hu/kultur/klassz/kaposvar/ 2000. november 2. Letöltés: 2011. július 3.

69 Bebesi Károly: „Az Operettben nem hibáztunk”. *Új Dunántúli Napló*, 2001. március 6.

zölte, mint a többi lap,⁷⁰ azokat viszont az önkormányzat nem támadta meg a bíróságon. Noha az alperes a tárgyaláson továbbra is kitartott amellett, hogy a képviselőtestületi ülésen igenis elhangzottak a „cenzúra irányába ható” követelések, a *Mai Blikk*et többek között helyreigazításra kötelezték: A 2001. február 22-i ülésről „hamis színben tüntettük fel, hogy ott a darabok cenzúrázását követelték volna egy konkrét darab bemutatása kapcsán. A valóságban ekkor egyetlen színésznek a neve vagy darabnak a címe sem hangzott el, egyetlen képviselő sem javasolta a színház műsorának kicenzúrázását.”⁷¹

„Gryllus Dorkát meg engem behívtak a Naptévébe – emlékezett vissza a rendező. – De közben felhívták Szitát, aki azt mondta, hogy nincs, nem is volt botrány, nem is érti, miért ülünk mi ott. Valószínűleg menteni akarta a menthetőt. És be is fejeződött a riport, tőlünk semmit nem kérdeztek. Hivatalosan tehát azt mondták, hogy nem létezik az ügy.”⁷² Ekkor Szita – hála Babarczyval ápolt jó kapcsolatának – védte a színházat.⁷³

„Félő, hogy véget ért a hét bő esztendő a színház életében, mert a politikai csőlátás és az álprűdség szellemei kiszabadultak a palackból” – értékelte a 2000–2001-es évadzárón Babarczy, hangsúlyozva, hogy 1988-tól sokan úgy látták, a politikai muníció megszűnése kiüríti a nézőtéri széksorokat, ám erre az elmúlt tíz év rácáfolt. Úgy vélte, a színház előző évben keletkezett költségvetési hiányát (ami az összköltségvetés elenyésző része volt) a társulat ellenségei szintén ideológiai támadásokra használták fel. Úgy látta, nincs válsághelyzet, ám az „álprűd támadások rosszabb időket is hozhatnak”.⁷⁴

Fél évvel később így fogalmazott: „ahogy itt a belpolitikai élet alakul – habár, gondolom, nem kell annyira tartanunk a hatalomtól, mint régebben –, a politikai vonatkozások, sajnos, megint kezdenek fontosak lenni. Pedig úgy véltem, olyan normális polgári társadalom jön itt létre, amelyben már nem játszanak szerepet olyan emberek, akik ideológiai alapon akarják közölni velünk, miről mit kell gondolnunk, mit kell hinnünk, milyennek kell lennünk stb. De hát, bizony, ismét feltűntek olyanok, akik előírnák, hogy miként helyes élnünk. Így hát, sajnos, valószínűleg túlzottan optimista voltam.”⁷⁵ 2003-ban már arról beszélt, hogy a politikának a Kádár-korhoz hasonló közvetlen befolyása van a színházra, mivel a „polgárinak csúfolt Fidesz-kor-

70 Virág Márton: Kifogásolják Gryllus Dorka meztelenségét. *Mai Blikk*, 2001. március

5. Lásd még: A direktor szerint nincs helye cenzúrának. *Mai Blikk*, 2001. március 6.;

Jutalomjáték. *Mai Blikk*, 2001. március 10.

71 Fővárosi Bíróság 981/2001. Kaposvári Polgármesteri Hivatal Irattára.

72 Keszég László személyes közlése, 2012.

73 Varga István személyes közlése, 2012.

74 Takács Zoltán: A kiengedett szellemek évadja. *Somogyi Hírlap*, 2001. június 14.

75 Györffy (2002) 22–23.

mányzat az élet minden területére visszahozta a politikai gondolkodást”,⁷⁶ „az állam beavatkozhat a színházak munkájába”.⁷⁷ Pedig egy évvel korábban a város fideszes önkormányzati többsége hozzájárult mandátuma meghosszabbításához.

Ascher így értékelte az új jelenséget: „Az a tény, hogy a politikához dörögöldzők ideológiai kívánalmakkal, jelszavakkal állnak elő, teljes egészében a hetvenes éveket idézi. A »pozitív« üzenet követelménye a művészetben, a »nyugatmajmoló nihilizmus« kiátkozása – mintha Aczél György szólna. El lehet ámulni: magukat jobboldaliként megéllők a kommunista kultúrvezér szavait használják, őszinte meggyőződéssel.”⁷⁸

Ebben az időben – noha voltak belföldi és külföldi sikerek⁷⁹ – kritikus vélemények is hallatszottak a színház színvonaláról⁸⁰ (mi több: „a művelt városi közönség körében [ekkoriban] már sikk [volt] szidni a színházat, hiányolni a megújulást⁸¹), de az igazgató szerint nem volt szakmai válság.⁸²

CSAK EGY SZÖG

Mohácsi István, Mohácsi János és Kovács Márton színdarabját, a cigányság történetéről szóló, a cigányságról alkotott klisékkel szembesítő *Csak egy szög*et 2003 októberében mutatták be (rendezte Mohácsi János). A produkció – noha igen kedvező kritikákat kapott – megosztotta a közönséget. „Gigantikus abszurd jelenetek sora követi egymást: a cigányholokaust, a profán Golgota szeglopással, egy magyarevéssel vádolt ionescói »cigányper«, a mai rém-

76 Sztankay (2003) 28.

77 Gulyás J. Attila: Öt társulat szerepel Keszthelyen. *Magyar Nemzet*, 2005. augusztus 25.

78 Iványi (2012).

79 Kónya Orsolya: Zsiványmuri és háború. *Somogyi Hírlap*, 2002. augusztus 9.

80 „A legutóbbi négy szezonban Ascher mindössze kettőt rendezett (*Sweeney Todd*, *Erdő*), Mohácsi pedig csak egyet (*Megbombáztuk Kaposvárt*). Ezek súlyos, jelentős előadások; hármukon kívül a nevezett időszakban – huszonkilenc közül – nem is láttam megkerülhetetlen produkciót. Láttam viszont több olyat, amilyenek előtt harminc évig épp Kaposvárra menekültem. [...] Maga a szenvedély veszett ki a színházcsinálásból, ami egykor megkérdőjelezhetetlen volt. S vele a formátum. Sok közepesség történik, amit ez a társulat régebben nem tűrt meg. A szándék szintjén semmiképp” – írta Koltai Tamás. Koltai (2003a) 15. Lásd még Koltai (2003b) 10–12.

81 Huszka Imre: Kaposvár romokban. index.hu/kultur/klassz/kaposvar/ 2000. november 2. Letöltve: 2011. július 3. Huszka hozzátette: „Igazágtalan, mégis elhangzik, hogy nem tudott alkalmazkodni a kor kihívásaihoz, hogy régi nimbuszából él, a *Lócsiszárból*, a *Bulgakov-darabokból*, a *Marat*-ból.”

82 Babarczy (OHA 2010) 2.

A TÁRSULAT SZÉTHULLÁSA

Szita Károly bejelentette, hogy Schwajda szakmai végrendeletet, évadtervezetet hagyott, amelynek realizálásával Kamarell Mártát, a színház művészeti titkárát bízták meg, s egyben – a következő pályázat lezárásáig – ügyvezető igazgatóvá nevezték ki. „Ez némi meglepetést okozott [...], mert bár személyét tisztelet és elismerés övezi a városban, ahogy kórházakba orvost, színházak élére rendezőt vagy színészt szokás kinevezni, még rövid időre is.”³²⁹

Mohácsi, Réthly és Rusznyák biztos benne, hogy a Schwajda-féle végrendelet közönséges hamisítvány. Mindhárman megállapodtak a direktorral, hogy rendezni fognak. „Az elképzelhető, hogy Schwajda mondott neveket, de hogy darabok nem voltak, az biztos, az teljesen nyilvánvaló. [...] Én nem mondtam neki, hogy a *Játék a kastélyban* Molnár-darabot rendezném meg. Meg Keszéggel sem akarta a *La Mancha lovagját* rendeztetni.”³³⁰ „Konkrét darabcímek nem is voltak, ez biztos, hát beszéltem vele. Nekem azt mondta, hogy fogok rendezni, és azon a cetlin nem voltam rajta.”³³¹ Tóth Géza azt hangsúlyozta, „még nem beszéltem olyannal, aki látta”, Babarczy szerint „valószínűleg nem volt” végrendelet.³³²

De Szitáék nagyon ragaszkodtak ahhoz – és Kamarell Márta is komolyan vette –, hogy Schwajda szellemiségét érvényesítsék. Nem tudjuk, mennyi része volt ebben a politikai nyomásnak.³³³ A rendezők szembefordultak Kamarell-lel, szerintük ki kellett volna jelentenie, hogy ő a művészeti kérdésekhez nem ért. „A vezetői interregnum rosszabbkor nem is jöhetett volna” – írta egy tudósító.³³⁴

Schwajda állítólagos műsorterve – két zenés darabbal és öt vígjátékkal – még az előző évinél is jobban eltávolodott a korábbi kaposvári repertoárok-tól. Ám ennek módosítására nem volt esély.

Mohácsi – Rusznyák, Réthly, Kocsis Pál, Serf Egyed és Kelemen József támogatásával – azt is igyekezett elérni, hogy Schwajda rendelkezéseit – amelyek a társulat jelentős részének egzisztenciális érdekeit súlyosan sér-

329 Huszka (2010).

330 Mohácsi János személyes közlése, 2012. Valójában Schwajda beszélt erről Keszéggel (személyes közlés, 2012), ám azon a listán, amelyet Mohácsi kapott Kamarell Mártától, ez nem szerepelt. (Mohácsi Jánostól kapott levelek, 2012.)

331 Rusznyák Gábor személyes közlése, 2012. Valóban, az előző lábjegyzetben említett listán sem Rusznyák, sem Réthly neve nem szerepel, ellentétben Babarczyval, Kelemen Józseffel, Selmeczi Györggyel, Szikorával, Tóth Gézával és a stúdiós Hunyadkúrti Györggyel, akiknek a nevét összekötötték egy-egy produkcióval.

332 Személyes közlések, 2012.

333 Kamarell Márta a múltra vonatkozó kérdésekben nem kíván megszólalni.

334 Jakus (2010) 15.

tették³³⁵ – megszüntessék. Levelet is küldött a szakmai szervezeteknek és a város vezetőinek, amelyet tizennyolc társulati tag aláírásával támogatott.³³⁶

A távozni készülő Znamenák nem írta alá a levelet. „A színész a múltat, és abban a sérüléseket okozó fejezeteket lezárta, s igyekszik csak a szépre emlékezni.”³³⁷ Nem csatlakozott Kelemen sem, amikor látta, hogy teljes a megosztottság. A társulat nagyobb része – családjára, egzisztenciális biztonságára hivatkozva – nem támogatta (ezt Mohácsi gyávaságnak tartotta), sőt néhányan levélben értesítették Szita polgármestert, hogy érvényesnek tekintik Schwajda „végrendeletét”.³³⁸

Babarczy és Kelemen József szerint Mohácsiék a társulat egy részének támogatásával átvették volna a vezetést, ez azonban a fennmaradt források alapján nem bizonyított.³³⁹ A visszaállítás az adott politikai konstelláció figyelembevételével a legkevésbé sem tűnt esélyesnek – ezzel Mohácsi tisztában volt, még ha akadtak is társai, akik felvetették, hogy pályáznia kellene.³⁴⁰ Egyébként az se könnyítette volna meg a dolgot, hogy a vezető rendezők – Mohácsi kivételével – elhagyták az intézményt, mivel egyikük sem értett egyet Schwajda művészeti és gazdasági, szervezeti lépéseivel.³⁴¹

335 A kárvallottak célkitűzéseit legfőképpen Csáki Judit támogatta. Tanácsokat kértek Zsámbéki Gábortól, Székely Gábortól, Máté Gábortól, Mácsai Páltól is. Mohácsi Jánostól kapott levelek, 2012.

336 Lásd a 190. oldalon.

337 Balassa Tamás: Znamenák a Nemzetibe tart, Mohácsi is elmegy Kaposvárról. www.sonline.hu/somogy/kultura/znamenak-a-nemzetibe-tart-mohacsi-is-elmegy-kaposvarrol-306167 2010. május 19. Letöltés: 2011. szeptember 23.

338 Jakus (2010) 15.; Tóth B. (2010); Balassa Tamás: Znamenák a Nemzetibe tart, Mohácsi is elmegy Kaposvárról. www.sonline.hu/somogy/kultura/znamenak-a-nemzetibe-tart-mohacsi-is-elmegy-kaposvarrol-306167 2010. május 19. Letöltés: 2011. szeptember 23.; Balogh Gyula: Rátóti Zoltán lehet Schwajda utóda Kaposváron. *Népszava*, 2010. augusztus 18. A rendezők (Mohácsi János, Tóth Géza, Rusznyák Gábor) egyetértének abban, hogy a társulat nagyobb része gyávának bizonyult. Babarczy viszont igencsak helytelenítette Mohácsiék lépését. „Gyermetegnek”, „nagyon rossz szelleműnek” tartotta, ami „nyilvánvalóan többet árt a színháznak, mint használ”. Babarczy (OHA 2010) 14. Miután Csapó Virág színésznő Szita Károlynál kifogásolta, hogy a társulat az elvett szünnapokra és nyárra nem kapott fizetést, a polgármester Kamarell-lel megváltoztatta az összes színházi szerződést. Mohácsi János személyes közlése, 2012.

339 Mohácsi Jánostól kapott levelek, 2012.

340 Uo.

341 Mohácsi, Réthly és Rusznyák legalább részben Kaposváron maradt, az egyetem színházi tanszékén. Egy-egy produkcióban vendégrendezőként dolgoztak a Csiky Gergely Színházban is.

Levelet kapják:

Előadóművészeti Tanács, Színházi Kollégium, Színházi Társaság (Csizmadia Tibor elnök), Kaposvár Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal (Szita Károly főpolgármester), Kaposvár Megyei Jogú Város Jegyzői Hivatal (Dr. Kéki Zoltán címzetes főjegyző), Csiky Gergely Színház művészeti titkárság (Kamarell Márta, művészeti titkár)

Tisztelt Előadóművészeti Tanács! Tisztelt Elnök Úr! Tisztelt Polgármester Úr! Tisztelt Jegyző Úr! Tisztelt Művészeti Titkár Asszony!

Schwajda György igazgató sajnálatos és váratlan halála bizonytalan helyzetet teremtett a színházban. A társulat jövőbeni foglalkoztatásának kérdései és a jövő évad műsorgeterve azonnali intézkedéseket igényelnek.

Dr. Kéki Zoltán címzetes főjegyző úr levele szerint (amely a színház próbatábláján olvasható) a fenntartó – a Csiky Gergely Színház Nonprofit Kft. alapszabályára hivatkozva – „tartós távollétnek” tekinti Schwajda György halálát, s így a művészeti titkár hatáskörébe helyezi művészeti kérdésekben a döntéshozatalt. Kamarell Márta (színházunk művészeti titkára) soha ezelőtt nem döntött művészeti kérdésekben, előadás- vagy próbafolyamat tervezésében és megítélésében.

A Polgármester Úr és mások is Schwajda György végakaratainak tekintik a jövő évad műsorgetvét. Ezzel mindenki egyet tud érteni, de legjobb tudomásunk szerint ez az ún. „végakarát” csupán egy vázlatos tervezet. A műsorgetv a színház életének központi eleme, egyszerre érint négy területet: a művészeti kérdéseket (évad-műsorgetv és szereposztások), a humánpolitikai kérdéseket (szerződtekések, társulatépítés, vendégművészek), a költségvetést (a darabok költségvetése, a bérek költsége, a saját és vendégművészek bérezése), s nem utolsósorban kihát a napi munkarendre (műsor- és próbarendre), így meghatározza a színház napi műszaki-gazdasági működését is. Az igazgató úr nem hagyott valódi „végrendeletet” a színházzal kapcsolatban, nem hirdetett műsört a szerződtekési tárgyalások idejére, mert bizonytalan volt és a mostani pillanatig is az, hogy elkezdődik-e a színház rekonstrukciója. Elmondása szerint két párhuzamos műsorgetv készül: egy arra az esetre, ha sor kerül a felújításra, illetve egy másik arra az esetre, ha a felújítás elmaradna. Az átépítés részben az ő személyes közbenjárásán múlt, ennek forrása az ő halálával végképp bizonytalanná vált. Vagyis – éppen az ő szellemében – az új helyzetre vonatkozóan olyan terveket kell kidolgozni, amelyek megfelelő színvonalon biztosítják a színház működését. Ha vannak ténylegesen előkészített előadástervek, alkotókkal történt megegyezések, akkor azok a lehetőségekhez mérten valósuljanak meg, ha pedig csak szóban történtek egyeztetések, akkor azokat konkretizálni, valójában „műsorgetvszerűsíteni” kell.

Schwajda György hagyatékát akkor ápolhatjuk méltóan, ha igényes, szakmailag kiemelkedő műsorgetvet állítunk össze, amely nem csak a művészet és a közönség, de a társulat érdekeit is egyaránt szolgálja.

Kérdéseink:

Mennyiben tekinthető az igazgató tartós távollétének annak tragikus halála?

Művészeti szempontokból az – általunk ismert – évadterv improvizáltak és egy-sikúnak tűnik, például csupa könnyed darab szerepel benne. Ez fölveti azt a kérdést, hogy ez az évadterv valóban Schwajda György hagyatéka-e, vagy esetleg pusztán szóban felvetett lehetőségek sorozata. Léteznek-e aláírt szerződések a rendezőkkel? (Pl.: Keszég Lászlóval nem történt konkrét egyeztetés, mégis szerepel a vázlatos tervezetben, ellentétben Znamenák Istvánnal, aki annak ellenére, hogy előrehaladott tárgyalásokat folytatott Schwajda Györggyel, a Polgármester Úrhoz továbbított tervezetben mégsem kerül megemlítésre.) Ténylegesen hány írásos megállapodás jött létre a jövő évaddal kapcsolatban?

Schwajda György többeknek említette, hogy a 2010/11. évadban a kényszerű megtakarítások okán nem lesz operett. Információink szerint mégis egy nagyoperett az, amely biztos darabja a következő évadnak.

Az idei évben a színházat az „A” kategóriából való kieséstől a stúdióelőadások mentették meg. Ebben a műsorterv-vázlatban nincs stúdió-program, amely pedig létfontosságú lenne az előadásszámon kívül mind művészeti, mind foglalkoztatási szempontokból. Vajon a jelenlegi vázlatos műsorterv tudja-e garantálni a kötelező évi 180 előadást, amit felújítástól függetlenül a színháznak teljesítenie kell, ha meg akarja tartani „A” kategóriás besorolását? Tud-e az önkormányzat erről a problémáról egyáltalán? Tudja-e, hogy a kategória elvesztése után legalább két évbe telik, míg a színház újra elnyerheti jelenlegi besorolását?

Ugyancsak a színházi törvényből adódóan a színháznak garantálnia kell évi 60-80 előadást a leszerződött színészeknek. Ha nincs valakinek ennyi előadása, akkor is ki kell fizetni ezt az előadásszámot, különben törvénytelen a színészi státusba való besorolás, illetőleg a társulati tagság. Hogyan akarja ezt az előadásszámot garantálni ez a műsorterv? Különös tekintettel a vendégeket foglalkoztató operett-előadásra.

A fellépti díjas színészek egy szándéknyilatkozatot kaptak, amely szerint a konkrét műsorterv és a szereposztások ismeretében újabb tárgyalásra kerül sor, ahol a konkrét szerepek alapján egyenként lesznek megállapítva a fellépti díjak. Ki fogja vezetni ezeket a tárgyalásokat? Be fogja-e tartani az illető azokat a szóbeli ígéreteket, melyeket Schwajda György tett a szerződési tárgyalásokon?

A színháznak azonnal szüksége van egy kompetens művészeti vezetőre, még ha csak ideiglenes megbízással, átmeneti időre is. A jövő évad előkészítése nem csúszhat tovább, és Schwajda György eddig tett előkészületei mind a saját részvétele biztos tudatát föltételezik – vagyis valakinek, éppen a beállt sajnálatos esemény miatt, a megfelelő átalakítással is foglalkoznia kell.

Sürgősen kérjük az Előadóművészeti Tanács Színházi Kollégiumának állásfoglalását, valamint az érintettek válaszát.

Kelt: Kaposvár, 2010. 04. 27.

Mohácsi János és 18 társulati tag levele a szakmai szervezeteknek és a város vezetőinek
Rusznay Gábor küldeménye a szerzőnek, 2012

A színház felújítására továbbra sem volt fedezet. Az évadzárón Szita polgármester elmondta, hogy „Orbán Viktor kormányfő ismeri a színház állapotát, s ahogy lehetősége lesz rá, megadja a segítséget”.³⁴²

Az augusztusban összeült szakmai grémium³⁴³ egyöntetűen Rátóti Zoltán pályázatát ítélte legjobbnak. Többek szerint halálos ágyán őt javasolta utódjául Schwajda György is.³⁴⁴ A kaposvári közgyűlés őt, a Nemzeti Színház színészét (a zalai Magyarföld vállaltan jobboldali kötődésű polgármestere³⁴⁵) választotta igazgatónak 2014 végéig – politikai csaták nélkül, 23 igen szavazattal, két tartózkodással.

342 Vas András: Lesz állandó társulata a Csiky Gergely Színháznak? www.sonline.hu/somogy/kultura/lesz-allando-tarsulata-a-csiky-gergely-szinhaznak-310690 2010. június 11. Letöltés: 2011. június 17.

343 Oberfrank Pál veszprémi igazgató, Csáki Judit színikritikus, tanszékvezető, Szakonyi Zsófia színházművészeti referens, Tóth Géza szakszervezeti megbízott, Giber Vilmos kulturális tanácsnok, a bizottságot vezető Oláh Lajosné alpolgármester és a minisztérium küldöttje. Ascher Tamás színházrendező, rektor telefonon, Márta István színházigazgató levélben foglalt állást, de ezeket szavazatként nem vették figyelembe. Balassa Tamás: Schwajda György utódja nevét is örökül hagyta. www.sonline.hu/somogy/kozelet/schwajda-gyorgy-utodja-nevet-is-orokul-hagyta-322649 2010. augusztus 17. Letöltés: 2011. szeptember 23.

344 Uo. Babarczy László is ezt állítja. Giber Vilmos helyi képviselő szerint írásban tette meg a javaslatot, és állítása szerint ezt a családja is megerősíti. Rátóti szerint azonban ez csak találgatás. Annyit erősített csak meg, Schwajda – amint Kaposvárra került – jelezte, hogy színészként, rendezőként is számít rá. „Minden szakmai, vezetői tudását át akarta adni nekem. De amilyen pazarló az ember, úgy hittem: még sok időnk lesz együtt, ráér a közös munka. Mondogattam neki, jövök majd, csak kicsit később. Mert akkoriban fontos szerepeket kaptam a Nemzetiben. [...] Sok rendezővel és színigazgatóval dolgoztam már, ám színészként talán mellette éreztem leginkább biztonságban magamat.” Sándor Zs. (2010b). Rátóti egyébként három évvel korábban Schwajdával közösen pályázott a szolnoki színház vezetésére, de végül visszalépett. „A [sonline.hu](http://www.sonline.hu) honlapon tegnap megjelent, hogy a tavasszal elhunyt előző direktor, Schwajda György utódjának éppen Rátóti Zoltánt javasolta, kaposvári forrásaink ezt nem erősítették meg. Ám tény, hogy Schwajda és Rátóti jóban voltak, sőt Schwajda szeretett volna újra együtt dolgozni Kaposváron a Nemzeti Színház művészeivel” – írta a *Népszava* tudósítója. Balogh Gyula: Rátóti Zoltán lehet Schwajda utóda Kaposváron. *Népszava*, 2010. augusztus 18.

345 „Büszke akarok lenni arra, hogy magyar vagyok, és ne akarják velem elhitetni, hogy ez nem is olyan nagy dolog – nyilatkozta. – Az értékek közé beletartozik a *nemzet* fogalma, a *magyarságtudat* erősítése, de egy színházvezetést nem lehet ennek alárendelni.” Balassa Tamás: Rátóti Zoltán: a tehetség nem lehet politikafüggő. www.sonline.hu/somogy/kultura/ratoti-zoltan-a-tehetség-nem-lehet-politikafuggo-324433 2010. augusztus 28. Letöltés: 2011. szeptember 23.

A küzdelem nagy vesztese Keszég László lett, az addigi rendezői csapat egyik tagja.³⁴⁶ Úgy tűnt, hogy rá a fideszes körökben sem néztek rossz szemmel.³⁴⁷ Nem volt megosztó személyiség, Mohácsiék és Babarczy egyaránt támogatták, először Réthly Attila vetette fel, hogy pályázzon. Úgy tartották, ő lehetett volna az, aki leginkább megőrzi a színház kontinuitását. (Írta is a pályázatában: „szeretném én megújítva megőrizni és továbbvinni a kaposvári színházi tradíciót”.³⁴⁸) Ám Tóth Géza a szakmai meghallgatáson közölte: ő úgy tudja, vannak olyan a színházban, akik nem Keszéget tartanák alkalmasnak. „Tehát ha valami fáj – mondta később Keszég –, akkor az ez. Biztos voltam benne, hogy egységesen támogat a társulat.”³⁴⁹ Előzőleg bejelentette, sőt pályázatában meg is erősítette, hogy ha igazgató lesz, legalább egy évig senkivel sem dolgozik régi társai közül, beleértve Babarczyt – mert a viszonyuk elmérgesedett. Csáki Judit – a szakmai grémium legbefolyásosabb tagja – nem méltányolta ezt, de később megbánta, hogy mindkét pályázatra szavazva inkább Rátótit támogatta, akárcsak Tóth Géza.³⁵⁰ Mindez egyébként aligha befolyásolta a városi közgyűlés döntését.

Rátóti pályázatában a művészi minőség mellett a kettős örökséget emelte ki. Az egyik a „Kaposvár-jelenség”, a legenda, ami a múlté: „Nem legendát kell ápolni-örizni, hanem friss, élő, a jelenben érvényes, minőségi előadásokat létrehozni.” A másik örökség Schwajda György: „A száraz tényeken túl azt is ki kell mondanom, hogy a schwajdai örökség tiszteletben tartása számomra nem pályázati kényszerűség, hanem büszkén vállalt feladat.” És felvetette egy Schwajda drámaírói emlékpályázat kiírásának ötletét is.³⁵¹

346 Kettőjükön kívül még Lukáts Andor Kossuth-díjas színész (aki korábban évtizedekig a kaposvári társulat tagja, a legendás *Marat/Sade* egyik főszereplője volt), dr. Borbás János színész, jogász és Téri Sándor, a tatabányai színház szakmai igazgatóhelyettese pályáztak.

347 Keszég szükségesnek látja hangsúlyozni, hogy soha semmilyen kötődése nem volt a Fideszszel (személyes közlés, 2012).

348 Balassa Tamás: Rátóti Zoltán lett a Csiky Gergely Színház igazgatója. www.online.hu/somogy/kultura/ratoti-zoltan-lett-a-csiky-gergely-szinhaz-igazgatoja-323866 2010. augusztus 24. Letöltés: 2011. szeptember 23.

349 Keszég László személyes közlése, 2012. Keszég azt is elmondta, hogy őt Schwajda is kedvelte.

350 Csáki Judit és Tóth Géza személyes közlése, 2012.

351 Balassa Tamás: Rátóti Zoltán lett a Csiky Gergely Színház igazgatója. www.online.hu/somogy/kultura/ratoti-zoltan-lett-a-csiky-gergely-szinhaz-igazgatoja-323866 2010. augusztus 24. Letöltés: 2011. szeptember 23. Az emlékpályázatot 2011-ben ki is írták, 232 pályamunka futott be. <http://www.somogytv.hu/cikkek/75775/>; <http://7ora7.hu/hirek/tobb-mint-200-drama-szuletett-schwajda-gyorgy-emlekere> 2011. február 20.; <http://www.kultura.hu/main.php?folderID=952&articleID=311335&ctag=&iid=11> 2011. március 24. Letöltés: 2011. szeptember 23.

EPILOGUS

Rátóti érdekérvényesítő lehetősége jóval szerényebb volt elődjéénél. Schwajda idején kb. egymilliárd forintot kapott a színház, később csak mintegy 700 milliót.³⁵² A színházfelújítás elkezdését a 2011–12-es évad elejére tervezte, abban a reményben, hogy 2012 szeptemberében befejeződik. Fél év múlva azonban kiderült, hogy a rekonstrukciónak továbbra sincs semmi realitása, költségvetési forrásból semmilyen összeget nem kapnak.³⁵³

Rátóti hamarosan elküldte Mohácsit mint szerződéses rendezőt, majd Babarczyt, később Kocsis Pált távolította el a színháztól. Rosszul jártak az ún. szakmai nyugdíjasok is, akiknek Schwajda csak technikai trükkként változtatta meg a szerződését. Rátótinak már semmi korábbi kötelezettséget nem kellett betartania, vagyis munkát alig kapnak, így rendkívül alacsony nyugdíjhoz jutnak.³⁵⁴ Rátóti folytatta a schwajdai hagyományt: főleg kívülről hívott rendezőket, színészeket, így a társulat kevésbé érvényesült. A bemutatók száma is csökkent. A korábbi művészeti tradíciók végképp megszaktak, mégpedig tudatosan, ezt az új igazgató nem is palástolta.³⁵⁵

Történetünk végére értünk: abban talán mindenki egyetért, hogy az ország egyik legpatinásabb színháza eljelentéktelenedett, azaz kommersz intézménnyé vált. Mohácsi János így fogalmaz: „Hogy a jelenlegi kaposvári színház előadásai jelentenének valamit a mai magyar színházi életben, hogy fontos esemény lenne, amikor ott előadás van, azt nem látom.” Keszég László: „Most azt mondják a társulat tagjai: »minden rendben, csak az előadásaink rosszak«. De tényleg teljesen más ez a mai kaposvári színház.” Kocsis Pál: „Most még a bulvár produkciónak se jönnek be.” Rusznyák Gábor: „Ahogy én érzékelem és tudom, a város nem értékeli valami túl nagyra a Bérczes³⁵⁶–Rátóti-féle »Új Csiky«, sőt hiányérzetük van, s nem csak azért, mert nincs POSZT, nincsenek díjak, hanem azért, mert rosszak az előadások. S ez nem elégtétel (mondjuk nekem), hanem következmény. Következménye annak,

352 Rusznyák Gábor személyes közlése, 2012.

353 Balassa Tamás: Rátóti Zoltán fiatalít és új arcot ad a Csikynek. www.sonline.hu/somogy/kultura/ratoti-zoltan-fiatalit-es-uj-arcot-ad-a-csikynek-350053 2010. december 17. Letöltés: 2011. szeptember 23. „Lehetett tudni, hogy Rátóti lesz a befutó. Én azt éreztem, hogy Schwajda helyett nem találtak megfelelő embert. Aki hozni fogja a befektetőket, aki tud lobbizni, aki megfelelő pozícióban van a Fidesznel.” Rusznyák Gábor személyes közlése, 2012.

354 Mohácsi János és Tóth Géza személyes közlése, 2012.

355 Ezt számos nyilatkozata alátámasztja, sőt a szlogenjei is: „Újratervezés”; „Hatni szeretnénk – újra és másképp – a hatásoktól fáradt emberek érzelmeire, értelmére.” Ménési (2012) 25.

356 Bérczes László szakíró, aki Rátóti megválasztásával a társulat művészeti vezetője lett.

hogy a politikusok döntései mögött pitiáner játszmák húzódnak meg, s legkevésbé sem a valódi társadalmi igényt szolgálják. Csak hát a következmények egyáltalán nem pitiánerek, sőt... Megszűnt egy műhely, maradt egy épület.” Réthly Attila: „Azt lehetett látni, hogy Schwajda ambíciói Rátótival el fognak halni.”³⁵⁷

Mint láttuk, a belső feszültségek is hozzájárultak a hanyatláshoz. A konfliktusok azonban előbb-utóbb mindenütt bekövetkeznek. A színházi szakemberek körében általános az a vélemény, hogy a kaposvári műhely így is kivételesen hosszú ideig működött kiválóan. Spiró György: „Egy színház hét évig tart. A hét év alatt megtörténik minden. Mindenki mindenkivel lefekszik, mindenki mindenkivel összevész, mindenki mindenkivel elárul – ez hét évig tart, addig működik minden, és aztán tovább kell állni. Na és Kaposvár minimum háromszor hét évet nagyon magas színvonalon kibírt. Ez hihetetlen! Erre nincs példa Magyarországon!”³⁵⁸

A külső viszonyok sem kedveztek, és nemcsak politikai szempontból. Mohácsi: „1988-ban a nómenklatúra kezdte tisztelni a szakértelmet, másrészt sznobok is lettek. Ebből most egyik sincs, se szakértelem, se sznobság. Most szarnak bele az egészbe, magasról, úgy, ahogy van. Ez nem kizárólag a Fideszre vonatkozik, hanem a teljes kultúrpolitikára. Ez a masszív kultúraellenesség, ami most van, az egészen riasztó. Egyáltalán nem volt ez jellemző a rendszerváltás előtt.”³⁵⁹ Hasonlóképpen látja ezt Pándi András, az egykori művészeti fősztályvezető is: „Tóth Dezső ismerte az irodalmi élet szereplőit, és olvasta az írásait is. Ma ez messzemenőkéig nem jellemzi az irányító apparátust. Olyan emberekről beszélünk – a régmúltból –, akik ha leültek Eörsi Istvánnal, elolvasták a műveit. Azt is, amit szerettek, azt is, amit nem. Most ilyesmi elő sem fordul: ha bármilyen funkcionáriust megkérdezel, egy nyegle harmincévest, az olyan műveletlen, hogy legszívesebben sírva fakadnék.”³⁶⁰

Ascher Tamás szerint a nyolcvanas évek második felében a cenzorok már többnyire rossz lelkiismerettel korlátozták a színházat, mert tudták, hogy az érték, ám az „új idők demokráciájának büszke polgárai büszkén vállalják, hogy nem értenek a színházhoz, nem is érdekli őket, büszkén kulturálatlanok, mondván, hogy itt az lesz, amit mi akarunk, mert mi adjuk a pénzt. Ami természetesen nem igaz, mert az adófizetők pénzét osztják szét.”³⁶¹

357 Személyes közlések, 2012. Tóth Géza szerint is megszűnt a „Kaposvár-jelenség”.

358 Személyes közlés, 2012.

359 Személyes közlés, 2012. „A politikusokat már nem érdekli a színházi kultúra; nincs benne annyi pénz” – teszi hozzá Tóth Géza (személyes közlés, 2012).

360 Személyes közlés, 2012.

361 Ascher Tamás nyilatkozata Friderikusz Sándornak. *Színház*, 2008. 11. DVD-melléklet.

Számomra azonban a kultúrpolitikai szempont a leglényegesebb. Leszögezhető, hogy a kaposvári Csiky Gergely Színház ledarálását legfőképpen a Fidesz erőfőlénye eredményezte.³⁶² (Az aczéli kultúrpolitika jóval szerényebb sikert könyvelhetett el e színház megrendszabályozásában.³⁶³) Erre egyébként már a 2007-es botrányok idején is lehetett számítani.³⁶⁴

Mindezt egy korábbi kaposvári főrendező, Gothár Péter így foglalta össze: „Amikor eldőlt, hogy a Schwajdáé lesz a vezetés, és nem a kaposvári gyerekeké, vagyis nem hagyják, hogy az ott felnőtt művészgeneráció a saját útját járja, hanem Schwajda jön a saját koncepciójával – amelyről lehetett tudni, hogy az milyen –, akkor nyilvánvaló volt, hogy azt akarják: ne legyen *olyan* színház többet. És bevetni sóval. Úgy látom, most az a só van, amit *ők* szerettek volna.”³⁶⁵

362 „Populista vezérek nem szokták kedvelni a társadalomkritikus, önálló gondolkodásra nevelő elitművészetet. Jobban pártolják az olyan »ágazatokat«, amelyek széles tömegekre hatnak, táplálják a nemzeti önérzetet. Ilyen a sport is, amelynek lényegesen kiemeltebb szerep jut, mint a magaskultúrának. Ennek folyamatosan csökkentik a támogatását, mint most a költségvetésből is kiderült.” Sándor Zs. (2010a) 32–33.

363 A rendszerváltás óta sokan terjesztik azt a rosszindulatú képtelenséget, hogy a „Kaposvár-jelenséget” valójában az MSZMP agitációs-propaganda osztályán „találták ki”. Ezt mondta – Sztankay Ádám szerint – Schwajda is. Sztankay (2008) 36. Valójában ezt a nézetet vallja a kaposvári színház jelenlegi rendezője is: „Viszont abban nem hiszek, hogy a rendszerváltás előtti politizáló színházat folytatni kellene. Azokban az időkben [a kádári rendszerben] a kaposvári színház közéleti fórum volt, itt ki lehetett mondani olyan dolgokat, amelyeket máshol nem.” Sándor Zs. (2010b).

364 Indulatok vannak, valódi párbeszéd nincs. *Népszava* online, 2007. március 11. Idézi a *Színház*, 2008. 11. DVD-melléklet.

365 Személyes közlés, 2012.

HIVATKOZÁSOK

Ács (OHA)

Ács János-interjú. Készítette Eörsi László 2009–2010-ben. In *A kaposvári Csiky Gergely Színház a kádári kultúrpolitika fényében*. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 922. sz.

Apáti (1977)

APÁTI MIKLÓS: Pisztoly az uborkásüvegben (Kaposvár: Ivanov). *Film, Színház*, Muzsika, 1977. október 15.

Ascher (OHA)

Ascher Tamás-interjú. Készítette Eörsi László 2008-ban. In *A kaposvári Csiky Gergely Színház a kádári kultúrpolitika fényében*. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 922. sz.

Babarczy (1991)

BABARCZY LÁSZLÓ: Mag hó alatt. Lejegyezte: Stromajer Andrea. *Kritika*, 1991. 6.

Babarczy E. (2006)

BABARCZY ESZTER: Babarczy nem mond le Kaposváron. hvg.hu/kultura/20060828babarczykaposvar 2006. augusztus 28.

Babarczy (OHA 2008)

Babarczy László-interjú. Készítette Eörsi László 2008-ban. In *A kaposvári Csiky Gergely Színház a kádári kultúrpolitika fényében*. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 922. sz.

Babarczy (OHA 2010)

Babarczy László-interjú. Készítette Eörsi László 2010-ben. In *A kaposvári Csiky Gergely Színház a kádári kultúrpolitika fényében*. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 922. sz.

Barta (1986)

BARTA ANDRÁS: A mai magyar színházról – tizenkét tételben. Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *Mozgó Világ*, 1986. 2.

Bécsy (1986)

BÉCSY TAMÁS: Lehet-e ma drámát írni? Kérdések új magyar drámák kapcsán. *Színház*, 1986. 8.

- Bej (1988)
 BEJ [BEKES JÓZSEF]: „Nekünk a teljes embert kell nézni”. *Kaposvári Mutató*, 1988. 12.
- Bérczes (1989)
 BÉRCZES LÁSZLÓ: Vezetőválság, Beszélgetések színházrendezőkkel. *Színház*, 1989. 1.
- Bérczes (1996)
 BÉRCZES LÁSZLÓ: Másszínház Magyarországon 1945–89. I–III. Harmadik rész. *Színház*, 1996. 5. (Az első két rész a két előző számban jelent meg.)
- Bérczes (1997)
 BÉRCZES LÁSZLÓ: Tegnap és ma. Színház-est Ács Jánossal. *Színház*, 1997. 3.
- Berkes (1981)
 BERKES ERZSÉBET: „...Ők a kor foglalatjai”. Polemikus jegyzetek a színházról. *Kritika*, 1981. 12.
- Bogácsi (1991)
 BOGÁCSI ERZSÉBET: *Rivalda-zárlat. Interjúk, dokumentumok a színházpolitikáról*. Budapest, 1991, Dovin.
- Bóta (1990)
 BÓTA GÁBOR: Nem hiszek a polihistorokban. Beszélgetés Mészáros Tamással. *Kritika*, 1990. 1.
- Bóta [2004]
 BÓTA GÁBOR: *Koltai Róbert, Pogány Judit*. Budapest, [2004] Budapest-Print.
- Bóta (2005)
 BÓTA GÁBOR: Én még soha nem láttam felborult évadot. Beszélgetés Mohácsi Jánossal. *Kritika*, 2005. 1.
- Bozóki (1998)
 BOZÓKI ANDRÁS: Aczél és Pozsgay. *Beszélő*, 1998. 12.
- Czimer (1976)
 CZIMER JÓZSEF: Színházi viták után. *Élet és Irodalom*, 1976. május 22.
- Csáki (1982)
 CSÁKI JUDIT: Beszélgetés a profilról Babarczy Lászlóval. *Színház*, 1982. 12.
- Csáki (1995)
 CSÁKI JUDIT: A nehéz Barbara. *Kritika*, 1995. 11.
- Csáki (1999)
 CSÁKI JUDIT: „Ez egy fantasztikusan egységes szakma”. Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *Színház*, 1999. 4.
- Csáki (2007)
 CSÁKI JUDIT: Téboly. *Magyar Narancs*, 2007. március 29.

- Csáki (2008)
 CSÁKI JUDIT: Kaposvári finálé. *Magyar Narancs*, 2008. március 6.
- Csáki (2009)
 CSÁKI JUDIT: „A nagy mesék érdekelnek”. Beszélgetés Mohácsi Jánossal. *Magyar Narancs*, 2009. június 4.
- Csáki (2010)
 CSÁKI JUDIT: Színház – Reped a fal – A West Side Story Kaposváron. *Magyar Narancs*, 2010. február 25.
- Csányi (2004)
 CSÁNYI JÁNOS: Fordulópont. *Élet és Irodalom*, 2004. december 17.
- Dékány–Bagó (1965)
 DÉKÁNY SÁNDOR–BAGÓ LÁSZLÓ (összeáll.): *A Csiky Gergely Színház fennállásának 10 éve. 1955–1965*. [Kaposvár], 1965, Somogy Megyei Nyomda.
- Demeter (1971)
 DEMETER IMRE a Sirályról. *Film, Színház, Muzsika*, 1971. október 9. In Színházi műhelyek (1982).
- Dobszay–Kelemen (2011)
 DOBSZAY JÁNOS–KELEMEN ZOLTÁN: Színházigazgató. Portré: Máté Gábor. *HVG*, 2011. szeptember 21.
- Eörsi I. (1977)
 EÖRSI ISTVÁN: Aszkézis minden mennyiségben. *Színház*, 1977. 1.
- Eörsi L. (2003)
 EÖRSI LÁSZLÓ: Tóth Ilona. In uő: *Mitoszok helyett – 1956*. Budapest, 2003, Noran, 201–257.
- Forgách (2004)
 FORGÁCH ANDRÁS: Kitörési pont. *Jelenkor*, 2004. 6.
- Földes (1995)
 FÖLDES ANNA: Igazán jól érzem itt magam. Beszélgetés Molnár Piroskával. *Színház*, 1995. 8–9.
- Gajdó (2007)
 GAJDÓ TAMÁS: Jelentős korszakok – emlékezetes pillanatok. A magyar színházművészet fontosabb törekvései az 1970-es évektől 1989-ig. In uő szerk.: *Színház és politika*. Budapest, 2007, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 307–346.
- Gáspár (2009)
 GÁSPÁR FERENC: *Levél a rendezőnek*. hetivalasz.hu/visszhang/level-a-rendezonek-21224/ 2009. december 1.
- Gerold (1989)
 GEROLD LÁSZLÓ: Marat/Sade. *Híd*, 1989. 12.
- Gervai (2004)
 GERVAI ANDRÁS: *Fejjel a falnak*. Beszélgetés Gazdag Gyulával. *Kritika*, 2004. 1.

- Gulyás (1993a)
 GULYÁS J. ATTILA: Molière porszívócsővel. Beszélgetés Lukáts Andorral. *Magyar Narancs*, 1993. május 27.
- Gulyás (1993b)
 GULYÁS J. ATTILA: Villámok – Évad végi szilánkok a Csiky Gergelyből. *Magyar Narancs*, 1993. július 29.
- Győrffy (2002)
 GYÖRFFY MIKLÓS: Hamlet a romokon. Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *168 Óra*, 2002. január 14.
- György (1982)
 GYÖRGY PÉTER: A változások ára. *Színház*, 1982. 3.
- Huszka (1997)
 HUSZKA IMRE: A bomlásvirág. *168 Óra*, 1997. február 25.
- Huszka (2002)
 HUSZKA IMRE: Rosszkedvünk nyara. Interjú Valló Péterrel. *168 Óra*, 2002. július 25.
- Huszka (2007)
 HUSZKA IMRE: Örült hadak – Politikai abszurd Kaposváron. www.168ora.hu/arte/orult-hadak-7493.html 2007. április 4.
- Huszka (2008a)
 HUSZKA IMRE: Botrányos évadnyitó Kaposváron. www.168ora.hu/arte/botranynos-evadnyito-kaposvaron-23816.html 2008. szeptember 3.
- Huszka (2008b)
 HUSZKA IMRE: Ganédomb az egész világ? www.168ora.hu/arte/ganedomb-az-egesz-vilag-28063.html 2008. december 14.
- Huszka (2008c)
 HUSZKA IMRE: Kivert hadak. www.168ora.hu/arte/kivert-hadak-20168.html 2008. május 11.
- Huszka (2008d)
 HUSZKA IMRE: Színházat vesz magának a Fidesz. www.168ora.hu/itt-hon/szinهازat-vesz-maganak-a-fidesz-27311.html 2008. november 30.
- Huszka (2010)
 Hétmilliárd nyomában. Kaposvári Színház. Schwajda György halála átírt mindent... www.168ora.hu/arte/schwajda-gyorgy-babarczy-laszlo-kamarell-marta-kaposvari-szinهاز-kerenyi-imre-szita-karoly-torocsik-mari-56058.html 2010. június 6.
- Imre (2008)
 IMRE ZOLTÁN: A késő Kádár-kori szocializmus és a (nemzeti) színház keretei – A Nemzeti Színház 1981-es *Halleluja* előadása. www.szinهاز.net/images/stories/halleluja_tanulmny.pdf

- Imre–Ring (2010)
 IMRE ZOLTÁN–RING ORSOLYA (szerk.): *Szigorúan bizalmas. Dokumentumok a Nemzeti Színház Kádár-kori történetéhez*. Budapest, 2010, Ráció.
- Iványi (2012)
 IVÁNYI ZSÓFIA: „Küzdök a sztereotípiák ellen”. Beszélgetés Ascher Tamással. <http://magyarnarancs.hu/szinhaz2/kuzdok-a-sztereotipiak-ellen-79560> 2012. április 12.
- J. Győri (2005)
 J. GYŐRI LÁSZLÓ: Legalább ismét ellenzékben érezhetem magam. Beszélgetés Eörsi Istvánnal. *Élet és Irodalom*, 2005. február 7.
- J. Győri (2011)
 J. GYŐRI LÁSZLÓ: „A nemzeti dráma színházasítása”. Beszélgetés Ascher Tamással. *Élet és Irodalom*, 2011. október 21.
- Jakus (2008)
 JAKUS IBOLYA: Csiky-csuki. A kaposvári színház átszervezése. *HVG*, 2008. december 6.
- Jakus (2010)
 JAKUS IBOLYA: A legenda oda. A kaposvári színház agóniája. *HVG*, 2010. május 29.
- Kálmán (2011)
 KÁLMÁN MÁRIA: Zsámbéki Gábor, Ivanov, 1977. In Jákfalvi Magdolna: *A 20. századi magyar színháztörténeti kánon alakulása*. Budapest, 2011, Balassi, 99–107.
- Karsai (2010)
 KARSAI GYÖRGY: A színművészet magasiskolája. *Színház*, 2010. 1.
- Kepes (1977)
 KEPES ANDRÁS: A kulturális élet kérdéseiről. Beszélgetés Pozsgay Imrével. *Kritika*, 1977. 10.
- Kéry (1980)
 KÉRY LÁSZLÓ: Folytatás és megújulás. *Kritika* 1980. 7.
- Koltai (1976)
 KOLTAI TAMÁS: Már megint Kaposvár. *Mozgó Világ*, 1976. 5.
- Koltai (1980)
 KOLTAI TAMÁS: Nehéz Barbara. *Új Tükör*, 1980. augusztus 27.
- Koltai (1982)
 KOLTAI TAMÁS: Új formák, új tartalmak. *Híd*, 1982. 10.
- Koltai (1989)
 KOLTAI TAMÁS: Újranéző. 109. előadás. *Képes* 7, 1989. október 21.
- Koltai (1990)
 KOLTAI TAMÁS: A Jelec-jelenség. *Színház*, 1990. 12.
- Koltai (1991)
 KOLTAI TAMÁS: Évadváltás. *Színház*, 1991. 6.

- Koltai (1998)
 KOLTAI TAMÁS: A (színházi) fordulat éve. *Beszéltő*, 1998. 3.
- Koltai (2001a)
 KOLTAI TAMÁS: Udvar, utca, szabad tér. *Élet és Irodalom*, 2001. július 27.
- Koltai (2001b)
 KOLTAI TAMÁS: Vita az értelmiség elgyávulásáról. *168 Óra*, 2001. július 19.
- Koltai (2003a)
 KOLTAI TAMÁS: Az én Kaposvárom. Harminc évad, és ami utána jön. *Színház*, 2003. 11.
- Koltai (2003b)
 KOLTAI TAMÁS: Nem hiszem el. *Színház*, 2003. 2.
- Koltai (2004a)
 KOLTAI TAMÁS: Nem a legjobb. *Színház*, 2004. 4.
- Koltai (2004b)
 KOLTAI TAMÁS: A színház nem a szakmáért van. Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *Színház*, 2004. 12.
- Koltai (2005)
 KOLTAI TAMÁS: Minőség és szenvedély. Beszélgetés Ascher Tamással. *Színház*, 2005. 6.
- Koltai (2007)
 KOLTAI TAMÁS: Rémmitológia. *Élet és Irodalom*, 2007. január 19.
- Koltai (2008)
 KOLTAI TAMÁS: Rombolni nem színházat építeni jön. *Élet és Irodalom*, 2008. április 25.
- Koltai (2009a)
 KOLTAI TAMÁS: Színházban elbeszélve. www.168ora.hu/arte/szinhazban-elbeszelve-29446.html 2009. január 26.
- Koltai (2009b)
 KOLTAI TAMÁS: Teljes és vitathatatlan. *Élet és Irodalom*, 2009. február 13.
- Koltai R. (OHA)
 Koltai Róbert-interjú. Készítette Eörsi László 2009-ben. In *A kaposvári Csiky Gergely Színház a kádári kultúrpolitika fényében*. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 922. sz.
- Kovács (1989)
 KOVÁCS DEZSŐ: Eörsi István: A kihallgatás. *Kritika*, 1989. 4.
- K[ovács] (1989)
 K[OVÁCS] D[EZSŐ]: „Rajtunk nem fog múlni...” Beszélgetés Szőke Istvánnal. *Színház*, 1989. 11.
- Kovács (1999)
 KOVÁCS DEZSŐ: A moderntől a posztmodernig. Tegnap mítoszok, mai tanulságok. *Színház*, 1999. 12.

- Kovács (2007)
 KOVÁCS DEZSŐ: POSZT 2007. *Kritika*, 2007. 7–8.
- Kovács B. (2008)
 KOVÁCS BÁLINT: A kaposvári Csiky Gergely Színház átalakulása – Új férfinéz új színház kell. *Magyar Narancs*, 2008. december 11.
- Köpeczi (1983)
 KÖPECZI BÉLA: A forradalom értelmezése – Marat ürügyén. *Kritika*, 1983. 2.
- Kövári (2005)
 KÖVÁRI ORSOLYA: Most jött el a Kánaán. Beszélgetés Kulka Jánossal. *Színház*, 2005. 10.
- Kövári (2006)
 KÖVÁRI ORSOLYA: Egy könyörtelen bajkeverő. Babarczy László Eörsi Istvánról. *Kritika*, 2006. 10. Közli: *Időnk Eörsivel*. Összeállította és szerkesztette: Kis János és Kőrössi P. József. Budapest, 2007, Noran, 172–173.
- Kövári (2007)
 KÖVÁRI ORSOLYA: Most a lehetetlent kell megkísérelni. Beszélgetés Znamenák Istvánnal. *Kritika*, 2007. 5.
- Kristóf (2011)
 KRISTÓF BORBÁLA: Gothár Péter, Diótörő, 1984. In Jákfalvi Magdolna: *A 20. századi magyar színháztörténeti kánon alakulása*, Budapest, 2011, Balassi, 135–142.
- Ligeti Nagy (1985)
 LIGETI NAGY TAMÁS: Bámulatosan... *Képes Újság*, 1985. április 6.
- Lőrincz–Takács (2005)
 LŐRINCZ SÁNDOR–TAKÁCS ZOLTÁN: *Kaposvári Thália: Csiky Gergely Színház, 1955–2005*. Kaposvár, 2005, Powerprint.
- Lukáts (OHA)
 Lukáts Andor-interjú. Készítette Eörsi László 2010-ben. In *A kaposvári Csiky Gergely Színház a kádári kultúrpolitika fényében*. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 922. sz.
- Magyar–Duró (1977)
 MAGYAR FRUZZSINA–DURÓ GYŐZŐ: Beszélgetés Zsámbéki Gáborral. *Kritika*, 1977. 10.
- Magyar–Duró (1978)
 MAGYAR FRUZZSINA–DURÓ GYŐZŐ: Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *Színház*, 1978. 2.
- Mályuszné (1963a)
 MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR EDIT: *Beszámoló a kaposvári Csiky Gergely Színház 1962–63. évadának első feléről*. Kézirat, 1963. február 28.

- Mályuszné (1963b)
 MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR EDIT: *Évadértékelés a kaposvári Csiky Gergely Színházról*. Kézirat, 1963. június 12.
- Marsovszky (2003)
 MARSOVSZKY MAGDOLNA: A kultúrpolitika védelmében. beszelo.c3.hu/03/12/06marsovszky.htm
- Marx (1994)
 MARX JÓZSEF: Miért járnak az emberek színházba? *Színház*, 1994. 5.
- Máté (1994)
 MÁTÉ GÁBOR: Vita Gy-vel. *Magyar Narancs*, 1994. január 27.
- Ménesi (2012)
 MÉNESI GÁBOR: „Nem istentől elrugaszkodott dolgokat kérek”. Beszélgetés Mohácsi Jánossal. *Kritika*, 2012. 7–8.
- Mihályi (1975a)
 MIHÁLYI GÁBOR: Közösségi-rendezői színház vidéken. *Nagyvilág*, 1975. 1.
- Mihályi (1975b)
 MIHÁLYI GÁBOR: Régi és új színházi vitákról. *Kritika*, 1975. 7.
- Mihályi (1978)
 MIHÁLYI GÁBOR: *Színházról vitázva*. Budapest, 1978, Népművelési Propaganda Iroda.
- Mihályi (1984)
 MIHÁLYI GÁBOR: *A Kaposvár-jelenség*. Budapest, 1984. Múzsák.
- Mihályi (1985)
 MIHÁLYI GÁBOR: Még egyszer a színházi struktúráról. *Kritika*, 1985. 5.
- Mihályi (1987)
 MIHÁLYI GÁBOR: Ki tudja? Töprengések a kaposvári Szent Johanna alkalmából. *Színház*, 1987. 8.
- Mihályi (2008)
 MIHÁLYI GÁBOR: A kaposvár-jelenség vége. *Criticai Lapok Online*, 2008. 10. www.criticailapok.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=36547
- Mihályi (2009)
 MIHÁLYI GÁBOR: Még mindig Kaposvár. *Élet és Irodalom*, 2009. április 10.
- Molnár (OHA)
 Molnár Piroska-interjú. Készítette Eörsi László 2010-ben. In *A kaposvári Csiky Gergely Színház a kádári kultúrpolitika fényében*. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 922. sz.
- Molnár Gál (1984)
 MOLNÁR GÁL PÉTER: Mihályi Gábor: A Kaposvár-jelenség. *Kritika*, 1984. 4.

- Molnár Gál (1985)
 MOLNÁR GÁL PÉTER: Színházi kiskaté. *Filmvilág*, 1985. 12.
- Molnár Gál (1986)
 MOLNÁR GÁL PÉTER: Kornis Mihály: Kozma. *Kritika*, 1986. 6.
- Molnár Gál (1989)
 MOLNÁR GÁL PÉTER: Sheila Nicholls magyar néneje. *Mozgó Világ*, 1989. 8.
- Molnár Gál (1990)
 MOLNÁR GÁL PÉTER: Glosszák Eörsi glosszáihoz. *Mozgó Világ*, 1990. 1.
- Molnár Gál (2007)
 MOLNÁR GÁL PÉTER: 56 06 / örült lélek vert hadak. *Mozgó Világ online*, 2007. 4. mozgovilag.com/?p=3067
- Nádra–Dérczy (1978a)
 NÁDRA VALÉRIA–DÉRCZY PÉTER: „Csak megértésről van szó”. Beszélgetés Troszt Tiborral. *Kritika*, 1978. 7.
- Nádra–Dérczy (1978b)
 NÁDRA VALÉRIA–DÉRCZY PÉTER: „Hosszú és kemény meccs lesz ez!” Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *Kritika*, 1978. 7.
- Nánay (1973)
 NÁNAY ISTVÁN: Évkezdés vidéken. *Színház*, 1973. 1.
- Nánay (1974)
 NÁNAY ISTVÁN: Hogyan játszunk Shakespeare-t? *Színház*, 1974. 4.
- Nánay (1986)
 NÁNAY ISTVÁN: Nostalgia és leszámolás. Zenés darabok a hatvanas évekről. *Színház*, 1986. 8.
- Nánay (1999a)
 NÁNAY ISTVÁN: Indul a Katona. Egy színházalapítás háttere. *Beszélő*, 1999. 2.
- Nánay (1999b)
 NÁNAY ISTVÁN: Kiürültek a fiókok. *Beszélő*, 1999. 10.
- Nánay (2001)
 NÁNAY ISTVÁN: Alantasok, gyász! *Színház*, 2001. 3.
- Pályi (1982a)
 PÁLYI ANDRÁS: Artaud – hétköznapi használatra. Avagy: a színház mint közösségi lelkiismeret. *Mozgó Világ*, 1982. 3.
- Pályi (1982b)
 PÁLYI ANDRÁS: Jelenlét és ironia. *Színház*, 1982. 12.
- Pályi (1989)
 PÁLYI ANDRÁS: Stílus és „szellemi állapot”. *Színház*, 1989. 4.
- Pitrolffy (2004)
 PITROLFFY TAMARA: Miért engem választott? Beszélgetés Pogány Judittal. *168 Óra*, 2004. február 26.

- Pogány (OHA)
 Pogány Judit-interjú. Készítette Eörsi László 2010-ben. In *A kaposvári Csiky Gergely Színház a kádári kultúrpolitika fényében*. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 922. sz.
- Pór (1990)
 PÓR ANNA: Töprengések rohanó időben. *Kritika*, 1990. 3.
- Rádai (2007)
 RÁDAI ESZTER: „Bár érezném azt az örömet”. Beszélgetés Jordán Tamással. *Mozgó Világ*, 2007. 11.
- Radics (1983)
 RADICS VIKTÓRIA: A Marat/Sade jugoszláviai sajtóvisszhangjáról. *Színház*, 1983. 2.
- Révész (1997)
 RÉVÉSZ SÁNDOR: *Aczél és korunk*. Budapest, 1997, Sík.
- Róna (1982)
 RÓNA KATALIN: Mediatív játék. *Film, Színház, Muzsika*, 1982. február 6.
- Saad (1990)
 SAÁD KATALIN: Üzenet Kaposvárnak. *Színház*, 1990. 9.
- Sándor L. (1992)
 SÁNDOR L. ISTVÁN: Alternatív modell. Beszélgetés Jordán Tamással. *Színház*, 1992. 11.
- Sándor L. (1998)
 SÁNDOR L. ISTVÁN: Venyegyikt Jerofejev: Walpurgis-éj avagy a Kövendég léptei. *Kritika*, 1998. 7.
- Sándor L. (2001)
 SÁNDOR L. ISTVÁN: Válaszúton. A vidéki színházak egy évadja. *Jelenkor*, 2001. 6.
- Sándor L. (2007)
 SÁNDOR L. ISTVÁN: Csak színházat szeretnék csinálni. Beszélgetés Znamenák Istvánnal. *Ellenfény*, 2007. 5.
- Sándor L. (2008a)
 SÁNDOR L. ISTVÁN: *Ez egy jó színház*. Beszélgetés Znamenák Istvánnal. *Ellenfény*, 2008. 3. <http://www.ellenfeny.hu/szinhazmuveszet/videk/ez-egy-jo-szinhaz-znamenak-istvan>
- Sándor L. (2008b)
 SÁNDOR L. ISTVÁN: A gömb, amit magunk előtt látunk. Beszélgetés Ruzsnyák Gáborral. *Ellenfény*, 2008. 4–5.
- Sándor L. (2008c)
 SÁNDOR L. ISTVÁN: *Mi a jövőnk?* Beszélgetés Réthly Attilával. *Ellenfény*, 2008. 7–8.

- Sándor L. (2008d)
 SÁNDOR L. ISTVÁN: Sötét foltok a jövőben. Beszélgetés Mohácsi Jánossal. *Ellenfény*, 2008. 6.
- Sándor Zs. (2001)
 SÁNDOR ZSUZSANNA: Az elvek nem titkosak. Beszélgetés Csákányi Eszterrel. *168 Óra*, 2001. október 11.
- Sándor Zs. (2010a)
 SÁNDOR ZSUZSANNA: Betelt a pohár. Beszélgetés Radnóti Sándorral. *168 Óra*, 2010. november 11.
- Sándor Zs. (2010b)
 SÁNDOR ZSUZSANNA: A bizalom színháza – beszélgetés Rátóti Zoltánnal. www.168ora.hu/arte/ratoti-zoltan-kaposvari-szinhas-nemzeti-szinhasz-schwajda-babarczy-koltai-robert-61197.html 2010. szeptember 18.
- Schuller (2008)
 SCHULLER GABRIELLA: A trauma színrevitele Ács János Marat/Sade-rendezésében. *Színház*, 2008. 11.
- Sebők (2008)
 SEBŐK BORI: Zárt-osztály. *Ellenfény*, 2008. 4–5.
- Serf (2007)
 SERF ANDRÁS: Drámai mélypontok. *HVG*, 2007. április 28.
- Simonffy (1977)
 SIMONFFY ANDRÁS: Régi jó ötvenes évek, avagy ember lett-e az én kis-unokám? *Élet és Irodalom*, 1977. március 19.
- Siposhegyi (1986a)
 SIPOSHEGYI PÉTER: Ez van, nincs más? A Munkásoperett Kaposvárott. *Mozgó Világ*, 1986. 8.
- Siposhegyi (1986b)
 SIPOSHEGYI PÉTER: A Nagy Falon innen (vagy túl) – Kornis Mihály Kozma című drámájáról. *Mozgó Világ*, 1986. 8.
- Spiró (1996)
 SPIRÓ GYÖRGY: Jó film, rossz cím. *Filmvilág*, 1996. 5.
- Spiró (2011)
 SPIRÓ GYÖRGY: *Kanásztánc. Válogatott esszék, vallomások, publicisztikák*. Digitális Irodalmi Akadémia. Budapest, 2011, Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Stuber (1990)
 STUBER ANDREA: Megkülönböztetett járművek. Beszélgetés Szabó István-nal. *Színház*, 1990. 11.
- Szabó (1992)
 SZABÓ ISTVÁN: Tények és remények. *Színház*, 1992. 11.
- Szabó (1994)
 SZABÓ ISTVÁN: Számok és irányok. *Színház*, 1994. 8.

- Szántó (1977)
SZÁNTÓ JUDIT: Kaposváriak Budapesten. *Új Tükör*, 1977. március 27.
- Szántó (1980)
SZÁNTÓ JUDIT: A nehéz Barbara. *Új Tükör*, 1980. június 1.
- Szántó (1986)
SZÁNTÓ JUDIT: Kornis Mihály: Kozma. *Új Tükör*, 1986. 7.
- Székely (1993)
SZÉKELY GÁBOR: A közös platform. *Kritika*, 1993. 2.
- Székrenyesy (1980)
SZEKRÉNYESY JÚLIA: Sajtágyú. *Élet és Irodalom*, 1980. május 17.
- Székrenyesy (1982)
SZEKRÉNYESY JÚLIA: A konszolidáció kegyetlen színháza. *Élet és Irodalom*, 1982. január 15.
- Szíjártó (1979)
SZÍJÁRTÓ ISTVÁN: Jegyzetek Kaposvár kulturális életéről. *Kritika*, 1979. 10.
- Szinetár (1985)
SZINETÁR MIKLÓS: Vita a kaposvári színházról a Gőzfürdő kapcsán. *Színház*, 1985. 9.
- Szinetár (2004)
SZINETÁR MIKLÓS: Politika és színház. *Kritika*, 2004. 12.
- Színházi műhelyek (1982)
Színházi műhelyek I. A Csiky Gergely Színház, Kaposvár 1971–1981. Szerk. Kapusza Katalin. Gödöllő, 1982, Gödöllői Városi Járási Művelődési Központ.
- Szőnyi (2009a)
SZŐNYI SZILÁRD: Hitler cinkostársa a pápa? Botrányszínmű Kaposváron (A szerző interjúja Mohácsi Jánossal). *Heti Válasz*, 2009. január 29.
- Szőnyi (2009b)
SZŐNYI SZILÁRD: Vétkesek közt cinkos? Botrány Kaposváron: „A pápa köztörvényes bűnöző!” *Heti Válasz*, 2009. február 3.
- Sztankay (2000)
SZTANKAY ÁDÁM: Színházi váltó. Beszélgetés Zsámbéki Gáborral. *168 Óra*, 2000. július 13.
- Sztankay (2001)
SZTANKAY ÁDÁM: Megbombáztuk Kaposvárt. Beszélgetés Mohácsi Jánossal. *168 Óra*, 2001. június 7.
- Sztankay (2002)
SZTANKAY ÁDÁM: Színházi generális. Beszélgetés Rajhona Ádámmal. *168 Óra*, 2002. április 25.
- Sztankay (2003)
SZTANKAY ÁDÁM: Kaposvári staféta. Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *168 Óra*, 2003. július 17.

- Sztankay (2006)
 SZTANKAY ÁDÁM: A kaposvári szellem. Beszélgetés Mohácsi Jánossal. *168 Óra*, 2006. július 15.
- Sztankay (2008)
 SZTANKAY ÁDÁM: „Csak levdásznak maguknak valakit”. Mohácsi János az udvari bolondokról. <http://m.168ora.hu/arte/csak-levdasznek-maguknak-valakit-20841.html> 2008. június 1.
- Szűcs (2009)
 SZŰCS KATALIN ÁGNES: Rendszerváltás a színházban. *Eszmélet*, 2009. tavasz.
- Takács (1982)
 TAKÁCS ISTVÁN: „Én nem gyönyörködöm az emberben”. *Kritika*, 1982. 6.
- Tarján (1977)
 TARJÁN TAMÁS: Oszlopos Simeon. *Kritika*, 1977. 1.
- Tegyi (1995)
 TEGYI ENIKŐ: „Talán nem ül össze fölöttem a véstörvénytörő”. Interjú Koltai Róberttel. *Kritika*, 1995. 4.
- Tóth B. (2010)
 TÓTH BERTA: Befejezett levél – beszélgetés Mohácsi Jánossal. <http://www.theatre.org.hu/interjuk/39047-mohacsi-janos-2-resz> 2010. június 15.
- Tóth B. (2011)
 TÓTH BERTA: Nem vagyok egy állatszeliidító – Interjú Ascher Tamással. szinhaz.hu/interjuk/40481-nem-vagyok-egy-allatszeliidito, 2011. május 3.
- Tóth D. (1976)
 TÓTH DEZSŐ: Hozzászólás – a színházi vita szünetében. *Kritika*, 1976. 8.
- Ugrai (2010)
 UGRAI ISTVÁN: Az ember a fővárosból. *Színház*, 2010. 2.
- Ugrai–Zsedényi (2010)
 UGRAI ISTVÁN–ZSEDÉNYI BALÁZS: Végjáték. Búcsú a Kaposvár-jelenségtől. *Színház*, 2010. 7.
- Urbán (2007)
 URBÁN BALÁZS: Mohácsi István–Mohácsi János–Kovács Márton: 56 06 / őrült lélek, vert hadak (Tóték, Hruscsov, James Bond). *Kritika*, 2007. 3.
- Vágvölgyi (2003)
 VÁGVÖLGYI B. ANDRÁS: *Eörsi István*. Pozsony, 2003, Kalligram.
- Váradí (2002)
 VÁRADI JÚLIA: „Máig hat az akkori minősíthetetlen és tudatos munka eredménye”. Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *Mozgó Világ*, 2002. 2.
- Varga (1983)
 VARGA [IMRE]: Háztáji tűnődések. *Szocialista Művészetért*, 1983. 7.

Varjas (1982)

VARJAS ENDRE: Görcsös arc, frivol tükörben. *Élet és Irodalom*, 1982. június 11.

Vásárhelyi (2008)

VÁSÁRHELYI MÁRIA: A jövő elkezdődött? Vigyázó szemetek a színházra vessétek. *Élet és Irodalom*, 2008. október 3.

Virágh (1988)

VIRÁGH TIBOR: Kaposvárott. *Vasárnapi Hírek*, 1988. június 19.

Walleringer (1973)

WALLINGER ENDRE: A kaposvári színház évada. *Jelenkor*, 1973. 8.

Walleringer (1974)

WALLINGER ENDRE: Kaposvári színházi esték. *Jelenkor*, 1974. 3.

Zsámbéki (OHA)

Zsámbéki Gábor-interjú. Készítette Eörsi László 2008-ban. In *A kaposvári Csiky Gergely Színház a kádári kultúrpolitika fényében*. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 922. sz.

[...]